

CENTRAAL ECONOMISCH PLAN

2007

Speciale onderwerpen
Betalingsbalansen en de dollar
Eerste ervaringen met stelselherziening zorg

Inhoud

Woord vooraf	9
1 Inleiding	11
1.1 De wereldeconomie	11
1.2 De Nederlandse economie	15
1.3 Collectieve sector	27
1.4 Slot	30
2 De internationale conjunctuur	33
2.1 Productie, bestedingen, arbeidsmarkt en overheidsfinanciën	33
2.1.1 Verenigde Staten	33
2.1.2 Japan	36
2.1.3 Opkomende economieën	37
2.1.4 Eurogebied	38
2.2 Inflatie	43
2.3 Financiële markten	44
2.3.1 Rentes	44
2.3.2 Wisselkoersen	46
2.4 Wereldhandel	47
2.4.1 Wereldhandelsvolume	47
2.4.2 Prijzen van grondstoffen exclusief energie	49
2.4.3 Olieprijs	50
2.4.4 Prijs van industrieproducten, concurrentieposities en uitvoerprestaties	52
2.5 Externe data voor Nederland	52
2.6 Onzekerheden	53
3 De Nederlandse conjunctuur	57
3.1 Volumeconjunctuur	57
3.1.1 Particuliere consumptie	57
3.1.2 Woningbouw	64
3.1.3 Investerings	65
3.1.4 Buitenlandse handel	69
3.1.5 Productie en nationaal inkomen	77
3.2 Prijzen en winsten	83
3.2.1 Inflatie	83

3.2.2	Uitvoerprijs	85
3.2.3	Winstgevendheid	86
4	Arbeid en inkomen	91
4.1	Arbeidsmarkt	91
4.1.1	Loonvoet	91
4.1.2	Werkgelegenheid	94
4.1.3	Arbeidsaanbod	95
4.1.4	Werkloosheid en vacatures	100
4.2	Koopkracht	102
5	De collectieve sector	107
5.1	Collectieve uitgaven	107
5.1.1	Uitvoeringsmutaties en beleidsuitgangspunten	107
5.1.2	De ontwikkeling van de collectieve uitgaven	108
5.1.3	Uitkeringsvolume en i/a-ratio	114
5.2	De collectieve lasten	116
5.2.1	Beleidsuitgangspunten	117
5.2.2	Ontwikkeling belasting- en premieontvangsten	119
5.3	EMU-saldo en schuld	123
6	Speciale onderwerpen	127
6.1	Betalingsbalansen wereldwijd, de dollar en de Nederlandse economie	127
6.1.1	De internationale betalingsbalanssaldi zijn momenteel zeer omvangrijk	127
6.1.2	De Amerikaanse dollar staat sinds 2002 opnieuw onder druk	130
6.1.3	De huidige betalingsbalansonevenwichtigheden hebben diverse oorzaken	131
6.1.4	De consequenties van betalingsbalansaanpassingen kunnen groot zijn	135
6.1.5	Slotopmerkingen	139
6.2	Eerste ervaringen met stelselherziening zorg	140
6.2.1	Zorgverzekeringsmarkt	141
6.2.2	Zorginkoopmarkt	145
6.2.3	Conclusie	152
	Bijlagen	155
	Verklaring van afkortingen	193

Kaders in hoofdstukken

1	Inleiding	11
	• Bijdrage aan BBP-groei in historisch perspectief	18
	• Onzekerheidsvarianten: lagere dollarkoers en sterkere loonstijging	22
2	De internationale conjunctuur	33
	• De Duitse loonontwikkeling	41
3	De Nederlandse conjunctuur	57
	• Eigenwoningbezit onder ouderen neemt toe	63
	• Wederuitvoer vertekent marktprestatie	72
	• Ramingen van andere instellingen	78
	• Hoe trefzeker is het CPB bij het voorspellen van de richting van de conjunctuur?	81
4	Arbeid en inkomen	91
	• Toename van loonverschillen tussen hoog- en laagbetaalden vlakt af	93
	• Bevolkingsprognose en raming arbeidsaanbod	96
	• Aandeel voltijdbanen van vrouwen stijgt in 2006	100
5	De collectieve sector	107
	• Productiviteitsstijging bij de overheid: conventies, feiten en de wet van Baumol	110
	• Succesformule WWB toepasbaar op WW?	113
	• Een terugblik op één jaar WIA	115
	• De vennootschapsbelasting in historisch perspectief	122
6	Speciale onderwerpen	127
	• De mogelijkheid tot tekorten en overschotten op de lopende rekening is economisch gezien positief	128
	• De Verenigde Staten profiteren van vermogenswinsten op buitenlandse beleggingen	129
	• De houdbaarheid van het Amerikaanse tekort op de lopende rekening	132
	• Nederland en de Amerikaanse economie	134
	• Terugblik op 1986-1992, de laatste periode met een forse afname van het Amerikaanse tekort op de lopende rekening	138
	• De internationale consensus over de noodzakelijke beleidsreacties op betalingsbalansonevenwichtigheden	139
	• Ex-post compensatiemechanismen voor verzekeraars bij ziekenhuiskosten	147

Woord vooraf

Bij de ramingen in het Centraal Economisch Plan voor het komende jaar wordt altijd gewerkt met voorlopige uitgangspunten ten aanzien van het overheidsbeleid. Nadere besluitvorming bij de Voorjaarsnota en de Miljoenennota leidt in het algemeen tot meer of minder grote afwijkingen van deze voorlopige uitgangspunten. Dit is een extra bron van onzekerheid voor de ramingen van het komende jaar, naast de 'normale' bronnen van onzekerheid zoals de internationale economische ontwikkeling, de olieprijs en de loonontwikkeling.

Het Financieel kader van het Coalitieakkoord van het nieuwe kabinet vermeldt maatregelen voor 2008 voor zowel de collectieve uitgaven als de collectieve lasten. Deze maatregelen zijn echter nog niet in concrete plannen uitgewerkt. In de raming voor 2008 in dit Centraal Economisch Plan zijn deze maatregelen derhalve niet verwerkt. Volgens het tijdpad in het Coalitieakkoord stijgen de lasten in 2008 sterker en nemen de collectieve uitgaven minder sterk toe dan in dit Centraal Economische Plan is verondersteld. Pas in latere jaren zijn lastenverlichtingen en uitgavenintensiveringen voorzien. Bij verwerking van het Coalitieakkoord zullen de economische groei en de koopkracht in 2008 minder gunstig uitkomen dan in de huidige raming. Het begrotingssaldo zal daarentegen sterker verbeteren. Pas in of na de zomer, wanneer de plannen concreet zijn uitgewerkt, kan uitsluitel worden gegeven over de precieze omvang van deze effecten. De raming voor 2008 is derhalve met een grotere onzekerheid omgeven dan gebruikelijk.

Gegeven deze onzekerheden zijn de vooruitzichten op korte termijn voor de Nederlandse economie gunstig. Na het voorzichtige en aanvankelijk haperende herstel van de conjunctuur in 2004-2005 is de economische groei vorig jaar op 3% uitgekomen, ruim boven de geschatte potentiële groei. Ondersteund door een krachtige economische groei elders in de wereld en de sinds 2006 weer toenemende koopkracht worden ook voor dit en volgend jaar mooie groeicijfers verwacht, te weten van 2¾% in beide jaren.

Een onzekerheid die altijd aan de ramingen verbonden is, betreft de ontwikkeling van de internationale wisselkoersen. In een speciaal onderwerp wordt hier nader op ingegaan, met name op de rol van betalingsbalansonevenwichtigheden en de koers van de dollar. Het andere speciale onderwerp belicht de eerste ervaringen met het nieuwe zorgstelsel, dat per 1 januari 2006 in werking is getreden. Daarbij komen de eerste meetbare resultaten en enkele aandachtspunten voor de komende jaren aan bod.

De directeur,

C.N. Teulings

1 Inleiding

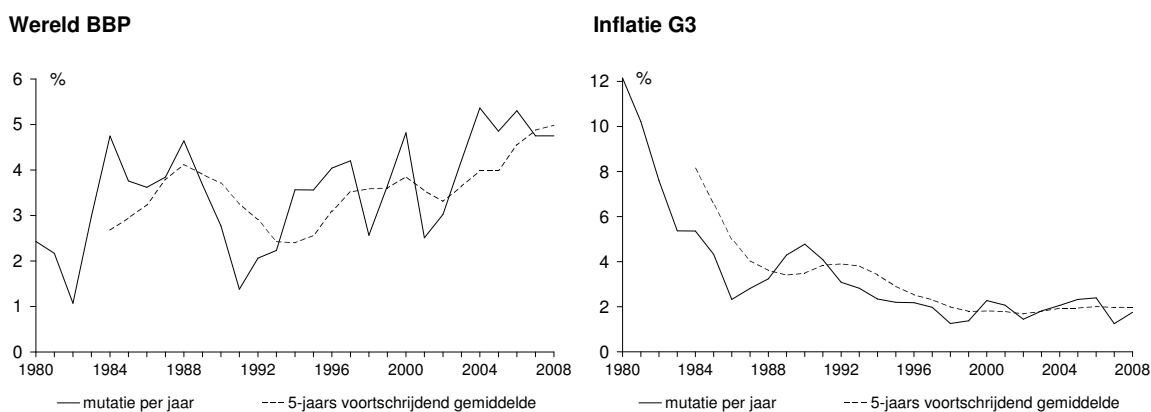
1.1 De wereldeconomie

De mondiale economie presteerde vorig jaar opnieuw uitstekend. De gemiddelde economische groei was hoog, de werkloosheid daalde, de overheidstekorten namen af en de toename van de inflatie was in het licht van de verdere stijging van de olieprijs gematigd. De economische vooruitzichten blijven positief, ook al zal in de Verenigde Staten de afkoeling van de huizenmarkt tijdelijk leiden tot een minder hoge economische groei. In het eurogebied loopt de economische groei dit jaar wat terug als gevolg van restrictief begrotingsbeleid en de appreciatie van de euro. Desondanks blijft ook hier de ontwikkeling gunstig, met een verdere daling van de werkloosheid en een lagere inflatie. Mede door internationale politieke spanningen blijft de ontwikkeling van de olieprijs uiterst onzeker. Vanwege het omvangrijke tekort op de Amerikaanse lopende rekening blijft het risico bestaan dat de dollar in waarde daalt.

De wereldeconomie maakt momenteel een lange periode met hoge economische groei door (figuur 1.1). De gunstige ontwikkeling van de productie gaat bovendien gepaard met gematigde inflatie, ondanks hoge grondstoffenprijzen. Een belangrijke oorzaak van de goede economische resultaten is de integratie van China en de nieuwe EU-lidstaten in de wereldeconomie, waarvan ook de hoogontwikkelde economieën profiteren. Andere oorzaken zijn de opvallend lage kapitaalkosten, monetair beleid gericht op prijsstabiliteit en de versnelling van de arbeidsproductiviteitsstijging in de Verenigde Staten.

Minder positief is de polarisatie in betalingsbalansposities: tegenover een fors tekort op de lopende rekening in de Verenigde Staten staan substantiële overschotten in Azië en de olieproducerende landen.

Figuur 1.1 BBP volumegroei wereld en inflatie G3^a

^a G3: Eurogebied, Verenigde Staten en Japan.

Tabel 1.1 BBP-volume naar regio's, 2004-2008

	2004	2005	2006	2007	2008
	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten	3,9	3,2	3,3	2¼	2¾
Japan	2,7	1,9	2,2	2¼	2
Eurogebied	2,0	1,4	2,6	2¼	2¼
EU-16	2,4	1,6	2,8	2¼	2¼
Hoogontwikkelde economieën	3,1	2,4	2,9	2¼	2½
Opkomende economieën	7,7	7,3	7,7	7	7
Wereld	5,4	4,9	5,3	4¾	4¾

Verenigde Staten

De Amerikaanse economische groei was met 3,3% vorig jaar opnieuw hoog, ondanks de groeivertraging in de loop van het jaar die verband hield met problemen op de woningmarkt en in de auto-industrie. Huizen zijn minder betaalbaar na de explosieve prijsstijging van de afgelopen jaren en de recente stijging van de hypotheekrente. De correctie op de woningmarkt is nog niet achter de rug en de investeringen in woningen zullen vooralsnog verder afnemen, bij een hooguit zeer beperkte stijging van de huizenprijzen. Door de gematigder groei van de binnenlandse bestedingen zwakt de BBP-groei in 2007 naar verwachting af tot 2¼%. Daarmee is de groei voor het eerst sinds 2003 lager dan de potentiële groei. In 2008 kan de economische groei naar verwachting wat oplopen, doordat de correctie op de woningmarkt dan achter de rug zal zijn, de economische ontwikkeling elders in de wereld gunstig blijft en het Amerikaanse monetaire beleid minder restrictief zal zijn.

Azië

Gedragen door de uitvoer en de bedrijfsinvesteringen hield de gematigde economische groei in Japan vorig jaar aan. De particuliere consumptiegroei bleef echter schraal door de terugval van de nominale loonstijging tot onder de 1%. Dit jaar loopt door de verdere verbetering op de arbeidsmarkt de loonstijging naar verwachting enigszins op. Bovendien verbetert de koopkracht door de daling van de olieprijs; keerzijde van dit laatste is dat hiermee weer dalingen van de consumentenprijs dreigen. De sterkere consumptiegroei compenseert de verwachte lichte terugval in de groei van de uitvoer. De Japanse economische groei blijft in de projectieperiode gematigd.

China kende vorig jaar opnieuw een economische groei boven de 10% en overtrof daarmee wederom alle overige regio's. De hoge groei ging gepaard met een toename van het handelsoverschot tot een nieuw recordniveau van 180 mld dollar (6¾% BBP). Door de afvlakking van de Amerikaanse vraag en door investeringsdempende maatregelen valt de Chinese groei in 2007 en 2008 naar verwachting licht terug. In de Aziatische nieuwe industrielanden zal de economische groei dit jaar ook wat verminderen door de afzwakking van de Chinese en Amerikaanse groei.

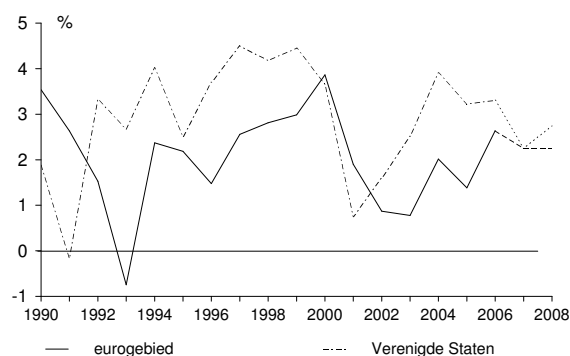
Eurogebied

In het eurogebied liep de BBP-groei vorig jaar op tot 2,6%, voor het eerst sinds 2000 duidelijk meer dan de potentiële groei. De werkloosheid daalde aanzienlijk. De uitvoergroei liep op door de sterke buitenlandse vraag. De investeringsgroei versnelde fors als reactie op de toenemende bezettingsgraad, de hoge winstgevendheid en de sterke balansposities van bedrijven. De particuliere consumptie kreeg een impuls door de gunstige ontwikkeling op de arbeidsmarkt, maar de groei bleef toch wat timide als gevolg van het negatieve effect van de olieprijsstijging op het beschikbaar inkomen.

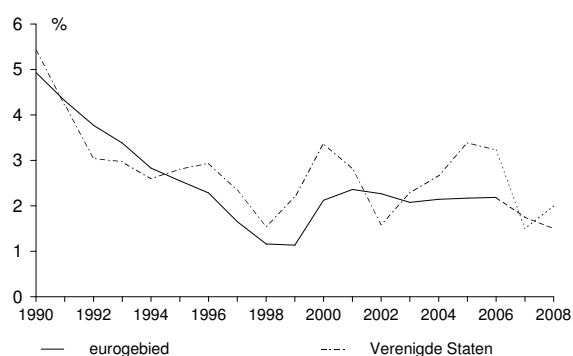
De gunstige economische ontwikkeling houdt dit jaar naar verwachting aan. Wel zal de economische groei licht afzwakken, tot 2¼%. Oorzaken zijn het restrictieve begrotingsbeleid in Duitsland en Italië, de afzwakking van de Amerikaanse economische groei en de appreciatie van de euro ten opzichte van de dollar en de yen. Het gemiddelde begrotingstekort van de eurolanden daalt naar verwachting tot 1¼% BBP in 2008, het kleinste tekort sinds 1999. In het eurogebied versnelt de loonstijging als gevolg van de afnemende werkloosheid. Desondanks zwakt de inflatie in de projectieperiode af door de geraamde daling van de olieprijs.

Figuur 1.2 Kerngegevens eurogebied en Verenigde Staten, 1990-2008

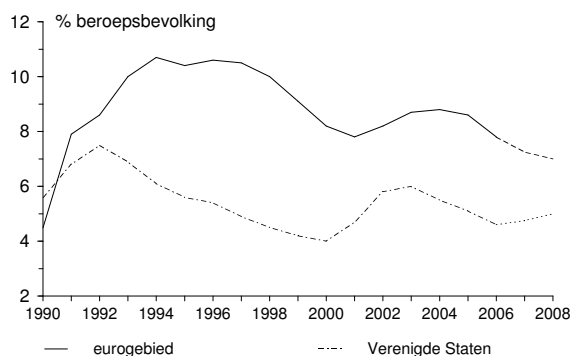
BBP-volume

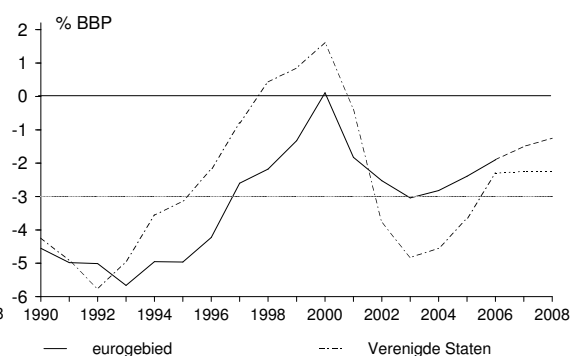
Inflatie^a

Werkloosheid

Vorderingensaldo totale overheid

^a Eurogebied HICP, Verenigde staten CPI.

Tabel 1.2 Internationale kerngegevens, 2004-2008					
	2004	2005	2006	2007	2008
	mutaties per jaar in %				
BBP-volume hoog ontwikkelde economieën	3,1	2,4	2,9	2¼	2½
Consumentenprijs G3 (CPI)	2,1	2,3	2,4	1¼	1½
Wereldhandelsvolume goederen	11,3	7,6	9,1	7¼	8
Wereldhandelsprijs (dollar)	9,2	5,5	5,3	1½	– ¾
Industrieproducten (dollar)	6,3	2,4	2,2	2	– 1
Grondstoffen excl. energie (dollar, HWWA)	20,6	10,1	26,7	2	– 2
Ruwe olie (fob, dollars)	32,5	42,4	19,8	– 15½	0
	niveaus				
Eurokoers (dollar per euro, niveau)	1,24	1,24	1,26	1,30	1,30
Ruwe olieprijs (Brent, dollar per vat)	38,2	54,4	65,2	55	55

Financiële markten

De euro is in de loop van 2006 en begin 2007 geapprecieerd tot circa 1,30 dollar per euro. De euro is tevens verder geapprecieerd ten opzichte van de yen. In februari 2007 bedroeg deze appreciatie 58% sinds 2000. In de projectie wordt gerekend met een koers van 1,30 dollar per euro.

De Amerikaanse centrale bank heeft sinds juni vorig jaar haar rentetarief op 5¼% gehouden. Daarmee is het Amerikaanse monetaire beleid licht restrictief. Vermindering van de kerninflatie en de afzwakking van de economische groei zullen vermoedelijk leiden tot enige renteverlaging vanaf de tweede helft van dit jaar. Om te bewerkstelligen dat de inflatie op middellange termijn net onder de 2% uitkomt, heeft de Europese Centrale Bank haar beleidsrente verhoogd van 2% begin december 2005 tot 3,75% in maart 2007. In de projectie bereikt dit tarief 4% in de zomer en blijft vervolgens op dit niveau tot het einde van de projectieperiode.

De kapitaalmarktrentes zijn in het afgelopen jaar nominaal verder gestegen. In de loop van de projectieperiode kan in het eurogebied en Japan de lange rente enigszins verder stijgen door het voortduren van de opgaande conjunctuur. Desalniettemin blijft sprake van historisch gezien lage kapitaalmarktrentes.

Wereldhandel en grondstoffenprijzen

De wereldhandelsgroei versnelde vorig jaar dankzij de invoervraag van de Europese en Aziatische landen. Dit ging gepaard met een verdere stijging van de olieprijs en de overige grondstoffenprijzen. Ondanks de forse daling na augustus, was de olieprijs vorig jaar gemiddeld bijna 20% hoger dan een jaar eerder.

In 2007 zal de wereldhandelsgroei bij een minder uitbundige productieontwikkeling naar verwachting enigszins vertragen, om in 2008 weer licht aan te trekken (tabel 1.2). In de projectie is gerekend met een olieprijs van 55 dollar per vat, het gemiddelde prijspeil in de

eerste maanden van dit jaar. Ook de overige grondstoffenprijzen stabiliseren zich naar verwachting.

Onzekerheden

Er zijn zowel opwaartse als neerwaartse risico's bij deze projectie. Vooralsnog hebben de problemen op de Amerikaanse woningmarkt nog niet negatief doorgewerkt op de particuliere consumptie, maar dit zou in de projectieperiode alsnog kunnen gebeuren. Aan de andere kant kan de hoge winstgevendheid tot hogere investeringen in de Verenigde Staten en het eurogebied leiden dan geprojecteerd.

De Europese loonontwikkeling is door de verbetering op de arbeidsmarkt onzekerder dan in voorgaande jaren. Ondanks de scherp blijvende mondiale concurrentie zou de versnelling in de loonstijging forser kunnen zijn dan geprojecteerd. Op korte termijn stimuleert dit de economische groei, ondanks het negatieve effect op de uitvoer en de investeringen.

Naast de gebruikelijke onzekerheden over financiële markten blijft de grote onzekerheid over de ontwikkelingen op de oliemarkt. Het oplaaen van politieke spanningen kan de olieprijs weer snel doen stijgen. Aan de andere kant kan de huidige, nog steeds hoge olieprijs een scherper effect op vraag en aanbod hebben dan hier is aangenomen. Dit zou tot verdere neerwaartse druk op de olieprijs leiden.

Ten slotte moeten de wisselkoersen als een belangrijke risicofactor voor de ontwikkeling op korte termijn worden genoemd. In hoofdstuk 6 wordt hier dieper op ingegaan. Van een forse dollarval zou een negatief effect uitgaan op de economische groei in het eurogebied.

1.2 De Nederlandse economie

Vorig jaar verdubbelde het groeitempo van de Nederlandse economie tot 3%. Ook voor 2007 en 2008 zijn de economische vooruitzichten gunstig, al loopt het groeitempo naar verwachting iets terug, tot 2¾% in beide jaren. De spanningen in de economie lopen gestaag op, wat vooral voelbaar is op de arbeidsmarkt. De werkloosheid neemt af, tot 4% van de beroepsbevolking, en het aantal vacatures heeft een recordomvang bereikt. Als gevolg hiervan ontstaat enige opwaartse druk op de contractloonstijging. Desondanks blijft de inflatie in beide ramingsjaren beperkt tot 1¼%, doordat in tegenstelling tot vorig jaar naar verwachting geen opwaartse druk uitgaat van hogere prijzen voor energie en andere grondstoffen. De koopkrachtverbetering, die dit jaar in doorsnee 1¾% bedraagt, valt komend jaar bij beleidsarme uitgangspunten terug tot ¾%.

Vorig jaar nam de Nederlandse economie met 3% toe en was sprake van een duidelijke groeiversnelling vergeleken met het groeitempo in de twee daaraan voorafgaande jaren. Ook voor dit en komend jaar liggen gunstige groeicijfers in het vooruitzicht, zij het een fractie lager dan die van 2006. In 2007 en 2008 bedraagt de BBP-groei naar verwachting 2¾%. De bijdrage aan de BBP-groei van de binnenlandse bestedingen was vorig jaar aanmerkelijk hoger dan

gedurende de eerste fase van het conjunctuurherstel (2004 en 2005), terwijl die van de uitvoer stabiliseerde op een hoog niveau. Ook voor 2007 en 2008 is de economische groei naar verwachting breed gedragen en vertoont deze een opmerkelijk stabiel patroon.

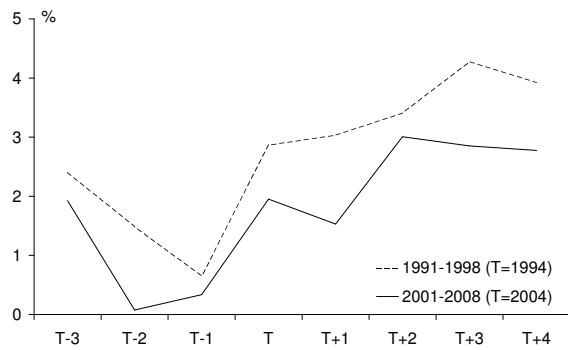
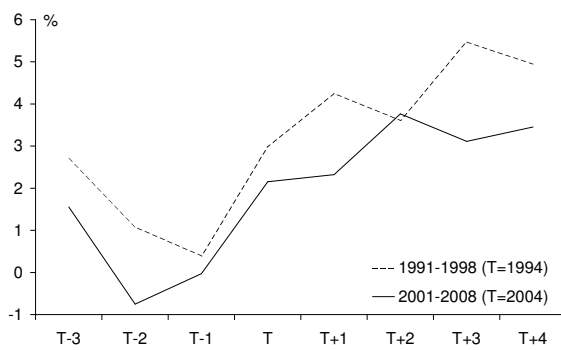
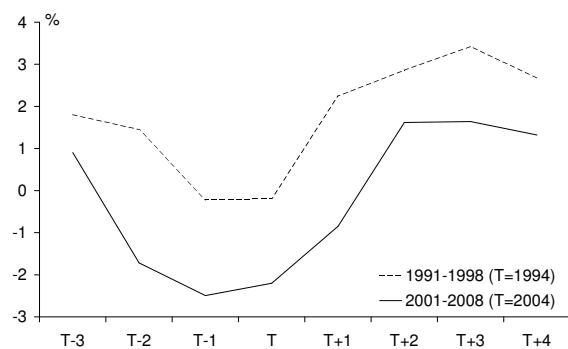
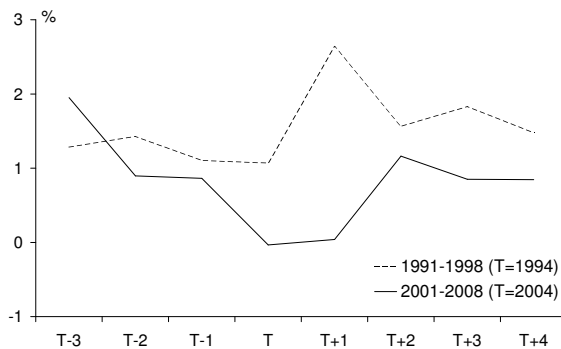
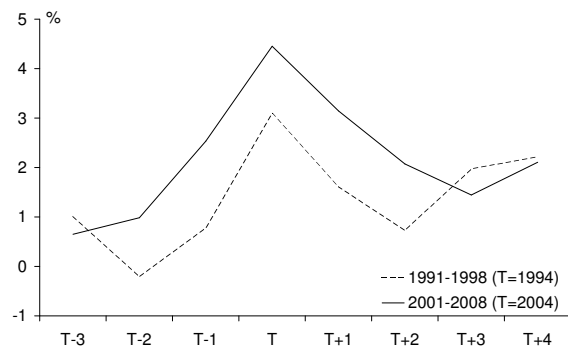
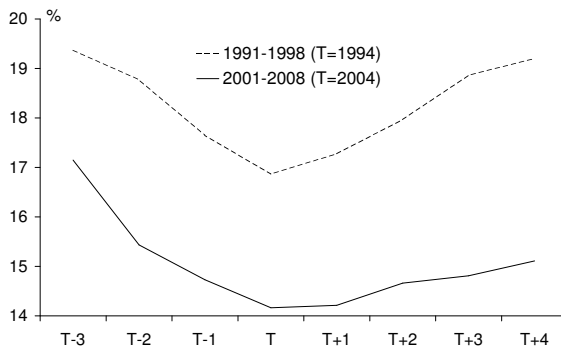
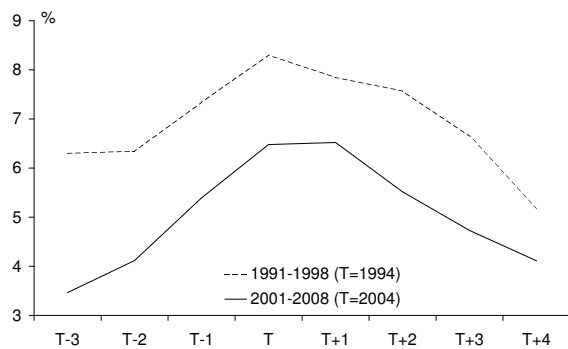
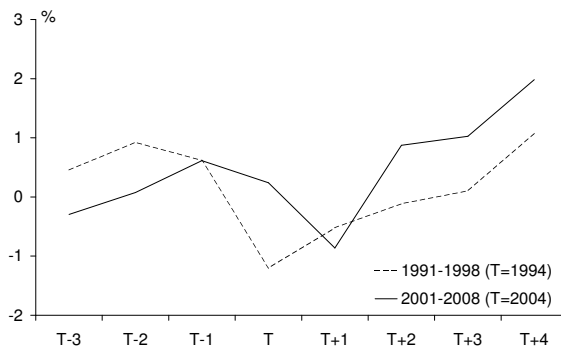
Historisch perspectief

Het actuele conjunctuurverloop kent opvallende overeenkomsten met het verloop tien jaar eerder. Dit geldt zowel voor de groei van het BBP-volume, de werkgelegenheid en de arbeidsproductiviteit als voor het verloop van de investeringsquote, het werkloosheidspercentage en de reële contractloonontwikkeling (zie figuur 1.3). Ook de achtergronden van de conjuncturele ontwikkeling zijn vergelijkbaar. Zo begon de economische opleving in zowel 1994 als 2004 met een stevige groeiversnelling van de uitvoer onder invloed van internationaal economisch herstel. Twee jaar later, dat wil zeggen in 1996 respectievelijk 2006, valt de bijdrage van de uitvoer aan de BBP-groei iets terug, maar wordt het stokje overgenomen door de binnenlandse bestedingen. Een kader gaat hier dieper op in.

Tegelijkertijd zijn er echter ook opvallende verschillen. Zo ligt het tempo waarmee de werkgelegenheid in het huidige decennium toeneemt substantieel lager dan gedurende de jaren negentig van de vorige eeuw. Met het oog op de economische groei wordt dit gedeeltelijk gecompenseerd door het verschil in ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. In de huidige conjunctuurencyclus ligt de productiviteitsgroei in de meeste jaren juist wat hoger dan in het vorige decennium, wat zich deels vertaalt in een hogere reële contractloonontwikkeling. Het verschil in productiviteitsgroei wordt vooral veroorzaakt door een wat hogere arbeidsbesparende technologische vooruitgang, voortvloeiende uit product- en procesinnovaties.¹ De lagere werkgelegenheidsgroei is echter dominant, zodat het tempo van economische groei gemiddeld 1%-punt per jaar achterblijft bij dat in de jaren negentig. De voornaamste reden hiervoor is gelegen in de ontwikkeling van het arbeidsaanbod, die in de periode 2001-2008 per jaar gemiddeld 0,7%-punt lager ligt dan in de periode 1991-1998. De laatstgenoemde periode had veel minder te kampen met de vergrijzing van de bevolking, terwijl tegelijkertijd de participatiegraad van vrouwen flink toenam.

De lagere productiegroei gaat gepaard met een lagere investeringsquote. Het toenemende aandeel van de relatief kapitaalextensieve dienstensector in de economie speelt hierbij een rol. Daarnaast valt op dat het werkloosheidspercentage de laatste jaren op een substantieel lager niveau ligt dan in de overeenkomstige periode tien jaar eerder. Dit geldt niet alleen voor de feitelijke werkloosheid, maar ook voor de geschatte evenwichtswerkloosheid. Voornamelijk door de daling van de relatieve kapitaalkosten en de replacement rate, oftewel de verhouding tussen netto uitkering en netto loon, ligt de evenwichtswerkloosheid in de periode 2001-2008 eveneens substantieel lager dan destijds. De mate van spanning op de arbeidsmarkt,

¹ In CPB (2006), Het groeipotentieel van de Nederlandse economie tot 2011, CPB Document 117, wordt uitgebreider ingegaan op de oorzaken van verschillen in productiviteitsontwikkeling tussen perioden.

Figuur 1.3 Economische kerngrootheden in vergelijkbare conjuncturele perioden, 1991-1998 en 2001-2008**BBP****Productie marktsector****Werkgelegenheid marktsector****Arbidsaanbod****Arbeidsproductiviteit marktsector****Investeringsquote bedrijven****Werkloosheidspercentage****Reële contractloonontwikkeling marktsector**

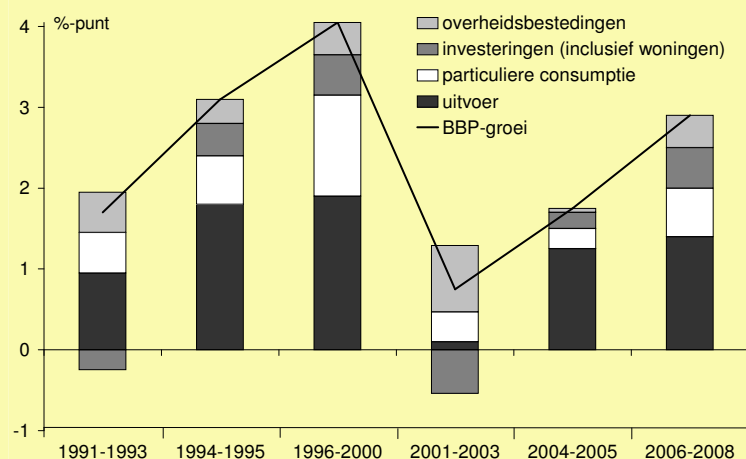
Bijdrage aan BBP-groei in historisch perspectief

Er zijn opmerkelijke overeenkomsten tussen de huidige conjunctuercyclus en de cyclus van tien jaar geleden. Dat geldt niet alleen voor het verloop van de economische groei zelf, maar ook voor de bijdragen van de diverse bestedingscategorieën. Daarnaast zijn er ook enkele saillante verschillen tussen beide cycli.

De beide perioden van laagconjunctuur, 2001-2003 en 1991-1993, kenmerkten zich door een geringe bijdrage van de uitvoer en een negatieve bijdrage van de investeringen. In de eerste fases van herstel, 2004-2005 respectievelijk 1994-1995, zien we dat vooral de uitvoer de economische groei stimuleert, terwijl de bijdrage van de investeringen weer positief wordt. De rol van de particuliere consumptie blijft in deze periode nog gematigd. Na enkele jaren van economische opleving neemt het reëel beschikbaar gezinsinkomen toe en stuwden de particuliere bestedingen de economische groei verder op. In deze perioden van hoogconjunctuur, 2006-2008 respectievelijk 1996-2000, stimuleren ook de investeringen de groei extra. De bijdrage van de uitvoer stabiliseert zich in deze fase op een relatief hoog niveau.

Naast deze parallellen zijn er ook enkele verschillen tussen de huidige conjunctuercyclus en de vorige. Zoals in de hoofdstuktekst is toegelicht, ligt de economische groei zowel in de jaren van laagconjunctuur als in de jaren van hoogconjunctuur in de huidige cyclus op een lager niveau. Uitgesplitst naar de diverse bestedingscategorieën doet de geringere groei zich vooral voor bij de particuliere consumptie, die met name in de tweede helft van de jaren negentig profiteerde van uitzonderlijk grote vermogensseffekten. Daarnaast ontwikkelden ook de werkgelegenheid en de koopkracht zich destijds gunstiger. De bijdragen van de overheidsbestedingen en de investeringen aan de hoogconjunctuur komen wel redelijk overeen met die gedurende de vorige hoogconjunctuur. In de laatste periode van laagconjunctuur (2001-2003) heeft de, in historisch perspectief gezien, grote bijdrage van de overheidsbestedingen een stevige bodem gelegd onder de economische groei en zodoende voorkomen dat de gemiddelde BBP-groei negatief werd.

Bijdragen van bestedingscategorieën aan de BBP-groei in zes perioden, 1991-2008

weergegeven door de verhouding tussen de feitelijke en de evenwichtswerkloosheid, is in beide perioden dan ook redelijk vergelijkbaar.

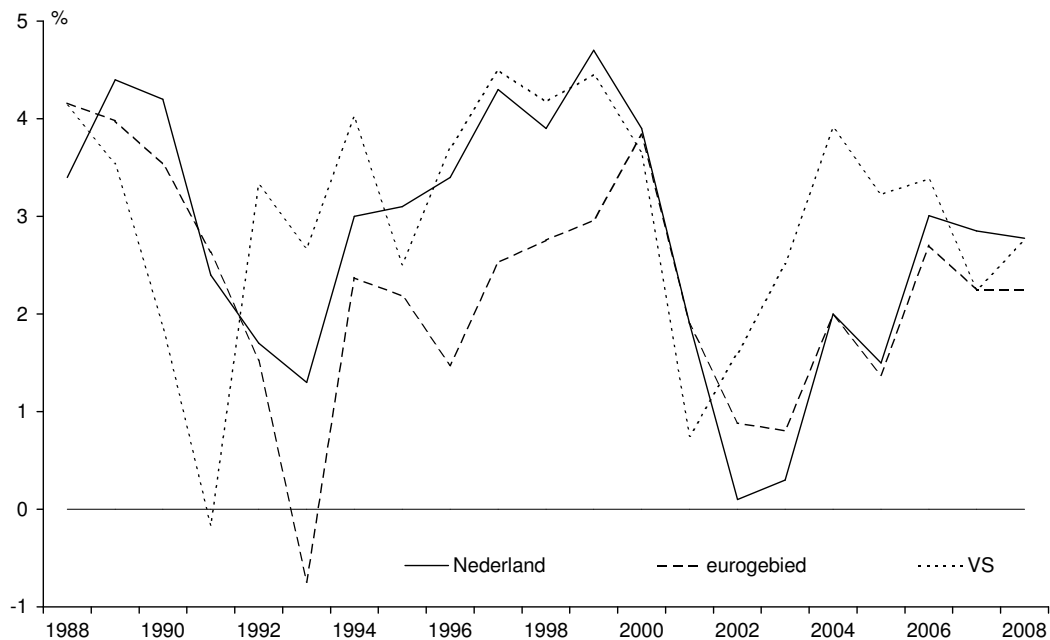
Een ander opmerkelijk verschil tussen beide conjunctuercycli is dat de geraamde groei in 2007 in lichte mate terugvalt, terwijl in de overeenkomstige fase van de conjunctuur in het vorige decennium de economische groei juist verder opliep. Bij de productieontwikkeling in de

marktsector is deze divergentie nog wat groter dan op macroniveau. De voornaamste verklaring hiervoor is gelegen in de internationale ontwikkeling. Destijds, in 1997, vertoonde de relevante wereldhandel een aanzienlijke groeiversnelling, terwijl in 2007 de groei van de relevante wereldhandel naar verwachting juist vertraagt. De hieruit voortvloeiende vertraging van de productiegroei drukt de arbeidsproductiviteitsontwikkeling, die daardoor in 2007 en 2008 in historisch perspectief wat tegenvalt.

Internationaal perspectief

De rooskleurige vooruitzichten voor de Nederlandse economie krijgen meer reliëf wanneer deze in internationaal perspectief worden geplaatst. Voor het eerst in zes jaar komt in 2007 de BBP-groei waarschijnlijk hoger uit dan die in de Verenigde Staten, terwijl het aantal jaren met een noemenswaardig positief groeiverschil in de afgelopen twintig jaar op de vingers van één hand is te tellen. Daar komt bij dat de Amerikaanse en Nederlandse groeicijfers in 2006 en 2008 elkaar nauwelijks onthouden. Naar verwachting groeit de Nederlandse economie in de periode 2006-2008 ook harder dan die in het eurogebied, gemiddeld met $\frac{1}{2}\%$ -punt per jaar. Dit komt echter vooral omdat de groei in de grotere eurolanden, zoals Duitsland, Frankrijk en Italië, bij die in Nederland achterblijft. De economische groei in diverse kleinere eurolanden, zoals Ierland, Finland en Slovenië, ligt in de jaren 2006 tot en met 2008 naar verwachting substantieel hoger dan in Nederland.

Figuur 1.4 BBP-groei in Nederland, eurogebied en de Verenigde Staten, 1988-2008

Tabel 1.3 Enkele kerngegevens voor Nederland, 2004-2008

	2004	2005 ^a	2006 ^a	2007	2008
Internationaal					
Relevante wereldhandel	7,7	5,4	7,6	5¾	6½
Prijspeil goederenimport	0,6	3,3	3,7	- 2¼	- 1½
Concurrentenprijs	0,3	1,6	1,9	¾	- 1
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	38,2	54,4	65,2	55	55
Eurokoers (dollar per euro)	1,24	1,24	1,26	1,30	1,30
Arbeidskosten p.e.p. industrie concurrenten	- 4,7	- 0,4	- 1,7	- 1½	- ¼
Volume bestedingen en productie					
Bruto binnenlands product (BBP)	2,0	1,5	3,0	2¾	2¾
Particuliere consumptie	0,6	0,7	- 0,8 (2,5)	2½	2¼
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	- 2,2	3,1	7,0	4½	6
Investeringen in woningen	6,5	5,3	5,5	5	3
Goederenimport (exclusief energie)	9,8	6,8	8,1	6¾	8
w.v. binnenslands geproduceerd	6,5	1,9	4,3	3¾	4
wederimport	13,6	12,4	12,2	10	12
Goederenimport	8,8	6,0	8,6	7	7½
Productie marktsector ^b	2,2	2,3	3,8	3	3½
Prijzen en lonen					
Consumentenprijsindex (CPI)	1,2	1,7	1,1	1¼	1¼
Prijs nationale bestedingen	1,1	1,7	1,7	1½	1¾
Prijspeil goederenimport (exclusief energie)	- 0,5	0,6	0,8	- ½	- 1½
Prijsconcurrentiepositie	- 0,2	- 1,4	0,2	1¼	¼
Contractloon marktsector	1,5	0,8	2,0	2¼	3¼
Loonsom per werknemer marktsector	3,9	1,3 (1,6)	1,3 (1,6)	2½	4¼
Arbeidskosten p.e.p. verwerkende industrie	- 1,5	- 0,8	- 2,3	- ½	- ¼
Arbeidsmarkt					
Werkloze beroepsbevolking (niveau in %)	6,5	6,5	5,5	4¾	4
Werkloze beroepsbevolking (niveau x 1000)	479	483	413	355	315
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	- 1,4	- 0,3 (- 0,6)	1,5 (1,2)	1½	1¼
Werkzame beroepsbevolking	- 1,2	0,0 (- 0,3)	2,3 (2,0)	1¾	1½
Beroepsbevolking	0,0	0,0 (- 0,2)	1,2 (0,9)	¾	¾
Collectieve sector					
EMU-saldo collectieve sector (niveau in % BBP)	- 1,8	- 0,3	0,2	- 0,1	0,7
Bruto schuld coll. sector (niveau ultimo jaar, % BBP)	52,6	52,7	48,7	47,2	45,1
Collectieve lastendruk (niveau in % BBP)	37,7	38,2	39,9 (38,4)	39,7	40,7
Diversen					
Koopkracht, mediaan alle huishoudens	0,1	- 1,7	2,1	1¾	¾
Individuele spaarquote (niveau % besch. inkomen)	- 1,6	- 2,8	- 3,1	- 3	- 3¼
Arbeidsproductiviteit marktsector ^b	4,5	2,9 (3,1)	1,8 (2,1)	1½	2
Prijs toegevoegde waarde marktsector ^b	- 0,3	- 0,1	- 1,6	1¼	¾
Reële arbeidskosten marktsector ^b	4,2	1,4 (1,7)	2,9 (3,2)	1¼	3¼
Arbeidsinkomensquote marktsector ^b (niveau in %)	80,1	79,0	79,9	79½	80
Uitvoersaldo (niveau in % BBP)	7,2	7,7	7,8	7¼	7¼
Lange rente (niveau in %)	4,1	3,4	3,8	4	4¼

^a Cijfers tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor de financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van de wet VLZ in 2005 en 2006 en de ZVW in 2006.

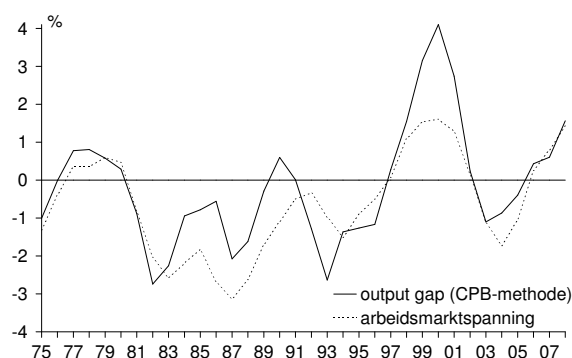
^b Exclusief delfstoffenwinning en verhuur van en handel in onroerend goed.

Spanning loopt op

In termen van BBP-groei ligt volgens de huidige inzichten het hoogtepunt van de conjunctuur in 2006. Een meer gebruikelijke maatstaf voor de stand van de conjunctuur is de output gap. Daarbij wordt het feitelijke productieniveau afgezet tegen het potentiële productieniveau van de Nederlandse economie op basis van de productiecapaciteit en de situatie op de arbeidsmarkt. De geschatte output gap is na het dieptepunt in 2003 gestaag opgelopen, werd vorig jaar positief en loopt vooral komend jaar verder op (zie figuur 1.5). Dit wordt veroorzaakt door oplopende spanning op zowel de arbeidsmarkt als de goederenmarkt. Omdat de werkzame beroepsbevolking in de jaren 2006 tot en met 2008 substantieel sneller stijgt dan het arbeidsaanbod, neemt de werkloosheid in rap tempo af. Gemiddeld ligt de werkloosheid volgend jaar waarschijnlijk bijna 1½%-punt onder de geschatte evenwichtswerkloosheid, terwijl het aantal vacatures inmiddels een recordomvang heeft bereikt. Maar ook de bezettingsgraad in de marktsector, de indicator voor de spanning op de goederenmarkt, loopt naar verwachting in de ramingsperiode verder op. De voorziene uitbreiding van de kapitaalgoederenvoorraad is onvoldoende om de capaciteitsontwikkeling in de pas te laten lopen met de productiegroei. Gemiddeld bedraagt de (volgens de CPB-methode) geschatte output gap volgend jaar ongeveer 1½%. Het is op dit moment nog te vroeg om te beoordelen of de huidige conjunctuurencyclus in termen van output gap in 2008 zijn hoogtepunt bereikt.

Figuur 1.5 Spanningsindicatoren, 1975-2008

Geschatte output gap en arbeidsmarktspanning^a

Werkloosheid en geschatte evenwichtswerkloosheid

^a Arbeidsmarktspanning is gedefinieerd als evenwichtswerkloosheid minus feitelijk werkloosheidspercentage.

Onzekerheden en consensus

De gunstige vooruitzichten voor de Nederlandse economie in 2007 en 2008 zijn zoals gebruikelijk met aanzienlijke onzekerheden omgeven. Zoals vaak het geval is, zijn ook nu de voornaamste risico's internationaal van aard. Het internationale risicobeeld is overigens al geruime tijd hetzelfde. Zoals in de vorige paragraaf reeds is beschreven zijn er internationaal zowel opwaartse als neerwaartse risico's. Een kader schetst de gevolgen voor de Nederlandse

Onzekerheidsvarianten: lagere dollarkoers en sterkere loonstijging

In de raming is gerekend met een stabiele eurokoers van 1,30 dollar in beide ramingsjaren. Er bestaat een risico dat, vanwege de omvangrijke tekorten op de lopende rekening van de Verenigde Staten, de dollar op enig moment deprecieert. Onderstaande tabel schetst de gevolgen voor de Nederlandse economie indien de dollar vanaf het eerste kwartaal dit jaar geleidelijk minder waard wordt, zodat voor een euro dit jaar gemiddeld 1,40 dollar en volgend jaar 1,50 dollar moet worden neergeteld. Daarbij is ervan uitgegaan dat de valuta van opkomende economieën en Canada gekoppeld blijven aan de dollar. Er is voorts rekening mee gehouden dat voor circa 40% van de werknemers de contractloonstijging in 2007 al vastligt. De duurdere euro heeft een drukkend effect op de Nederlandse uitvoergroei, doordat de prijsconcurrentiepositie verslechtert. Bovendien groeit de relevante wereldhandel iets minder snel, doordat de landen die nadeel ondervinden van een goedkopere dollar relatief zwaar wegen in het Nederlandse uitvoerpakket. Daar staat tegenover dat de goedkopere dollar tot lagere invoerprijzen en een lagere rente leidt, wat de koopkracht en winstgevendheid positief beïnvloedt. Hierdoor groeien de particuliere consumptie en de bedrijfsinvesteringen wat sneller, maar per saldo komt de BBP-groei in 2007 en 2008 0,1%-punt lager uit dan in de centrale projectie.

Een onzekerheid van binnenlandse aard is gelegen in de contractloonontwikkeling. In de projectie loopt onder invloed van de toenemende krapte op de arbeidsmarkt de contractloonontwikkeling op van 2¼% dit jaar naar 3¼% komend jaar. Na jaren van gematigde loonontwikkeling kan echter niet worden uitgesloten dat de snel oplopende krapte op de arbeidsmarkt in combinatie met de oplopende belasting- en premiedruk voor gezinnen volgend jaar tot een hogere loonstijging leidt. Onderstaande tabel schetst de gevolgen op korte en middellange termijn indien in 2008 de contractloonstijging eenmalig *ex ante* 1%-punt hoger wordt ingezet dan in de centrale projectie. Op korte termijn leidt dit tot een contractloonstijging die 1,5%-punt hoger ligt dan in de centrale projectie, onder meer vanwege de loonprijsspiraal. De hogere lonen stimuleren de particuliere consumptie, maar door de verslechterde prijsconcurrentiepositie en winstgevendheid nemen de binnenslands geproduceerde uitvoer en de bedrijfsinvesteringen minder toe. Per saldo komen het BBP-volume en de werkgelegenheid op middellange termijn lager uit. Het werkloosheidspercentage ligt in 2011 0,5%-punt hoger.

Effecten van**A: een lagere koers van de dollar in 2007 en 2008****B: een sterkere contractloonstijging in 2008**

	A		B	
	2007	2008	2008	2011
	cumulatieve afwijkingen in %			
Relevante wereldhandel	0,0	- 0,1	0,0	0,0
Invoerprijs goederen	- 1,4	- 3,0	0,0	0,0
Lange rente (niveau in %)	- 0,1	- 0,2	0,0	0,0
Contractloon marktsector	- 0,1	- 0,8	1,5	1,9
Consumentenprijsindex (CPI)	- 0,2	- 1,0	0,3	0,7
Bruto binnenlands product (BBP)	- 0,1	- 0,2	0,0	- 0,3
Particuliere consumptie	0,1	0,2	0,3	0,5
Investeringsbedrijven (exclusief woningen)	0,1	0,2	- 0,2	- 1,0
Uitvoer goederen (exclusief energie)	- 0,3	- 0,7	- 0,2	- 0,6
Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	0,0	- 0,1	- 0,1	- 0,5
Werkloosheidspercentage (niveau)	0,0	0,1	0,1	0,5
Arbeidsinkomensquote marktsector (niveau)	- 0,2	- 0,1	0,6	0,4
EMU-saldo (niveau, % BBP)	- 0,1	- 0,2	0,1	0,0

economie van een depreciatie van de dollar.² Daarnaast bestaan er ook nationale onzekerheden. Zo is bijvoorbeeld het nieuwe Coalitieakkoord nog niet in deze raming verwerkt. Dat gebeurt pas wanneer in de Miljoenennota 2008 de plannen concreet zijn uitgewerkt. Dit versterkt de onzekerheid voor de raming van komend jaar. Volgens het tijdpad in het Coalitieakkoord stijgen de lasten in 2008 sterker en nemen de collectieve uitgaven minder sterk toe dan in dit Centraal Economisch Plan is verondersteld. Pas in latere jaren zijn lastenverlichtingen en uitgavenintensiveringen voorzien. Bij verwerking van het Coalitieakkoord zullen de economische groei en de koopkracht in 2008 minder gunstig uitkomen dan in de huidige raming. Het begrotingssaldo zal daarentegen sterker verbeteren.

Bovendien bestaat er onzekerheid over de loonontwikkeling. In de centrale projectie ligt besloten dat de contractlonen zich in de ramingsjaren, net als vorig jaar, op vrijwel identieke wijze ontwikkelen als tijdens dezelfde fase in de vorige conjunctuurcyclus tien jaar geleden. Momenteel is de spanning op de arbeidsmarkt, afgemeten aan de verhouding tussen de feitelijke en de evenwichtswerkloosheid, iets groter dan destijds en is er een recordaantal vacatures. Hier staat echter tegenover dat de inflatie nu lager is dan tien jaar geleden. De spanning op de arbeidsmarkt brengt het risico met zich mee dat de loonsafspraken in de nog af te sluiten cao's hoger uitvallen dan is geraamd. De in het kader gepresenteerde onzekerheidsvariant laat zien dat een hogere loonstijging vooral op middellange termijn schadelijk is voor de economische groei en de werkgelegenheidsontwikkeling, terwijl op korte termijn vooral effecten in de nominale sfeer te verwachten zijn.

Ondanks de onzekerheden bestaat er een tamelijk grote mate van consensus tussen de verschillende ramingsinstituten over de ontwikkeling van de Nederlandse economie op korte termijn. Tussen de hoogste en de laagste BBP-groeiramingen voor zowel dit als komend jaar zit slechts ½%-punt verschil (zie paragraaf 3.1.5). Voor 2007 zit de CPB-raming aan de onderkant van het spectrum. Dit hangt vooral samen met de wat minder rooskleurige inschatting van de ontwikkeling van de relevante wereldhandel; de ramingen van de andere instellingen dateren van eind vorig jaar, toen de vooruitzichten voor de wereldhandelsgroei nog iets positiever waren.

Particuliere consumptie en besparingen

Gecorrigeerd voor de invoering van het nieuwe zorgstelsel nam het volume van de particuliere consumptie vorig jaar met 2,5% toe. Dat is verreweg het hoogste groeicijfer tot dusverre in dit decennium en een forse groeiversnelling ten opzichte van de voorafgaande jaren. De voornaamste oorzaak hiervan is gelegen in een dubbele omslag op de arbeidsmarkt in 2006:

² In de *Macro Economische Verkenning 2007* (blz. 23) zijn de gevolgen van een lagere olieprijs geanalyseerd en in de *Macro Economische Verkenning 2003* (blz. 20) wordt ingegaan op de gevolgen van lagere aandelenkoersen. Voor diverse andere onzekerheidsvarianten wordt verwezen naar Henk Kranendonk en Johan Verbruggen, SAFFIER; Een 'multi-purpose' model van de Nederlandse economie voor analyses op korte en middellange termijn, CPB Document 123, juni 2006.

werkgelegenheidskrimp sloeg om in werkgelegenheidsgroei en reële loondaling sloeg om in reële loonstijging. Bovendien werd de lastenverzwaring voor gezinnen in 2005 gevolgd door lastenverlichting in 2006. De consumptie reageert met enige vertraging op deze gunstige ontwikkelingen, waardoor de consumptie ook in 2007 met 2½% stijgt. Komend jaar vlakkt de consumptiegroei weer enigszins af, tot 2¼%, voornamelijk door een wat gematigder ontwikkeling van het huizenvermogen en het reëel beschikbaar looninkomen. Dat laatste hangt niet zozeer samen met de ontwikkeling van het reële loon of de werkgelegenheid, maar vooral met een forse stijging van inkomensgerelateerde belastingen en premies, die de koopkracht afremt.

De individuele spaarquote, waarin tot uitdrukking komt hoeveel de gezinnen ‘vrijwillig’ sparen van hun beschikbaar inkomen, bereikte vorig jaar een laagterecord van –3,1%. Dit betekent dat gezinnen in 2006 ruim 3% meer aan consumptie hebben uitgegeven dan ze aan beschikbaar inkomen ontvingen. Dit is gefinancierd uit het gezinsvermogen, dat desondanks ultimo 2006 5½% hoger lag dan een jaar eerder, vooral vanwege hogere huizenprijzen en aandelenkoersen. Inmiddels is dit vermogen vijf keer zo hoog als het beschikbaar gezinsinkomen. Ook dit en komend jaar geven gezinnen naar verwachting meer uit dan ze aan inkomsten ontvangen. Doordat gezinnen de minder gunstige koopkrachtontwikkeling in 2008 niet direct vertalen in hun bestedingsgedrag, daalt komend jaar de individuele spaarquote naar verwachting nog wat verder, tot –3¼%.

Bedrijfsinvesteringen en arbeidsinkomensquote

Ondanks enig herstel van de bedrijfsinvesteringen in 2005 investeerden bedrijven in dat jaar in volumetermen nog altijd circa 12% minder dan aan het eind van de jaren negentig. Onder invloed van aantrekkende productie en gunstige winstgevendheid zette het investeringsherstel vorig jaar door en groeiden de bedrijfsinvesteringen met 7%. Naar verwachting leiden dezelfde factoren ook in de ramingsjaren tot een stijging van de investeringen, zij het in een gematigder tempo. In 2008 zijn de totale bedrijfsinvesteringen naar verwachting 6% hoger dan in 2007, wat echter voor een deel samenhangt met de geplande oplevering van veel treinstellen en vliegtuigen.

De arbeidsinkomensquote van de marktsector vertoont de afgelopen tien jaar een opvallend stabiel verloop, waarbij deze quote zich beweegt tussen 79,0 en 80,6%. Mutaties van de arbeidsinkomensquote van 1%-punt of meer, zoals in 2005 en 2006, zijn de laatste tijd uitzonderlijk. Dit in tegenstelling tot de daaraan voorafgaande decennia, toen het regelmatig voorkwam dat de arbeidsinkomensquote in één jaar met 2 tot 4%-punten toe- of afnam. Vorig jaar liep de arbeidsinkomensquote met 1%-punt op. De gematigde loonkostenontwikkeling had weliswaar een drukkend effect, maar daar stond tegenover dat de fors gestegen invoerkosten bij lange na niet in de afzetprijzen konden worden doorberekend, met een stevig ruilvoetverlies als gevolg. Dit jaar doet zich vermoedelijk een omgekeerde situatie voor en zijn ondernemers in staat hun brutomarges te verhogen, met name bij hun afzet op buitenlandse markten. Vooral

onder invloed van de stijgende loonkosten zal komend jaar de arbeidsinkomensquote naar verwachting wat oplopen, tot 80%.

Uitvoer en prijsconcurrentiepositie

Door een gunstige ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product is vorig jaar voor het eerst sinds 2000 de prijsconcurrentiepositie wat verbeterd. In de vijf jaar daarvoor was deze met gemiddeld 1¾%-punt per jaar verslechterd. Dit en komend jaar verbetert de prijsconcurrentiepositie naar verwachting nog wat verder. Deze wending ten goede wordt ook zichtbaar in de exportprestatie. De binnenslands geproduceerde uitvoer van goederen, die in tegenstelling tot de wederuitvoer wel gevoelig is voor de relatieve prijsontwikkeling ten opzichte van concurrenten, nam vorig jaar met 4,3% toe. Onder invloed van de wat terugvallende groei van de relevante wereldhandel stijgt ook de 'made in Holland'-uitvoer dit en komend jaar in een iets lager tempo.

Net als in de afgelopen jaren blijft de wederuitvoer spectaculair groeien. Daardoor loopt de totale uitvoer van goederen in de ramingsjaren zelfs wat sneller op dan de relevante wereldhandel. Sinds jaar en dag kan de binnenslands geproduceerde uitvoer het tempo van de wereldhandel niet bijbenen. Dit geldt niet alleen voor Nederland, maar voor vrijwel alle Westerse landen, die alle een deel van hun aandeel van de wereldmarkt moeten prijsgeven aan snelgroeiende, opkomende economieën. Daar komt bij dat ter beoordeling van de marktpositie van Nederlandse fabrikanten de totale uitvoer wordt gecorrigeerd voor de wederuitvoer. Bij het bepalen van de relevante wereldhandel waartegen de binnenslands geproduceerde uitvoer wordt afgezet, gebeurt dat echter niet, terwijl ook in andere landen wederuitvoer steeds belangrijker wordt. Als gevolg hiervan stijgt de wereldhandel harder dan de wereldproductie van goederen. De wederuitvoer blaast de wereldhandel als het ware op. De ontwikkeling van de binnenslands geproduceerde uitvoer ten opzichte van de relevante wereldhandel geeft zodoende een te somber beeld van het verloop van het marktaandeel. Een kader in paragraaf 3.1.4 gaat hier dieper op in. Idealiter zou, om deze problematiek op te lossen, voor alle landen de uitvoer gesplitst moeten worden in een binnenslands geproduceerd gedeelte en de wederuitvoer, maar dit is voorlopig nog toekomstmuziek.

Arbeidsmarkt en lonen

Ondanks een stijging van het arbeidsaanbod met 86 000 personen (1,2%) is vorig jaar de spanning op de arbeidsmarkt flink opgelopen. Het werkloosheidspercentage daalde met een vol punt, tot 5,5%, en het aantal vacatures bereikte eind september, gecorrigeerd voor seizoeninvloeden, een recordomvang van 219 000. Na vier jaren van stilstand of achteruitgang nam de totale werkgelegenheid met 1,5% toe. Dat komt overeen met 95 000 arbeidsjaren, waarvan het leeuwendeel in de marktsector tot stand kwam. De stevige versnelling van de productiegroei en de gunstige winstgevendheid in de marktsector vormden daarvan de

voornaamste oorzaken. Ook in de zorg nam het aantal arbeidsjaren flink toe, met 18 000, maar dat werd grotendeels gecompenseerd door lagere werkgelegenheid bij de overheid.

De vorig jaar ingezette omslag op de arbeidsmarkt zet zich dit en komend jaar waarschijnlijk voort, zij het in een wat gematigder tempo. De werkgelegenheid in de marktsector stijgt naar verwachting met gemiddeld 1½% per jaar. In de raming ligt besloten dat de werkgelegenheid bij de overheid met 4 000 personen per jaar toeneemt, na een daling in de afgelopen jaren. Hierbij dient wel bedacht te worden dat de plannen van het nieuwe kabinet om het aantal ambtenaren terug te brengen hierin nog niet zijn verdisconteerd. Net als in de afgelopen jaren blijft het aantal werkzame personen in de zorg gestaag toenemen, met circa 30 000 personen per jaar. De oplopende spanning op de arbeidsmarkt stimuleert mensen om zich aan te bieden op de arbeidsmarkt. Uit hoofde van de conjuncturele situatie neemt in 2007 en 2008 het arbeidsaanbod met bijna 40 000 personen per jaar toe, dat is 60% van de totale stijging van het arbeidsaanbod in die jaren. Doordat het aantal werkzame personen ook dit en komend jaar harder stijgt dan het arbeidsaanbod, blijft de werkloosheid gestaag dalen, tot gemiddeld 4% van de beroepsbevolking in 2008.

Door de snel toenemende spanning op de arbeidsmarkt trekt de contractloonstijging naar verwachting aan van 2% vorig jaar naar 2¼% dit jaar en 3¼% volgend jaar. De invoering van de verplichte werkgeversbijdrage voor kinderopvang leidt dit jaar tot iets hogere sociale lasten voor werkgevers; door het vervallen van werkgeversbijdragen voor kinderopvang die in veel cao's waren overeengekomen is het effect op de loonsom per saldo echter beperkt. De sociale lasten voor werkgevers stijgen volgend jaar door de voorziene verhoging van de inkomensafhankelijke bijdrage ZVW van 6,5% naar 7,3%. De mutatie van de loonvoet in de marktsector versnelt van 1,3% vorig jaar naar 2½% dit jaar en 4¼% volgend jaar.

Inflatie en koopkracht

De inflatie, die vorig jaar 1,1% was, blijft in de raming voor dit en volgend jaar tamelijk laag, namelijk 1¼%. De lage inflatie is vooral te danken aan de verwachte daling van de olieprijs en de appreciatie van de euro ten opzichte van de dollar. Huishoudens ondervinden pas in de tweede helft van dit jaar de effecten van de lagere olieprijs in euro's op de energiekosten. De inflatie wordt bovendien gedrukt door de afschaffing van de heffing voor milieukwaliteit elektriciteitsproductie (MEP-heffing). De lagere invoerprijzen werken niet direct volledig door in de afzetprijzen, waardoor de brutomarge dit jaar toeneemt. De sterkere stijging van de arbeidskosten per eenheid product maakt volgend jaar naar verwachting een einde aan de verbetering van de brutomarge. De onderliggende inflatie, die onder meer is geschoond voor veranderingen in energieprijzen, trekt aan van 0,8% vorig jaar naar 1¼% dit jaar en 1¾% volgend jaar. De hogere onderliggende inflatie weerspiegelt de toenemende conjuncturele spanning.

De koopkracht van huishoudens verbetert dit jaar in doorsnee met 1¾% en volgend jaar met ¾%. De verbetering van de koopkracht is vooral te danken aan de reële inkomensstijging. Dit jaar profiteren huishoudens bovendien van een verhoging van de kinderbijslag, de kinderopvangtoeslag en de AOW-tegemoetkoming. Volgend jaar wordt de verbetering van de koopkracht gedrukt door hogere premies voor ziektekosten en pensioen en door progressie-effecten. Huishoudens met lage inkomens ontvangen via de zorgtoeslag en de aftrek voor buitengewone uitgaven compensatie voor de hogere ziektekosten.

1.3 Collectieve sector

Naar verwachting is dit jaar sprake van begrotingsevenwicht. Bij een gunstige conjuncturele ontwikkeling en beleidsarme uitgangspunten verbetert het EMU-saldo tot 0,7% BBP in 2008. Ruim de helft van dit overschot hangt samen met de conjuncturele situatie. Onder meer als gevolg van, deels tijdelijke, hogere ziektekostenpremies en progressie in de loon- en inkomstenheffing loopt de collectieve lastendruk aanzienlijk op. Volgend jaar nemen de sterk loongevoelige collectieve uitgaven toe door de stijging van de reële lonen. Tegenover deze uitgavenstijging staat een verdere afname van de verhouding tussen het aantal inactieven en actieven als gevolg van de hoogconjunctuur.

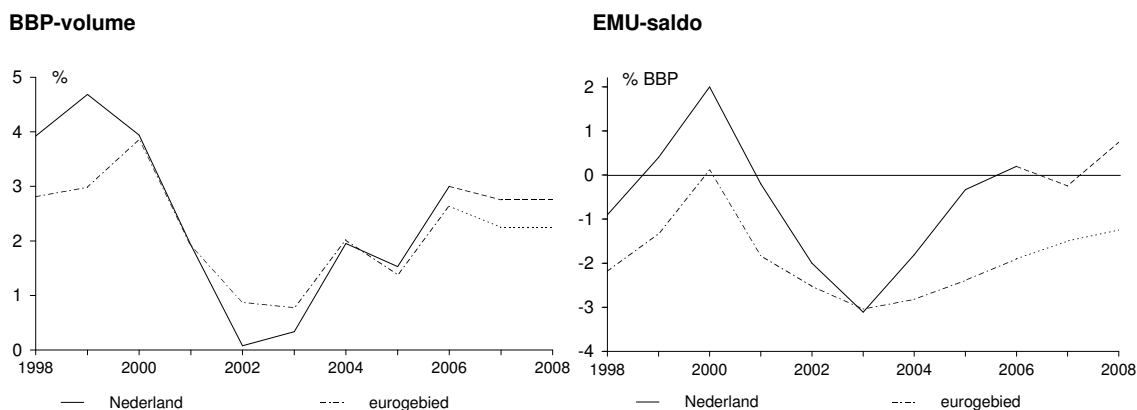
EMU-saldo

Het EMU-saldo is na een dieptepunt van -3,1% BBP in 2003 sterk verbeterd, zodat in 2006 en 2007 vrijwel sprake is van begrotingsevenwicht. Bij beleidsarme uitgangspunten verbetert het EMU-saldo van -0,1% BBP in 2007 tot 0,7% BBP in 2008. Beleidsarm betekent dat het recent afgesloten Coalitieakkoord niet in de cijfers is verwerkt. De maatregelen in het Financieel kader worden in de komende maanden door het nieuwe kabinet nader uitgewerkt. Zo moet nog worden besloten over de exacte invulling van diverse enveloppen voor uitgavenverhoging en lastenverlichting.

De ontwikkeling van het EMU-saldo is opmerkelijk in Europees perspectief. In 2003 lag het Nederlandse EMU-saldo, na een sterke verslechtering in de daaraan voorafgaande jaren, op het gemiddelde in het eurogebied (figuur 1.6). Ondanks een nagenoeg gelijke BBP-groei verbeterde het begrotingssaldo in 2004-2005 veel sterker dan in de meeste andere Europese landen, vooral door de relatief grote ombuigingen en lastenverzwaringen. In 2006-2007 staat tegenover de relatief gunstige Nederlandse conjuncturele ontwikkeling en de hoge aardgasbaten een verruiming van het begrotingsbeleid. Opvallend is de sterke verbetering van het Nederlandse EMU-saldo in de raming voor 2008. Naast de aanhoudend gunstige conjunctuur is dit vooral het gevolg van de aanzienlijk oplopende collectieve lastendruk. Ondanks de beleidsarme uitgangspunten wordt voor 2008 gerekend met een lastenverzwaring van 3½ mld euro (0,6% BBP), vooral als gevolg van hogere ziektekostenpremies. Dit hangt samen met het lastendekkende karakter van de ZVW, in combinatie met stijgende zorguitgaven en het inlopen

van het exploitatietekort van bijna 1½ mld euro (¼% BBP) uit 2006.³ Voorts neemt de lastendruk ook endogeen toe door progressie-effecten bij de loon- en inkomstenheffing en doordat de VpB-inkomsten vertraagd reageren op de verslechtering van de winstgevendheid van bedrijven in 2008.

Figuur 1.6 BBP-groei en EMU-saldo Nederland en het eurogebied, 1998-2008

De onderliggende ontwikkeling wordt weerspiegeld in het structurele EMU-saldo en het robuuste saldo.⁴ Deze verbeteren in 2004 en 2005 sterk, om daarna in 2006-2007 te verslechteren en in 2008 weer te verbeteren.

Uitgaven

Bij beleidsarme uitgangspunten is volgend jaar voor het eerst sinds 2003 sprake van een (kleine) toename van de bruto collectieve uitgavenquote. Dit is vooral een gevolg van de prijsstijging van de collectieve uitgaven, die naar verwachting in 2008 aanzienlijk uitgaat boven de prijsstijging van het BBP. Deze ruilvoetverslechtering is het gevolg van de reële loonstijging in de marktsector, die doorwerkt naar het loongevoelige deel van de collectieve uitgaven. Dit wordt versterkt door een aanzienlijke prijsstijging bij de zorgtoeslag, als gevolg van de sterk stijgende nominale ZVW-premie.

Het aantal inactieven ten opzichte van het aantal actieven (de i/a-ratio) neemt in 2007 en 2008 verder af. Door de gunstige conjunctuur trekt de werkgelegenheid aan en neemt het aantal personen dat een werkloosheidsuitkering (WW en bijstand) ontvangt af. Bij de daling van de werkloosheidsuitkeringen spelen naast de conjunctuur diverse beleidsmaatregelen een rol, zoals het vertraagde effect van het afschaffen in 2003 van de vervolguutkering in de WW, het aanscherpen van de referte-eisen en de verkorting van de duur van de loongerelateerde

³ De verhoging van de ziektekostenpremies uit hoofde van het inlopen van exploitatietekorten is in principe tijdelijk.

⁴ Het robuuste saldo is gelijk aan het structurele saldo exclusief de rentelasten, de rente- en dividendontvangsten en de gasbaten. Dit saldobegrip is relevant voor de beoordeling van de houdbaarheid van de overheidsfinanciën.

uitkering. Het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen daalt eveneens door een aantal institutionele veranderingen. Per 1 januari 2006 is de WAO vervangen door de WIA. Eén jaar WIA levert een gemengd beeld op: de instroom in de WIA is laag, maar de re-integratie van werknemers die minder dan 35% arbeidsongeschikt zijn lukt nog maar in de helft van de gevallen (zie kader in paragraaf 5.1.3). Bij de lage instroom past wel de kanttekening dat deze deels tijdelijk en het gevolg van flankerende maatregelen is; hierdoor zal de WIA-instroom in 2007 en 2008 weer wat oplopen. Daarnaast vergroot de herkeuringsoperatie van WAO'ers jonger dan 50 jaar de uitstroom van het WAO-bestand. Het aantal AOW-uitkeringen neemt door de vergrijzing in 2007 en 2008 met bijna 2% per jaar toe. Hierbij is rekening gehouden met de onlangs gepubliceerde nieuwe bevolkingsprognose van het CBS, waarin de gemiddelde levensverwachting harder groeit dan eerder voorzien.⁵

Tabel 1.4 Collectieve financiën, 2004-2008						
	2004	2005	2006 ^a		2007	2008
	% BBP					
Bruto collectieve uitgaven	46,2	45,4	46,4	(44,9)	45,9	46,0
Collectieve lasten	37,7	38,2	39,9	(38,4)	39,7	40,7
EMU-saldo collectieve sector	- 1,8	- 0,3	0,2		- 0,1	0,7
Idem, structureel (CPB-methode)	- 1,3	0,1	0,3		- 0,4	0,2
Idem, robuust	- 1,1	- 0,1	- 0,6		- 1,1	- 0,4
EMU-schuld	52,6	52,7	48,7		47,2	45,1
	mld					
Mutatie microlastendruk	3¼	2¾	- 1		- ¾	3½
Reële bruto collectieve uitgaven (% mutatie)	0,5	- 0,4	5,3	(1,8)	1¾	3
Verhouding niet-actieven versus actieven (in %)	67,3	68,1	66,9		65½	64¼

^a Cijfers tussen haakjes zijn in 2006 gecorrigeerd voor de statistische vertekening als gevolg van de invoering van de Zorgverzekeringswet (ZVW).

Per 1 januari 2006 is de nieuwe Zorgverzekeringswet ingevoerd. De ziekenfondsverzekering en de particuliere ziektekostenverzekeringen zijn opgegaan in de nieuwe, privaat uitgevoerde, basisverzekering curatieve zorg. De stelselherziening heeft tot veel dynamiek op de zorgverzekeringsmarkt geleid. Met 18% overstappers zijn vorig jaar veel meer verzekerden dan in het verleden van verzekeraar veranderd. Onder druk van deze mobiliteit hebben verzekeraars sterk op de premie geconcentreerd en hebben zij in 2006 verliezen geleden op de basisverzekering. Op de zorginkoopmarkt, waar verzekeraars zorg inkopen voor hun verzekerden, is de dynamiek tot nu toe veel geringer. Verzekeraars hebben weinig financiële prikkels om de omvangrijke uitgaven aan ziekenhuiszorg doelmatig te besteden. Bovendien

⁵ In de nieuwe bevolkingsprognose is de levensverwachting in 2050 bijgesteld van 79,6 tot 81,5 jaar voor mannen en van 82,6 tot 84,2 jaar voor vrouwen. Een hogere levensverwachting betekent dat de kosten van vergrijzing sterker toenemen dan eerder verwacht. Zie voor een inschatting van het effect hiervan: Actuele beeld houdbaarheid overheidsfinanciën, CPB Notitie, 9 januari 2007, www.cpb.nl.

kunnen ze ook slechts over de prijs van 10% van de ziekenhuisproductie onderhandelen. Verder zijn verzekeraars druk bezig om informatie over de kwaliteit van zorg te verzamelen, zodat ze ook weten hoe goed de zorg is die ze inkopen. Het nieuwe kabinet wil het financiële risico voor de verzekeraars vergroten en de prijzen van ziekenhuiszorg verder liberaliseren, waardoor naar verwachting ook de dynamiek op de ziekenhuismarkt zal toenemen. In hoofdstuk 6 wordt uitgebreid ingegaan op de ervaringen met het eerste jaar stelselherziening.

Inkomsten

De belasting- en premieontvangsten zijn in 2006 1¼ mld euro hoger uitgekomen dan ten tijde van de Macro Economische Verkenning werd voorzien. Met name de meevaller bij de vennootschapsbelasting van 2¼ mld euro is opvallend. Hiervan heeft naar schatting 1 mld euro een incidenteel karakter.

De lasten worden dit jaar met ¾ mld euro verlicht en volgend jaar, bij beleidsarme uitgangspunten, met 3½ mld euro verzwaaard. Dit laatste is hoofdzakelijk het saldo van een lastenverlichting van ¾ mld euro bij de vennootschapsbelasting ('Werken aan Winst') en een lastenverzwaring van 4¼ mld euro als gevolg van hogere ZVW-premies. Deze premies worden in het privaat uitgevoerde zorgstelsel op kostendekkend niveau vastgesteld. Daarbij moet de helft worden opgebracht door de inkomensafhankelijke bijdrage en de andere helft door de nominale premie. De nominale premie stijgt in de raming met 152 euro en de inkomensafhankelijke bijdrage met 0,8%-punt. Omdat de inkomensafhankelijke bijdrage belast is, is daarnaast sprake van een lastenverzwarend grondslageffect bij de loon- en inkomstenheffing. De premieverhogingen hangen in de eerste plaats samen met de ontwikkeling van de uitgaven, die met ruim 2 mld euro stijgen. Verder is aangenomen dat verzekeraars in 2008 quitte zullen spelen, waar zij in 2007 naar verwachting nog een verlies van ¼ mld euro zullen maken. Ten slotte is aangenomen dat het exploitatietekort van de ZVW van bijna 1½ mld euro in 2006, volgend jaar wordt ingelopen.

Endogeen blijft de groei van de collectieve lasten dit jaar naar verwachting achter bij de ontwikkeling van het BBP, terwijl volgend jaar de collectieve lastendruk met 1% BBP toeneemt. Onder invloed van een acceleratie van de contractloonstijgingen neemt de arbeidsinkomensquote toe en daarmee de belastingen en premies over het arbeidsinkomen. Het lagere winstinkomen leidt pas vertraagd tot derving van VpB. Bovendien komt de loonstijging substantieel hoger uit dan de inflatie, waardoor het aantal personen in hogere belastingschijven toeneemt en de heffingskortingen relatief achterblijven bij de stijgende inkomens.

1.4 Slot

De vooruitzichten op korte termijn voor de Nederlandse economie zijn gunstig. Na het voorzichtig en aanvankelijk haperende herstel van de conjunctuur in 2004-2005 is de economische groei vorig jaar op 3% uitgekomen, ruim boven de geschatte potentiële groei.

Ondersteund door een krachtige economische groei elders in de wereld en de sinds 2006 weer toenemende koopkracht worden ook voor dit en volgend jaar mooie groeicijfers verwacht, te weten van 2¾% in beide jaren. In het verlengde van het herstel van de productiegroei steeg de werkgelegenheid vorig jaar flink, na een aantal jaren waarin het bedrijfsleven juist arbeidsplaatsen afstootte. De werkloosheid daalde vorig jaar met 70 000 personen tot 5,5% van de beroepsbevolking. In de projectie voor dit en volgend jaar zet deze gunstige ontwikkeling door en daalt de werkloosheid verder tot gemiddeld 4% van de beroepsbevolking in 2008, nog maar een ½%-punt boven het niveau van 3,5% in 2001, het laagterecord in de afgelopen kwart eeuw. Ook het begrotingssaldo is sterk verbeterd, van -3,1% BBP in 2003 naar een verwacht overschot van 0,7% BBP volgend jaar.

Deze gunstige economische vooruitzichten betekenen niet dat er geen risico's aan de raming verbonden zijn en evenmin dat vele jaren van voorspoed automatisch binnen bereik liggen. De vergelijking met de economische ontwikkeling rond de eeuwwisseling dringt zich op. De wereldwijd wegzakkende aandelenkoersen leidden in ons land tot oplopende loonkosten als gevolg van sterk stijgende pensioenpremies. De toename van de loonstijgingen werd versterkt door de krapte op de arbeidsmarkt. De werkloosheid lag rond de eeuwwisseling, evenals nu, onder het geschatte evenwichtsniveau. Het verlies aan concurrentiepositie dat het gevolg was van de hoge loonstijgingen, zette Nederland een aantal jaren op achterstand ten opzichte van de concurrenten, waardoor de werkloosheid binnen een paar jaar verdubbelde. De periode met hoge BBP-groei in de tweede helft van de jaren negentig werd gevolgd door een scherpe terugval van de groei, die in 2002 en 2003 nauwelijks boven de 0% uitkwam.

Er zijn op dit moment geen tekenen dat de mondiale economie dezelfde, neerwaartse, kant op gaat als in begin deze eeuw. Maar geopolitieke spanningen en flinke beurscorrecties zijn van alle tijden. Ook nu zal de periode met hogere economische groei worden afgewisseld door jaren met lagere groeicijfers. Het moment van de omslag valt echter niet nauwkeurig te bepalen, omdat onvoorziene internationale ontwikkelingen en incidenten daarbij vaak een belangrijke rol spelen.

De oploep van de reële loonkosten in de raming voor dit en volgend jaar, mede door de lastenstijging die zonder nader beleid optreedt, past bij de stand van de conjunctuur. De krapte op de arbeidsmarkt, die al zichtbaar wordt in het oplopende aantal vacatures, zal door de stijging van de loonkosten uiteindelijk weer verdwijnen. Maar het aanpassingsproces kan aanmerkelijk soepeler verlopen als tegelijk het arbeidsaanbod, in personen maar ook in uren, kan worden uitgebreid. Zo biedt de krapte op de arbeidsmarkt kansen om potentieel arbeidsaanbod, zoals werkloze jongeren en gedeeltelijk arbeidsongeschikten, te activeren en om ouderen te stimuleren langer aan het werk te blijven.

Voor de overheidsfinanciën zijn de vooruitzichten gunstig, maar ook hier is geen reden voor overdreven optimisme. In lijn met de gunstige conjuncturele vooruitzichten wordt volgend jaar een overschot verwacht op de begroting van de collectieve sector van 0,7% BBP, een aanzienlijke verbetering ten opzichte van het kleine tekort in 2007. Deze verbetering gaat evenwel bij de gehanteerde beleidsarme uitgangspunten gepaard met een flink stijgende collectieve lastendruk, met name door oplopende ziektekostenpremies. Het nieuwe kabinet mikt op een begrotingsoverschot van 1% BBP in 2011. Gelet op de beleidsambities van het nieuwe kabinet en mogelijke conjuncturele tegenwind in de loop van de kabinetsperiode zal het realiseren van deze budgettaire doelstelling nog de nodige inspanningen vergen.

2 De internationale conjunctuur

2.1 Productie, bestedingen, arbeidsmarkt en overheidsfinanciën

De mondiale economie presteerde vorig jaar opnieuw uitstekend. De gemiddelde economische groei liep zelfs op, de werkloosheid daalde en de overheidstekorten namen af. De opkomende economieën integreerden verder in de wereldeconomie en waren wederom de meest dynamische regio.

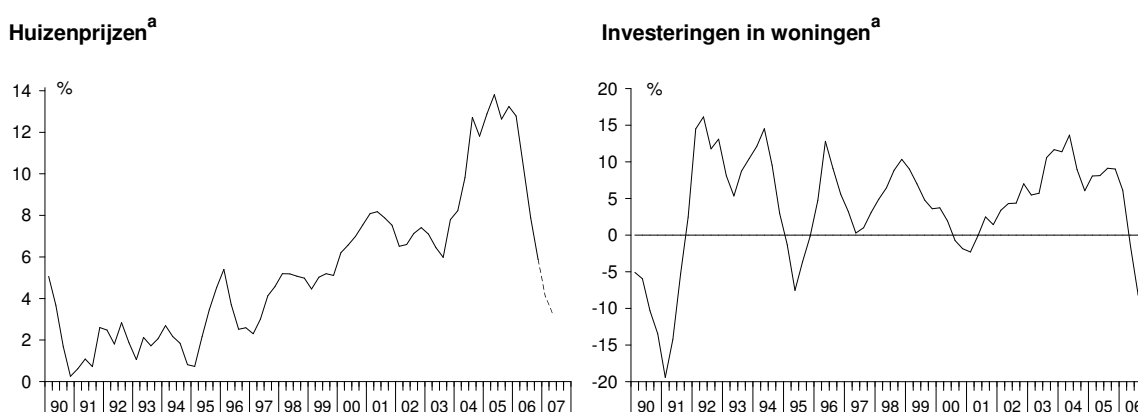
Groeiverschillen tussen de Verenigde Staten en Europa namen af, doordat de Amerikaanse conjunctuur stakte en in het eurogebied de economische groei versnelde. Deze ontwikkeling zet zich in 2007 voort.

Door de problemen op de woningmarkt neemt naar verwachting de Amerikaanse economische groei verder af, terwijl de eurolanden een gunstige economische ontwikkeling zullen blijven laten zien.

2.1.1 Verenigde Staten

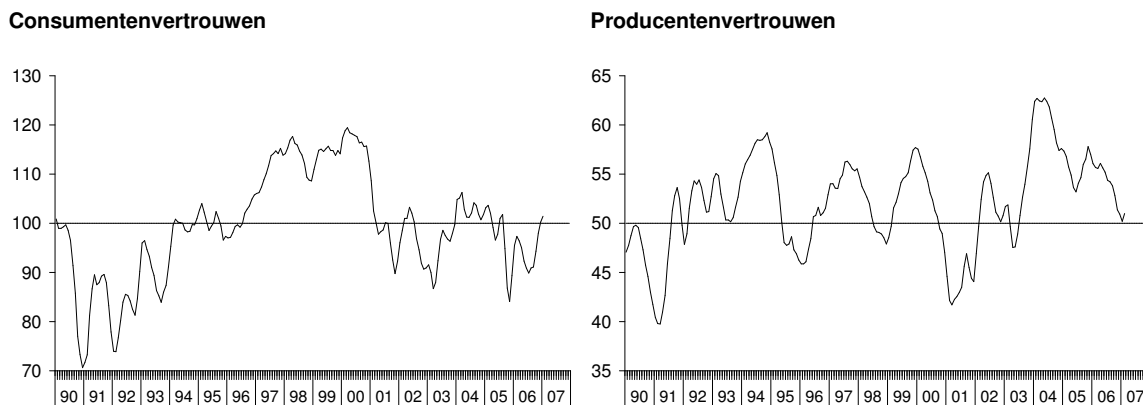
De Amerikaanse economische groei was met 3,3% vorig jaar opnieuw hoog, ondanks de groeivertraging in de loop van het jaar door problemen op de woningmarkt en in de auto-industrie. Gezinnen bleven daarbij ontsparen (figuur 2.3). Positief was dat vorig jaar de Amerikaanse uitvoergroei duidelijk opliep als gevolg van de conjuncturele verbetering elders in de wereld. Na forse toenames in voorgaande jaren daalden de investeringen in woningen, doordat de vraag afnam (figuur 2.1). Huizen zijn minder betaalbaar na de explosieve prijsstijging van de afgelopen jaren en de recente stijging van de hypotheekrente. In de auto-industrie daalde de productie door de scherpe buitenlandse concurrentie en de late reactie op de vraag naar zuiniger auto's. De economische groei zou in de tweede helft van het jaar scherper zijn afgenomen als de olieprijsdaling niet positief had uitgewerkt op het beschikbare inkomen en het consumentenvertrouwen (figuur 2.2). De groeivertraging in de loop van het jaar had vooralsnog geen effect op de arbeidsmarkt: het aantal banen bleef duidelijk toenemen en de

Figuur 2.1 Huizenprijzen en investeringen in woningen in de Verenigde Staten, 1990-2007

^a Mutaties ten opzichte van dezelfde periode in voorafgaand jaar, in procenten.

Bronnen: Office of Federal Housing Enterprise Oversight (OFHEO) en Bureau of Economic Analysis (BEA).

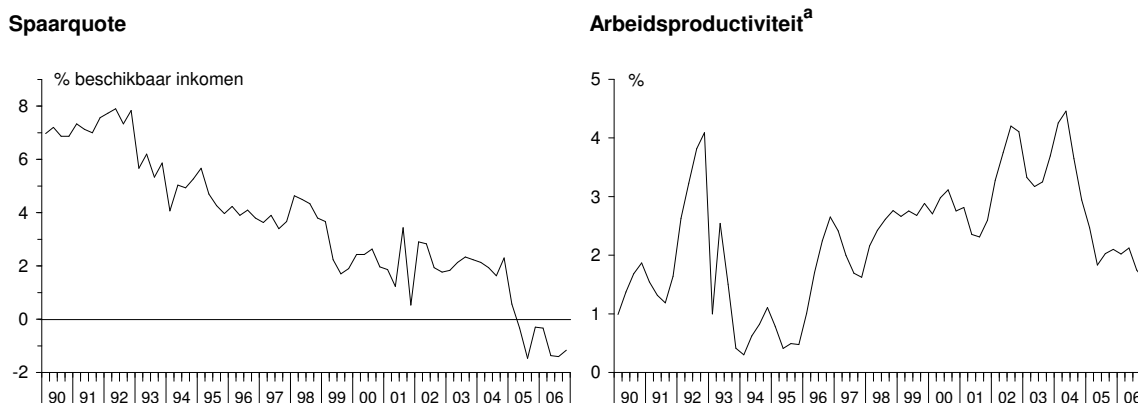
Figuur 2.2 Consumenten- en producentenvertrouwen in de Verenigde Staten^a, 1990-2007

^a Driemaands voortschrijdend gemiddelde.

werkloosheid daalde verder. Het resultaat was een geringere productiviteitsgroei dan in 2003 en 2004 (figuur 2.3).

Gezien het grote aantal te koop staande woningen en de daling van het aantal verleende bouwvergunningen zal de correctie op de woningmarkt in de eerste helft van 2007 voortduren. Dit betekent een verdere afname van de investeringen in woningen en hooguit een zeer beperkte stijging van de huizenprijzen. Door de minder gunstige vermogensontwikkeling van gezinnen en de enigszins zwakkere toename van de werkgelegenheid neemt de consumptiegroei volgend jaar wat af. Dit werkt negatief door op de bedrijfsinvesteringen, ondanks positieve structurele factoren, zoals hoog blijvende winstgevendheid en sterke balansposities. De recente verslechtering van het producentenvertrouwen ondersteunt de geprojecteerde zwakkere groei

Tabel 2.1 Kerngegevens Verenigde Staten, 2004-2008					
	2004	2005	2006	2007	2008
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)	3,9	3,2	3,3	2¼	2¾
Particuliere consumptie	3,9	3,5	3,2	2¾	2¾
Overheidsconsumptie	2,2	0,9	1,6	2	2
Bruto investeringen	6,1	6,4	3,2	- 1¼	3
Voorraadvorming (% BBP)	0,4	- 0,3	0,2	0	0
Binnenlandse bestedingen	4,4	3,3	3,1	2	2¾
Uitvoer goederen en diensten	9,2	6,8	8,9	7¾	7½
Invoer goederen en diensten	10,8	6,1	5,8	4	6
Consumentenprijs	2,7	3,4	3,2	1½	2
	niveaus in %				
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)	5,5	5,1	4,6	4¾	5
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 4,6	- 3,7	- 2,3	- 2¼	- 2¼
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 5,7	- 6,4	- 6,5	- 6¼	- 6¼

Figuur 2.3 Spaarquote van gezinnen en arbeidsproductiviteit per uur in de Verenigde Staten, 1990-2006

^a Per gewerkt uur; bedrijven exclusief landbouw; mutaties van vierkwartaals voortschrijdend gemiddelde, in procenten.
Bronnen: Bureau of Labor Statistics (BLS), Bureau of Economic Analysis (BEA).

van de bedrijfsinvesteringen. Door de gematigder groei van de binnenlandse bestedingen zwakt de BBP-groei in 2007 naar verwachting af tot 2¼%. Daarmee is de groei voor het eerst sinds 2003 lager dan de potentiële groei, die op een kleine 3% wordt geschat.⁶ Vanwege de zwakkere groei van de binnenlandse bestedingen en de scherp lagere olieprijs in 2007 wordt ook een einde aan de voortdurende verslechtering van de lopende rekening geraamd. Het tekort neemt naar verwachting met ¼%-punt af tot 6¼% BBP, ondanks tijdelijke J-curve effecten van de depreciatie van de dollar.

In 2008 zal naar verwachting de correctie op de woningmarkt achter de rug zijn, terwijl de economische ontwikkeling elders in de wereld gunstig blijft en het Amerikaanse monetaire beleid minder restrictief zal zijn. De geraamde BBP-groei loopt hierdoor op tot 2¾%.

Het overheidstekort is afgelopen jaar verder gedaald, tot 2,3% BBP, het kleinste tekort sinds 2001. De gunstige conjunctuur stuwde de overheidsinkomsten op, waarbij zich belastingmeevallers voordeden. Daar stonden sterke stijgingen van de zorgkosten tegenover als gevolg van de invoering van een gedeeltelijke overheidsvergoeding van medicijngebruik voor ouderen. Voorts liepen de defensie-uitgaven voor de oorlog in Irak en de 'oorlog tegen het terrorisme' in begrotingsjaar 2006 op tot 120 mld dollar (0,9% BBP). Ondanks de afzwakking van de economische groei stabiliseert het overheidstekort naar verwachting volgend jaar. De onzekerheid over het tekort in 2008 is toegenomen door de politieke verschuiving in het Amerikaanse Congres na de verkiezingen van afgelopen november.

⁶ W. Suyker en G. van Welzenis, De aanbodzijde van de Verenigde Staten en het eurogebied, 2008-2011, CPB Memorandum 173, 2006.

2.1.2 Japan

De gematigde economische groei hield vorig jaar aan, waarbij zich forse schommelingen kwartaal op kwartaal voordeden.⁷ De groei werd opnieuw gedragen door de uitvoer en de bedrijfsinvesteringen. De uitvoergroei werd gestimuleerd door de sterke vraag van de Aziatische opkomende economieën en door de verbetering van de concurrentiepositie als gevolg van de depreciatie van de yen. De bedrijfsinvesteringen versnelden doordat de sterke uitvoergroei in de afgelopen jaren heeft geleid tot een hogere bezettingsgraad. Ook de goede winstgevendheid en de goede bedrijfsbalansen, na de schuldsaneringen in het afgelopen decennium, speelden een rol. De particuliere consumptiegroei bleef echter schraal ondanks een duidelijke toename van de werkgelegenheid. De schrale groei kwam behalve door ongunstige weersomstandigheden door de terugval van de nominale loonstijging tot onder de 1%. De arbeidsinkomensquote bereikte hierdoor een nieuw laagterecord voor de afgelopen kwart eeuw.

Dit jaar zal door de verdere verbetering op de arbeidsmarkt de loonstijging naar verwachting enigszins oplopen. Bovendien verbetert de koopkracht door de daling van de olieprijs; keerzijde van dit laatste is dat hiermee dalingen van de consumentenprijs op de loer liggen. De geprojecteerde consumptiegroei neemt door bovengenoemde factoren wat toe. Dit compenseert de verwachte lichte terugval in de groei van de uitvoer. De economische groei wordt geraamd op 2¼% in 2007 en 2% in 2008, vrijwel onveranderd ten opzichte van de groei in de twee voorgaande jaren.

Tabel 2.2 Kerngegevens Japan, 2004-2008					
	2004	2005	2006	2007	2008
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)	2,7	1,9	2,2	2¼	2
Particuliere consumptie	1,6	1,6	0,9	1¼	1½
Overheidsconsumptie	1,9	1,7	0,3	½	1
Bruto investeringen	1,4	2,4	3,2	3½	1¾
Voorraadvorming (% BBP)	0,3	– 0,1	0,0	0	0
Binnenlandse bestedingen	1,9	1,6	1,4	1½	1½
Uitvoer goederen en diensten	13,9	7,0	9,7	7¼	7½
Invoer goederen en diensten	8,1	5,8	4,6	4	5
Consumentenprijs	0,0	– 0,6	0,3	0	¾
	niveaus in %				
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)	4,7	4,4	4,1	4	3¾
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	– 6,3	– 5,3	– 4,6	– 4	– 3¾
Saldo lopende rekening (% BBP)	3,7	3,7	3,8	4½	5¼

⁷ Revisies van de nationale rekeningen leidden tot een neerwaartse bijstelling van de BBP-groei in 2005 en 2006 met circa ½%-punt per jaar.

2.1.3 Opkomende economieën

De opkomende economieën zetten vorig jaar opnieuw een uitstekende prestatie neer. De BBP-groei liep volgens voorlopige cijfers op tot 7,7%. Daarmee is de groei al vier jaar achtereenvolgens hoger dan 6% per jaar, historisch gezien een uitzonderlijke lange periode van sterke groei. Het beleid van verdere integratie in de wereldeconomie werpt dus duidelijk zijn vruchten af. Naar verwachting komt in de komende jaren geen einde aan deze voorspoedige ontwikkeling, al valt de groei enigszins terug als gevolg van de groei afzwakking in de hoogontwikkelde economieën.

China overtrof qua groei vorig jaar opnieuw alle overige opkomende regio's. De Chinese BBP-groei van 10,7% kwam vooral doordat zowel de uitvoer als de investeringen met meer dan 20% toenamen. De invoergroei bleef hierbij achter, waardoor het handelsoverschot steeg tot een nieuw record van 180 mld dollar (6¾% BBP). De Chinese autoriteiten namen opnieuw maatregelen om de investeringsgroei af te remmen. Hiermee wordt beoogd om oververhitting in de sectoren te voorkomen en overcapaciteit en problemen met kredietaflossing in de toekomst te vermijden. Verder lieten de autoriteiten de Chinese renminbi licht appreciëren ten opzichte van de dollar, maar dit had nauwelijks effect op de prijsconcurrentiepositie. Door de afvlakking van de Amerikaanse vraag en door de investeringsdempende maatregelen valt de Chinese groei in 2007 en 2008 naar verwachting wat terug. De door de Chinese autoriteiten nagestreefde verschuiving van uitvoer naar binnenlandse bestedingen zal in de projectieperiode hooguit mondjesmaat plaatsvinden. Het Chinese handelsoverschot blijft dan ook erg groot.

India wist vorig jaar een historisch hoog groeitempo van 9% te handhaven. Dit ging, in tegenstelling tot in China, gepaard met substantiële inflatie, een oplopend tekort op de lopende rekening en een fors overheidstekort. Door infrastructurele knelpunten en restrictief monetair beleid zal de groei enigszins terugvallen. In de Aziatische nieuwe industrielanden zal de

Tabel 2.3 BBP-volume opkomende economieën, 2004-2008

	Aandelen in wereld BBP ^a	2004	2005	2006	2007	2008
	%	mutaties per jaar in %				
Opkomende economieën	50,2	7,7	7,3	7,7	7	7
Azië	29,4	8,5	8,7	8,9	8	8
China	14,7	10,1	10,4	10,7	9¾	9½
Nieuwe industrielanden	3,3	5,9	4,6	5,3	4½	5
Overige landen	7,8	7,8	8,7	8,4	7¾	7¾
Latijns-Amerika	7,4	5,7	4,3	5,2	4½	4½
Transitielanden	7,1	7,5	6,0	6,6	6	6
Nieuwe EU lidstaten	2,2	5,8	4,7	6,3	5¼	5¼
Overige landen	4,9	8,3	6,5	6,8	6¼	6½
Afrika en Midden-Oosten	6,3	5,5	5,5	5,5	5½	5½

^a Op basis van koopkrachtpariteiten 2005.

economische groei dit jaar ook wat verminderen door de afzwakking van de Chinese en de Amerikaanse groei.

In Latijns-Amerika nam de economische groei vorig jaar toe tot meer dan 5%. Hoge prijzen voor olie en andere grondstoffen waren daarbij een stimulans. Enkele grote landen kampten met problematisch hoge inflatie. Zo bedroeg in Venezuela de inflatie 14%. De Braziliaanse economische groei lag opnieuw onder het gemiddelde van de regio. Het in Brazilië gevoerde monetaire en budgettaire beleid heeft echter meer dan elders in de regio de voorwaarden geschapen voor bestendiging van economische groei op middellange termijn. Door de zwakkere conjuncturele ontwikkeling in de Verenigde Staten en groeinormalisering in Argentinië en Venezuela valt de gemiddelde economische groei in Latijns-Amerika in de projectieperiode enigszins terug.

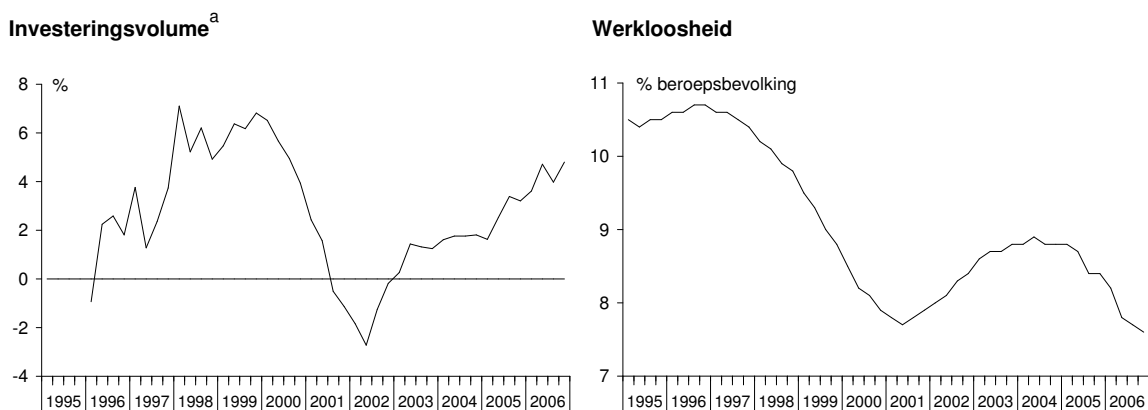
In de nieuwe EU-lidstaten trok de economische groei vorig jaar duidelijk aan tot 6,3%. Dit kwam gedeeltelijk door de opgaande conjunctuur in het eurogebied. Een andere oorzaak was de verdere integratie met de oude lidstaten. Dit leidde bijvoorbeeld tot een sterke uitbreiding van de auto-industrie in Tsjechië en Slowakije. Deze integratie zal ook in de projectieperiode bijdragen aan een gunstige ontwikkeling van de economische groei. In de komende jaren zullen desondanks met name de Tsjechische, Poolse en Hongaarse overheden een aanzienlijke inspanning moeten doen om de overheidsbegrotingen op orde te brengen.

2.1.4 Eurogebied

Het eurogebied kende vorig jaar een gunstige economische ontwikkeling, ondanks de verdere stijging van de olieprijs.⁸ De BBP-groei liep op tot 2,6%, voor het eerst sinds 2000 duidelijk boven de geschatte potentiële groei. De werkgelegenheid nam behoorlijk toe en de werkloosheid daalde aanzienlijk; eind 2006 lag het werkloosheidspercentage lager dan in 2001 (figuur 2.4).⁹ De uitvoergroei liep op door de sterke buitenlandse vraag, met name van de opkomende economieën, maar ook door de toename van de intra-handel tussen eurolanden. De investeringsgroei versnelde fors als reactie op de toenemende bezettingsgraad, en door de hoge winstgevendheid en de sterke balansposities van bedrijven. De particuliere consumptie kreeg een impuls door de gunstige ontwikkeling op de arbeidsmarkt, maar de groei bleef toch wat timide als gevolg van het negatieve effect van de olieprijsstijging op het beschikbaar inkomen. Bedrijfssaneringen en structurele hervormingen, die in de afgelopen jaren in eerste instantie via vertrouwenseffecten negatief uitwerkten op de groei, deden dat in ieder geval niet meer, en begonnen mogelijk de groei te stimuleren.

⁸ Het eurogebied is vanaf deze raming inclusief Slovenië (ook voor het verleden). Als Slovenië niet zou worden meegenomen zou dit trouwens geen effect hebben op de raming (zelfs niet bij afronding op één decimaal). Verder is vanaf deze raming de Europese Unie inclusief Bulgarije en Roemenië (ook voor het verleden).

⁹ Daarmee is er een positieve trendbreuk: werkloosheidspiek en –dal van deze conjunctuurgolf liggen lager dan in de voorgaande golf in tegenstelling tot de eerdere cycli sinds de jaren zeventig. Dit komt doordat de economische groei dit keer niet scherp onderuit is gegaan en mogelijk ook vanwege de doorgevoerde structurele hervormingen.

Figuur 2.4 Indicatoren eurogebied, 1995-2006

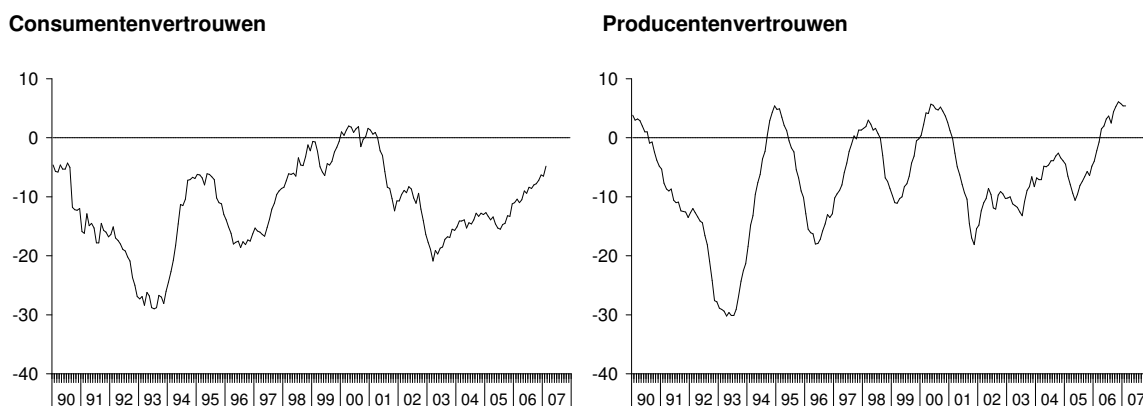
^a Mutaties ten opzichte van dezelfde periode in de voorgaande periode in procenten.

De gunstige economische ontwikkeling houdt dit jaar naar verwachting aan. Wel zal de economische groei licht afzakken, tot 2¼%. Oorzaken daarvan zijn het restrictieve begrotingsbeleid in Duitsland en Italië, de afzakking van de Amerikaanse economische groei en de appreciatie van de euro ten opzichte van de dollar en de yen. De uitvoergroei zal hierdoor terugvallen, met doorwerking op de binnenlandse bestedingen. De consumptiegroei blijft vrijwel op peil door het gunstige effect van de lagere olieprijs op het beschikbaar inkomen en door de lichte versnelling in de loonstijging als gevolg van de verbeterde arbeidsmarktsituatie. De groei van de bedrijfsinvesteringen blijft gesteund door bovengemiddelde winstgevendheid.

De gunstige economische ontwikkeling sinds midden 2005 houdt naar verwachting ook volgend jaar aan. Maar de in 2006 gerealiseerde groei en de voor 2007 en 2008 geprojecteerde BBP-groei zijn niet zo uitbundig dat de output gap aan het eind van de projectieperiode gesloten

Tabel 2.4 Kerngegevens eurogebied, 2004-2008

	2004	2005	2006	2007	2008
mutaties per jaar in %					
Bruto binnenlands product (volume)	2,0	1,4	2,6	2¼	2¼
Particuliere consumptie	1,5	1,5	1,9	1¾	2¼
Overheidsconsumptie	1,4	1,4	2,1	1¼	1¾
Bruto investeringen	2,2	2,5	4,5	4	3¼
Voorraadvorming (% BBP)	0,3	0,1	-0,1	0	0
Binnenlandse bestedingen	1,9	1,6	2,3	2¼	2½
Uitvoer goederen en diensten	6,9	4,2	8,4	5¼	6
Invoer goederen en diensten	6,7	5,2	7,8	5¼	6½
Consumentenprijs (HICP)	2,1	2,2	2,2	1¾	1½
niveaus in %					
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)	8,8	8,6	7,8	7¼	7
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	-2,8	-2,4	-1,9	-1½	-1¼
Saldo lopende rekening (% BBP)	0,7	-0,1	-0,2	0	0

Figuur 2.5 Consumenten- en producentenvertrouwen in het eurogebied, 1990-2006

zal zijn. Er blijft sprake van enige onderbezetting, in tegenstelling tot de vorige conjuncturele piek in 2000. Dit nuanceert de kracht van de huidige opgaande conjunctuur.

Het gemiddelde begrotingstekort van de eurolanden is in 2006 verder gedaald tot 1,9% BBP. Dit kwam doordat belastinginkomsten opliepen door de gunstige economische ontwikkeling; het begrotingsbeleid droeg niet of slechts nauwelijks bij aan de vermindering van het tekort. Slechts twee landen (Italië en Portugal) hadden een tekort boven het Maastricht-plafond van 3% BBP; in 2003 had nog de helft van de eurolanden een excessief tekort. In de projectieperiode nemen de tekorten verder af. Dit komt behalve door de aanhoudende gunstige economische ontwikkeling door restrictief begrotingsbeleid in Duitsland en Italië. Het gemiddelde overheidstekort van het eurogebied wordt geraamd op 1¼% BBP in 2008, het kleinste tekort sinds 1999.

De Duitse BBP-groei was vorig jaar met 2,7% vergelijkbaar met die van het eurogebied.¹⁰ In de voorgaande elf jaar lag de groei voortdurend lager (figuur 2.6). Over deze periode nam in Duitsland het BBP 12% minder toe dan in de rest van het eurogebied. Dit kwam gedeeltelijk door de geringere aanwas van de beroepsgeschikte bevolking en doordat landen als Spanje en Ierland hun achterstand in productiviteit inliepen. Belangrijkste oorzaak is echter de Duitse Hereniging. Conjunctureel betekende deze in eerste instantie een stimulans voor de groei, met oververhitting en een forse achteruitgang van de concurrentiepositie tot gevolg. Structureel betekende deze een substantiële verslechtering van de overheidsbegroting als gevolg van de uitkeringen en subsidies voor Oost-Duitsland. De hoge werkloosheid leidde tot zeer gematigde loonstijgingen die de consumptie onder druk zette en de prijsconcurrentiepositie geleidelijk herstelde. Bedrijfssaneringen en structurele hervormingen dempten in eerste instantie de groei, maar schiepen wel geleidelijk de omstandigheden voor economisch herstel.

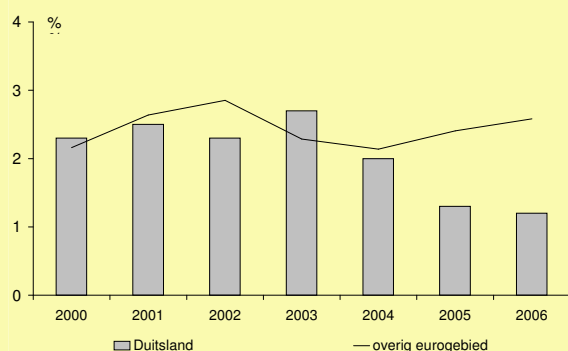
¹⁰ Gecorrigeerd voor het aantal werkdagen bedroeg de Duitse groei 2,9% volgens voorlopige cijfers.

De Duitse loonontwikkeling

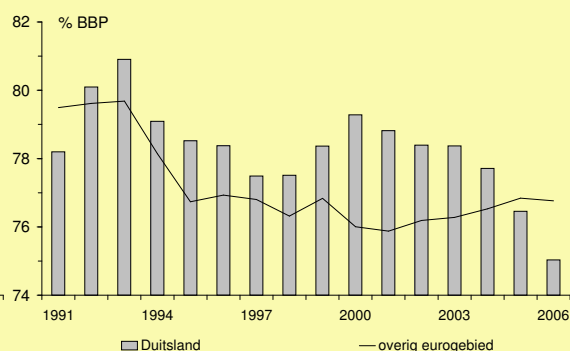
De Duitse contractloonstijging bedroeg slechts 1,2% vorig jaar en gemiddeld 2,0% per jaar in 2000-2006, licht onder de 2,4% per jaar gemiddeld in de overige eurolanden.^a Er is echter een reële kans dat in Duitsland dit jaar een eind komt aan een lange periode met geringe contractloonstijgingen. Zo heeft de Duitse industrievakbond IG Metall dit jaar een forse looneis gesteld van 6,5%; vorig jaar werd 5% gevraagd. Ook in andere sectoren zijn dit jaar de looneisen hoger. De gemiddelde loonstijging zou ook een opwaartse impuls kunnen krijgen door de invoering van een minimumloon voor de dienstensector, die momenteel onderwerp van discussie is.

De zwakke loonstijgingen van de afgelopen jaren waren het gevolg van de hoge Duitse werkloosheid. Door de geringe loonstijging is in Duitsland de arbeidsinkomensquote gedaald. Ook elders is deze quote gedaald, met name door technologische vooruitgang ten faveure van de productiefactor kapitaal. In Duitsland daalde de quote echter relatief sterk. Een wat hogere loonstijging dit jaar is verklaarbaar uit de daling van de werkloosheid van 10% van de beroepsbevolking begin 2005 tot net onder de 8% eind vorig jaar. Niettemin blijft de structurele werkloosheid, ondanks de hervormingen van de afgelopen jaren, nog steeds zeer hoog in Duitsland.

Contractloonstijging

Arbeidsinkomensquote

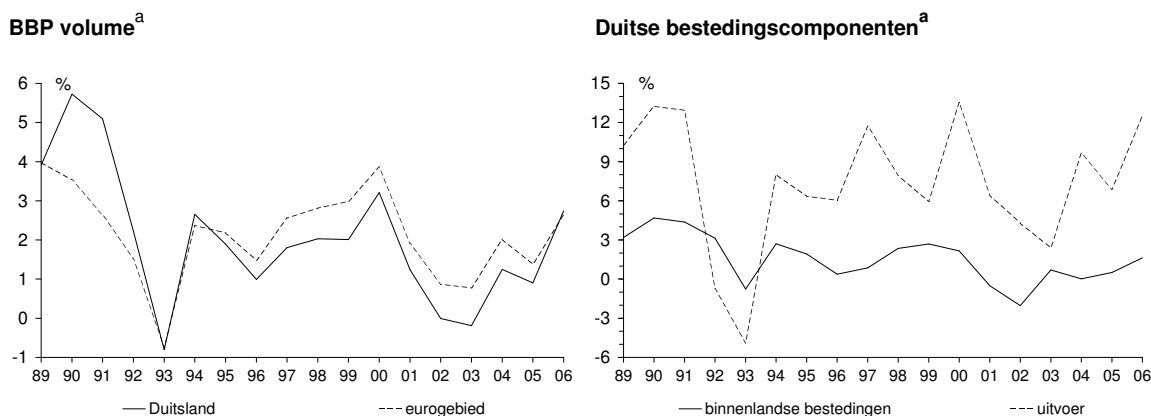

Hogere Duitse loonstijgingen hebben op korte termijn een positieve invloed op de Nederlandse economie. Zo stimuleren hogere lonen de Duitse particuliere consumptie en daarmee de invoer. Dit heeft een positief effect op de Nederlandse uitvoer, temeer daar Nederland vooral consumptiegoederen naar Duitsland exporteert. Daarnaast verslechtert de concurrentiepositie van de Duitse bedrijven door de hogere lonen, waarvan Nederlandse exporteurs kunnen profiteren. Duitse bedrijven zijn verreweg de belangrijkste concurrent van Nederlandse bedrijven. Tegenover deze positieve effecten staat, bij ongewijzigd monetair beleid, een minder groot negatief effect: de aantasting van de Duitse prijsconcurrentiepositie heeft op termijn een dempende invloed op de Duitse uitvoer, wat een negatieve invloed heeft op de Nederlandse levering van intermediaire producten aan Duitse exporteurs.

Indien de hogere Duitse loonstijging tot een sterkere loonstijging in Nederland zou leiden, dan zal dit de Nederlandse consumptie stimuleren, maar vanaf het tweede jaar de uitvoer zodanig negatief beïnvloeden dat de economische groei lager uitkomt.^b

^a Door verschillen in incidentele loonstijgingen, werkgeverspremies en vooral productiviteitsstijgingen zijn de verschillen veel substantiëler voor de loonkosten per eenheid product. Voor de verwerkende industrie daalden deze 1,5% per jaar in Duitsland terwijl deze met 1,5% per jaar stegen in de overige eurolanden.

^b Zie kader met onzekerheidsvarianten in paragraaf 1.2 en H. Kranendonk en J. Verbruggen, SAFFIER, Een 'multi purpose'-model van de Nederlandse economie voor analyses op korte en middellange termijn, CPB Document 123, 2006, blz. 64-66.

Figuur 2.6 Economische groei Duitsland, 1989-2006

^a Mutaties per jaar in procenten.

Dit herstel kwam in eerste instantie via de uitvoer (*Deutschland Weltexportmeister*). Vorig jaar volgden de investeringen. De investeringsgroei versnelde van 0,8% in 2005 tot 5,6% in 2006, mede doordat de crisis in de bouwsector ten einde liep. Het herstel kwam echter nog niet tot uitdrukking in de particuliere consumptie. Wel steeg deze marginaal na nul-groei in de drie voorgaande jaren. Het herstel droeg er wel aan bij dat het overheidstekort onder het Maastricht-plafond van 3% BBP kwam en de werkloosheid fors daalde.

Volgend jaar valt de BBP-groei naar verwachting terug tot 2%. De groeiterugval is vrijwel geheel het gevolg van het restrictieve begrotingsbeleid. Centraal in het beleidspakket staat een verhoging van het algemene btw-tarief met 3%-punt tot 19%. Dit heeft een negatieve invloed op het beschikbaar inkomen en daarmee op de consumptie. Tegelijkertijd echter wordt de

Tabel 2.5 Kerngegevens Duitsland, 2004-2008

	2004	2005	2006	2007	2008
mutaties per jaar in %					
Bruto binnenlands product (volume)	1,2	0,9	2,7	2	2
Particuliere consumptie	0,1	0,1	0,8	½	1½
Overheidsconsumptie	- 1,3	0,6	1,8	- ½	1
Bruto investeringen	- 0,4	0,8	5,6	4	2¾
Voorraadvorming (% BBP)	0,3	0,2	- 0,2	0	0
Binnenlandse bestedingen	0,0	0,5	1,6	1	1¾
Uitvoer goederen en diensten	9,6	6,9	12,5	8	7
Invoer goederen en diensten	6,9	6,5	11,1	6½	6¾
Consumentenprijs (HICP)	1,8	1,9	1,8	2	1½
niveaus in %					
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)	9,5	9,5	8,4	7¾	7½
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 3,7	- 3,2	- 1,7	- 1	- ¾
Saldo lopende rekening (% BBP)	3,7	4,2	4,0	5¼	5¼

consumptie gestimuleerd door de verbetering op de arbeidsmarkt die dit jaar naar verwachting zal leiden tot hogere contractloonstijgingen (zie kader).

2.2 Inflatie

De recente fluctuaties in de olieprijs betekenen schommelingen in de inflatie. Na een opwaarts effect van de olieprijs in voorgaande jaren, zwakt de inflatie in de projectieperiode af door de geraamde daling van de olieprijs. Exclusief energie is de inflatie stabiel. In de Verenigde Staten blijft deze kerninflatie dit jaar door de hoogconjunctuur van de afgelopen jaren hoger dan beoogd door de centrale bank. Pas in 2008 zal de Amerikaanse kerninflatie verminderen. In het eurogebied versnelt de loonstijging als gevolg van de afnemende werkloosheid. Desondanks blijft de inflatie in het eurogebied zeer gematigd.

Na jaren van hoge inflatie zullen de consumentenprijzen in de Verenigde Staten in 2007 naar verwachting met slechts 1½% stijgen. De afname van de inflatie in 2007 is vrijwel geheel te wijten aan de omslag in de energieprijzen, die in 2006 nog met ruim 10% stegen, terwijl voor 2007 een bijna even grote daling wordt voorzien. De kerninflatie (de inflatie exclusief de prijsstijging voor energie en voedingsmiddelen) verandert in 2007 niet of nauwelijks ten opzichte van het voorgaande jaar en zal naar verwachting 2½% bedragen. Deze stijging ligt boven de bandbreedte die de Federal Reserve feitelijk nastreeft. De eerste verhoging van het federale minimumloon in meer dan tien jaar zal de gemiddelde loonstijging en de inflatie nauwelijks beïnvloeden. Weliswaar is de verhoging fors – 40% in twee jaar – maar weinig Amerikaanse werknemers ontvangen een loon gelijk aan of even boven het minimum, en veel Amerikaanse staten kenden al een veel hoger minimumloon. In 2008 ligt naar verwachting de kerninflatie wel net binnen de nagestreefde bandbreedte door daling van de invoerprijzen van industrieproducten en door lagere loonstijging als gevolg van meer werkloosheid. De geprojecteerde totale inflatie loopt echter weer licht op doordat de olieprijs niet verder daalt.

In het eurogebied zal de inflatie in 2007 naar verwachting 1¾% bedragen, een afname van ½%-punt ten opzichte van 2006, ook hier vooral als gevolg van dalende energieprijzen. De lichte appreciatie van de euro draagt ook bij aan de afname. Het inflatiecijfer is daarmee in overeenstemming met het beleidsdoel van de ECB van dicht onder de 2% per jaar op middellange termijn. Bij deze projectie is uitgegaan van een opwaarts effect van de Duitse btw-verhoging van ¼%-punt voor het eurogebied. De verwachte daling van energieprijzen overschaduwde dit btw-effect en het effect van de lichte versnelling van de loonstijging als gevolg van het aantrekken van de arbeidsmarkt. De maandelijkse prijsstijgingen ten opzichte van een jaar eerder zullen dit jaar voor de eurolanden een grillig verloop laten zien door de forse schommelingen die zich vorig jaar in de olieprijs hebben voorgedaan. Begin dit jaar neemt deze maandinflatie af, om daarna weer op te lopen.

Tabel 2.6 Consumentenprijs, 2004-2008		2004	2005	2006	2007	2008
		mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten						
Consumentenprijs		2,7	3,4	3,2	1½	2
Kerninflatie ^a		1,8	2,2	2,5	2½	2
Eurogebied^b						
Consumentenprijs		2,1	2,2	2,2	1¾	1½
Kerninflatie ^a		1,5	1,5	1,5	2	1½
Japan						
Consumentenprijs		0,0	– 0,6	0,3	0	¾

^a Prijsstijging exclusief energie en voedingsmiddelen.

^b In 2007 inclusief het effect van + ¼%-punt van de verhoging van het Duitse btw-tarief met 3%-punt tot 19%.

Volgend jaar daalt de inflatie naar verwachting verder tot 1½%, de laagste inflatie sinds 1999. Weliswaar versnellen de lonen wat verder en is er geen drukkend effect meer van de olieprijs, maar dit wordt meer dan tenietgedaan doordat de Duitse btw-verhoging uit het inflatiecijfer valt en door de hernieuwde daling van de prijs van industrieproducten op de wereldmarkten.

Na de lichte prijsstijging afgelopen jaar, worden voor dit jaar voor Japan ongewijzigde prijzen geraamd gezien de daling van de olieprijs. Bij aanhoudende economische groei in Japan is volgend jaar weer sprake van inflatie; met een prijsstijging van ¾% blijft deze echter lager dan in de overige hoogontwikkelde economieën.

2.3 Financiële markten

De Europese Centrale Bank zal naar verwachting haar rentetarief dit jaar verder verhogen, terwijl de zwakkere Amerikaanse conjunctuur het voor de Federal Reserve later dit jaar mogelijk maakt om de rente te verlagen. Na in het afgelopen jaar te zijn gestegen zullen de kapitaalmarktrentes in de projectieperiode stabiliseren op een historisch gezien nog steeds laag niveau. De euro is momenteel dichtbij zijn recordniveau ten opzichte van de dollar.

2.3.1 Rentes

De Amerikaanse centrale bank heeft sinds juni vorig jaar haar rentetarief op 5¼% gehouden, net boven de bandbreedte van schattingen van de Amerikaanse natuurlijke rente. Daarmee is het Amerikaanse monetaire beleid licht restrictief. Vermindering van de kerninflatie en de afzwakking van de economische groei zullen vermoedelijk leiden tot enige renteverlaging vanaf de tweede helft van dit jaar. De marktverwachting, weerspiegeld in futures, is in het afgelopen halfjaar flink bijgesteld naar aanleiding van nieuwe cijfers over groei en inflatie. In eerste

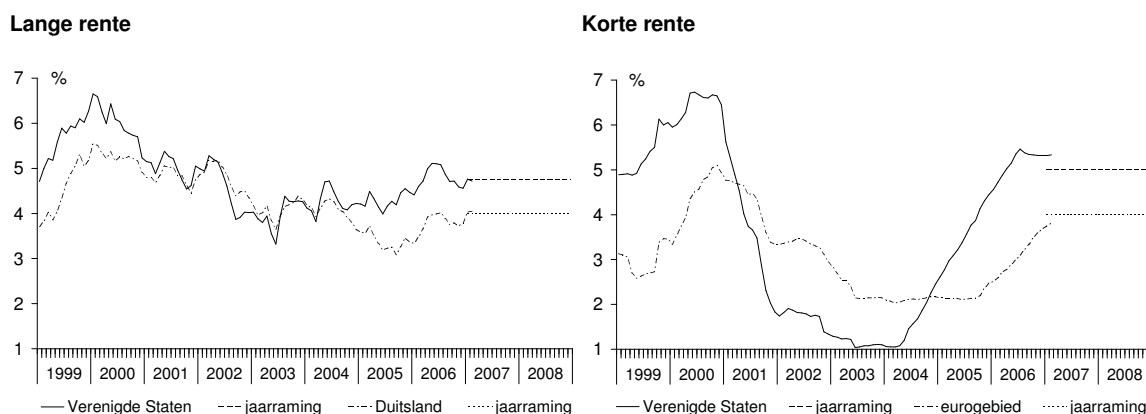
instantie werd een forse renteverlaging verwacht vanaf het eerste kwartaal van 2007; momenteel wordt een beperkte renteverlaging verwacht vanaf het derde kwartaal.

Tabel 2.7 Korte en lange rentes, 2004-2008					
	2004	2005	2006	2007	2008
	%				
Korte rente					
Verenigde Staten	1,6	3,5	5,2	5	4¾
Eurogebied	2,1	2,2	3,1	4	4
Japan	0,0	0,0	0,2	¾	1
Lange rente					
Verenigde Staten	4,3	4,3	4,8	4¾	4¾
Duitsland	4,1	3,4	3,8	4	4½
Japan	1,5	1,4	1,7	1¾	2

Om de inflatie op middellange termijn dicht onder de 2% te hebben, heeft de Europese Centrale Bank haar beleidsrente verhoogd van 2% begin december 2005 tot 3,75% in maart 2007. Ondanks de verwachte vermindering van de inflatie dit jaar, zal de ECB doorgaan met de normalisering van haar beleidsrente. In de projectie bereikt dit tarief 4% in de zomer en blijft vervolgens op dit niveau tot het einde van de projectieperiode. Behalve indirect uit de gunstige groeivoorzichten vloeit deze renteverhoging voort uit de zeer sterke stijging van de geldhoeveelheid en van het uitstaande bankkrediet. Eind vorig jaar kende de M3-geldhoeveelheid een recordstijging van 10% ten opzichte van een jaar eerder, terwijl bankkrediet met 11% steeg. In de visie van de ECB wordt de inflatie op termijn opgestuwd door een groei van de geldhoeveelheid die niet in overeenstemming is met die van het BBP.

De Japanse centrale bank verliet juli vorig jaar het nultarief. Door hardnekkig lage inflatie en een tijdelijke terugval in de economische groei werd de beleidsrente pas in februari opnieuw

Figuur 2.7 Rentestanden Verenigde Staten en eurogebied, 1999-2008

verhoogd, tot ½%. De voortdurende opgaande conjunctuur zal naar verwachting leiden tot enige verdere renteverhogingen in de projectieperiode.

De kapitaalmarktrentes zijn in het afgelopen jaar nominaal verder gestegen, waarbij zich in het tweede halfjaar een tijdelijke terugval voordeed, vermoedelijk door negatieve cijfers over de Amerikaanse economie. De Amerikaanse lange rente is gestegen van een laagterecord van 4% in juni 2005 tot 4,7% in februari 2007. De Duitse lange rente steeg van 3,1% in september 2005 tot 4,0% in februari 2007. Vermoedelijk door het conjuncturele herstel in het eurogebied en indicaties van een wat zwakkere Amerikaanse conjunctuur is het renteverskil wat afgenomen: de Amerikaanse lange rente is momenteel ¾%-punt hoger dan de Duitse, tegen 1%-punt in 2005. Ondanks de recente stijgingen blijven de kapitaalmarktrentes historisch laag, zowel nominaal als reëel. Ook de renteverskillen tussen bedrijfsobligaties en overheidsobligaties zijn momenteel uitzonderlijk laag; hetzelfde geldt voor het renteverskil tussen risicovolle en niet-risicovolle bedrijfsobligaties. Deze kleine renteverskillen hangen mogelijk samen met de mondiaal ruime liquiditeit. Bij monetaire autoriteiten bestaat enige ongerustheid over de huidige lage risicopremies.

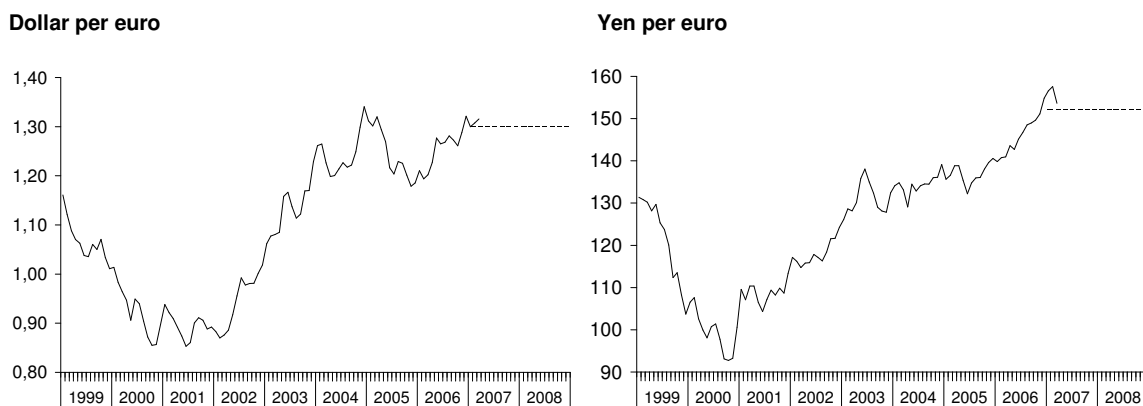
De kapitaalmarktrentes blijven naar verwachting historisch gezien laag. Volgend jaar kan in het eurogebied en Japan door het voortduren van de opgaande conjunctuur de lange rente enigszins verder toenemen.

2.3.2 Wisselkoersen

De euro is in de loop van 2006 en begin 2007 geapprecieerd tot circa 1,30 dollar per euro, vrijwel gelijk aan het recordniveau van 1,34 dollar per euro dat eind 2004 werd bereikt. In hoofdstuk 6 wordt nader ingegaan op de dollar en de Nederlandse economie. In de projectie wordt gerekend met een koers van 1,30 dollar per euro in 2007 en 2008.

In 2006 en begin 2007 is de euro ook verder geapprecieerd ten opzichte van de yen. In februari 2007 bedroeg deze appreciatie 58% sinds 2000. De depreciatie van de yen, niet alleen tegenover de euro maar ook tegenover de dollar, wordt vaak toegeschreven aan *carry trade*: het

Figuur 2.8 Dollar- en yenkoersen van de euro, 1999-2008

geld lenen in laagrentende yens om dit vervolgens uit te zetten in hoogrentende valuta's, waaronder dollar en euro. Zolang de yen deprecieert is *carry trade* zeer aantrekkelijk. Bij een omslag in het wisselkoerssentiment wordt het echter snel zwaar verliesgevend, waardoor een correctie in de wisselkoers op gang kan komen.

2.4 Wereldhandel

Door de afzwakkende mondiale productiegroei vertraagt dit jaar de wereldhandelsgroei, om volgend jaar naar verwachting weer licht te versnellen. De krapte op de grondstoffenmarkten, die in 2006 leidde tot recordprijzen voor olie en metalen, vermindert eveneens. Voor de projectieperiode is gerekend met een daling van de Brent olieprijs van 65 dollar per vat gemiddeld in 2006 tot 55 dollar per vat in 2007. De onzekerheid over de olieprijs is echter groot.

2.4.1 Wereldhandelsvolume

De wereldhandelsgroei versnelde vorig jaar volgens voorlopige cijfers tot 9,1%, vooral dankzij de invoervraag van de Europese en Aziatische landen (tabel 2.8). In de rest van de wereld bleef de invoergroei vrijwel gelijk, behalve in de OPEC-landen waar deze verrassenderwijs terugviel van 20% tot 7% per jaar. De oorzaken van deze voorzichtige uitgaventrend zijn vermoedelijk de beperkte opnamecapaciteit van de dunbevolkte lidstaten, de lessen die geleerd zijn van eerdere periodes met hoge olieprijsen en de vrees dat de olieprijsen weer sterk kunnen dalen. Net als tijdens de oliecrisis in de jaren zeventig leidt het aanzwellende overschot van de OPEC op korte termijn tot mondiale vraaguitval. Daardoor is het één van de oorzaken van de geprojecteerde algehele lichte groeivertraging.

De invoergroei van West-Europa versnelde vorig jaar van 4,7% naar 7,4% en van Centraal- en Oost-Europa zelfs van 9% naar 15%. De aantrekkende binnenlandse bestedingen zijn de belangrijkste oorzaak, maar ook structurele factoren spelen een rol. De verschuiving van industriële productie van West-Europa naar de nieuwe EU-lidstaten leidt tot een snelle toename van de onderlinge handel. Daarnaast waren anticipatieaankopen door Duitsland vanwege de btw-verhoging per 1 januari 2007 van invloed op de zeer hoge Duitse invoergroei van 11%. De invoergroei van opkomend Azië versnelde vorig jaar van 8,5% tot 11,4%. Alle landen droegen hieraan bij. Desondanks bleef de vraagtoename ver achter bij die van 2003 en 2004, vooral door een halvering van de Chinese invoergroei van circa 30% naar 15% per jaar.

In 2007 zal de wereldhandelsgroei bij een minder uitbundige productieontwikkeling naar verwachting licht vertragen, tot 7¼%. Deze vertraging treft alle landen en regio's, maar vooral de hoogontwikkelde economieën van Noord-Amerika en West-Europa. De Duitse invoergroei zal relatief sterk teruglopen door het wegvallen van de anticipatieaankopen. De geraamde daling van de olieprijs remt de vertraging van de wereldeconomie enigszins af. Deze daling draagt bij aan de reële inkomens van de olie-importerende landen, terwijl de OPEC-invoer zal blijven toenemen op basis van de enorme reserves die de afgelopen jaren zijn opgebouwd.

Daarmee wordt de hierboven voor 2006 geschetste neerwaartse mondiale bestedingsspiraal weer langzaam omgebogen.

Tabel 2.8 Wereldhandelsvolume goederen, 2006-2008						
	Uitvoer			Invoer		
	2006	2007	2008	2006	2007	2008
	mutaties per jaar in %					
Wereld	9,5	7¼	8	8,7	7¼	8
Hoogontwikkelde economieën	8,0	5½	6	6,7	4½	6¼
Verenigde Staten	10,5	7½	7¼	5,5	4	7
Japan	10,5	8	8½	4,5	4	5½
EU-15	7,5	5	5¼	7,4	4¾	6
Eurogebied	7,8	5¼	5½	7,2	4¾	6
Opkomende economieën	11,3	9½	10¼	12,1	11¼	10½
Azië	13,7	11½	12¼	11,4	10½	11¾
China	22,5	18	17¼	14,5	15	16¾
Latijns-Amerika	10,0	8	5½	14,0	11½	7¼
Transitielanden	10,5	10¾	11	15,0	14¼	10¾
Afrika en Midden Oosten	2,5	– 1	3½	9,0	10	9

De wereldhandelsgroei trekt in de raming voor 2008 licht aan tot 8%, met de grootste versnelling van de invoervraag in de hoogontwikkelde economieën. De opkomende economieën zullen naar verwachting het huidige hoge groeitempo van de invoer min of meer kunnen handhaven. Alleen voor Latijns-Amerika wordt een merkbare groeivertraging voorzien.

De exportgroei van het eurogebied bleef vorig jaar circa 1½%-punt achter bij de marktgroei. Het Europese verlies van marktaandeel bereikte in 2003 een dieptepunt (–3¾%-punt) als gevolg van de appreciatie van de euro, maar in de afgelopen jaren is dat effect steeds kleiner geworden. Ook voor 2007 wordt gerekend met een verlies van 1½%-punt, maar in 2008 kan het Europese verlies weer iets groter uitvallen door de vertraagde doorwerking van de appreciatie van de euro in 2007. Japan en de Verenigde Staten weten hun positie op de wereldmarkt ongeveer te handhaven bij een daling van hun reële effectieve wisselkoers.

De opkomende economieën zijn de winnaars, met uitzondering van de olie-exporteurs. China boekte aan het begin van dit decennium nog jaarlijks marktwinsten van circa 20%-punt (marktwinst is gedefinieerd als het verschil tussen de feitelijke uitvoergroei en de relevante wereldhandelsgroei). Inmiddels is dit tempo gedaald naar circa 15%-punt, terwijl voor de projectieperiode wordt gerekend met een Chinese marktwinst van 10%-punt per jaar. De Indiase industrie is aan een opmars begonnen, die nu nog wordt afgeremd door tekortkomingen van de fysieke infrastructuur. Als die problemen verminderen, zal ook India een belangrijke speler op de wereldmarkt kunnen worden.

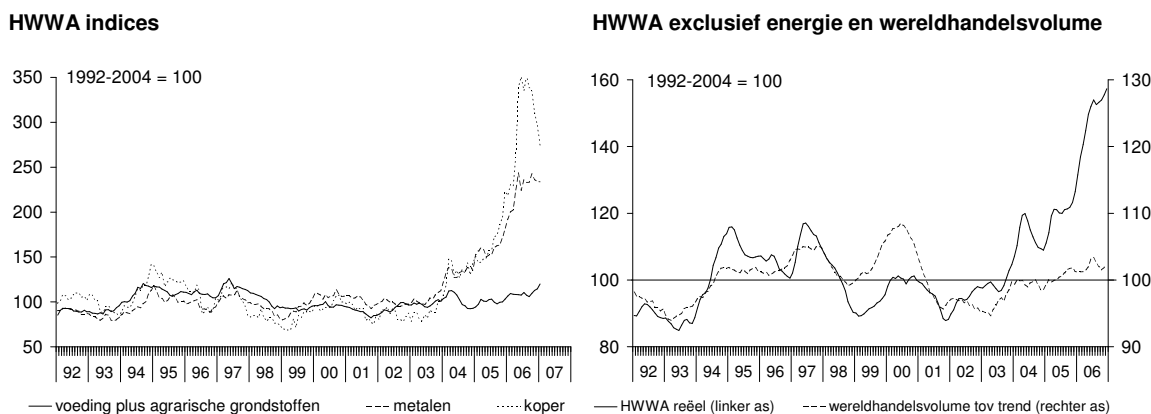
Door de sterk gestegen olieprijs en de achterblijvende invoergroei hebben de OPEC-landen momenteel het grootste overschot op de lopende rekening. Ondanks de geprojecteerde daling van de olieprijs zal dat in 2007 en 2008 het geval blijven. Ook Japan en Duitsland hebben grote overschotten op de lopende rekening en deze zullen door de lagere olieprijs nog aanzienlijk toenemen. Het tekort op de handelsbalans van de Verenigde Staten zal iets kunnen afnemen door de binnenlandse groeivertraging en de lagere energiekosten, maar door de toenemende rentebetalingen aan het buitenland bij een almaar aanzwellende netto schuld, zal de lopende rekening nominaal toch licht verder verslechteren. Als percentage van het BBP neemt dit tekort wel marginaal af. In hoofdstuk 6 wordt verder ingegaan op de huidige betalingsbalanssituatie en de mogelijke gevolgen hiervan voor de dollar.

2.4.2 Prijzen van grondstoffen exclusief energie

De grondstoffenprijzen exclusief energie zijn vorig jaar opnieuw fors gestegen, waarbij zich aanzienlijke schommelingen in de loop van het jaar voordeden. De totale prijsstijging in de afgelopen drie jaar bedroeg maar liefst 92% uitgedrukt in dollars. Vooral metaalprijsen stegen sterk, met 177%, terwijl voedingsmiddelen en agrarische grondstoffen voor de industrie respectievelijk 34% en 51% duurder werden. Dat het herstel van de wereldconjunctuur vanaf het voorjaar van 2003 leidde tot reële prijsstijgingen van grondstoffen is op zich niet vreemd, maar het tempo van de prijsstijgingen is exorbitant hoog geweest (figuur 2.9).

Tabel 2.9 Grondstoffenprijzen (HWWA-index, OESO-landen), 2005-2008					
	Gewichten	2005	2006	2007	2008
		mutaties per jaar in %, dollars			
Totaal exclusief energie	1,00	10,1	26,7	2	- 2
Voedings- en genotmiddelen	0,30	0,0	10,9	6	0
Industriële grondstoffen	0,69	14,5	32,8	3/4	- 2 3/4
Agrarische grondstoffen	0,31	1,3	11,8	5	0
Metalen	0,38	23,2	43,9	- 1 1/4	- 4
Non-ferro metalen	0,28	16,0	59,8	0	- 4
IJzererts en schroot	0,10	36,5	16,1	- 4	- 4
		mutaties per jaar in %, euro's			
Totaal exclusief energie		10,0	25,6	- 1 1/2	- 2

Door een zwakkere vraagontwikkeling en een oplopend aanbod nemen de metaalprijsen dit jaar naar verwachting niet verder toe. Voedingsmiddelen en agrarische grondstoffen stegen vorig jaar vooral door tegenvallende oogsten, maar mogelijk ook door een stijgende vraag naar biobrandstoffen. Deze prijzen kunnen vanaf de tweede helft van dit jaar normaliseren.

Figuur 2.9 Reële grondstoffenprijzen HWWA-index en wereldhandelsvolume, 1992-2007

2.4.3 Olieprijs

Met het bereiken van een piek van bijna 79 dollar in augustus vorig jaar en de daarop volgende prijsdaling is in ieder geval voorlopig een einde gekomen aan de stijgende trend sinds 2002. Na augustus is de prijs met fluctuaties gedaald tot 55,5 dollar per vat gemiddeld in januari-februari 2007. De opwaartse olieprijsrend in 2002-2006 was het gevolg van een combinatie van een op korte termijn gegeven aanbod bij een forse toename van de vraag als gevolg van de hoge economische groei. Door de geringe prijselasticiteit van de vraag op korte termijn was een grote prijsstijging noodzakelijk om de markt in evenwicht te brengen. Bovendien zorgden geopolitieke spanningen voor onzekerheid over het toekomstige aanbod. De prijsdaling in het

Tabel 2.10 Kerngegevens wereldoliemarkt, 2004-2008

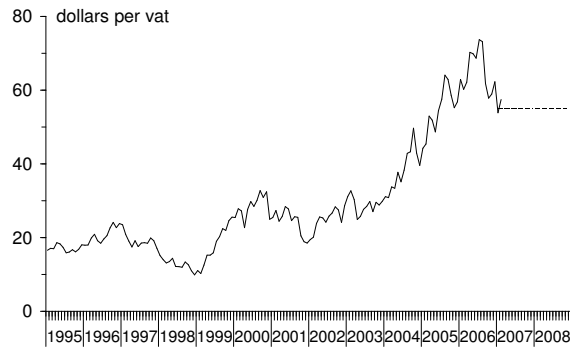
	2004	2005	2006	2007	2008
mutaties per jaar in %					
BBP-volume wereld	5,4	4,9	5,3	4¾	4¾
Volume primair energieverbruik (wereld)	2,5	1,8	2,1	1¾	2
Hoogontwikkelde economieën	1,3	0,9	1,0	¾	1
Overige landen	3,9	3,4	3,5	3¼	3¼
mln vaten per dag					
Vraag naar olie	82,4	83,6	84,4	85½	86¾
Hoogontwikkelde economieën	45,4	45,5	45,3	45¼	45¼
Overige landen	37,0	38,1	39,1	40¼	41½
Aanbod van olie	82,9	84,4	85,5	86¼	87¾
Niet-OPEC	50,3	50,4	51,2	51¾	53
OPEC ^a	32,6	34,0	34,3	34½	34¾
Voorraadmutatie	0,5	0,8	1,1	1	1
Marktaandeel OPEC	39,6	40,7	40,6	40½	40
Ruwe-olieprijs (niveau, Brent, dollar per vat)	38,2	54,4	65,2	55	55
Ruwe-olieprijs (niveau, Brent, euro per vat)	30,7	43,7	51,9	42½	42½

^a Angola (productie in 2006 1,4 mln vaten per dag) met ingang van 1 januari 2007 van niet-OPEC naar OPEC.

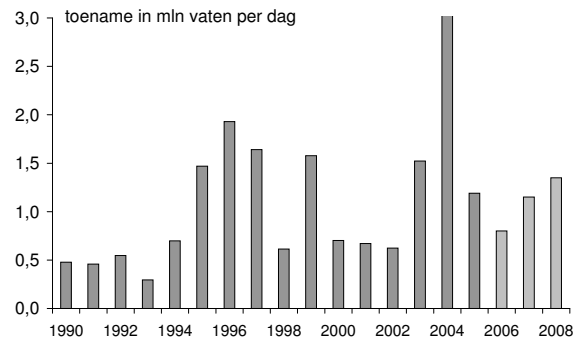
afgelopen half jaar is veroorzaakt door het extreem zachte winterweer in de Verenigde Staten en in Europa, de vertraagde reactie van vraag en aanbod op de olieprijsstijging en een wat afzwakkende economische groei. Twijfels over de daadkracht van OPEC wat betreft afgesproken productiebeperkingen versterkten deze prijsdruk.

Figuur 2.10 Oliemarkt indicatoren, 1995-2008

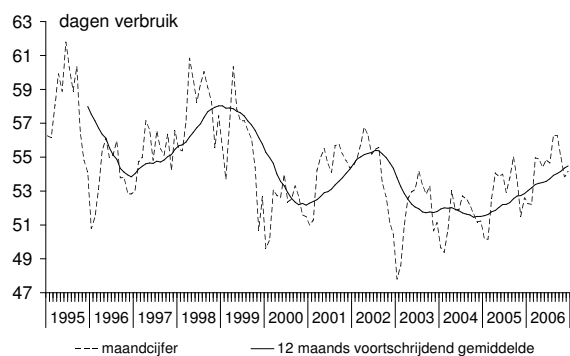
Olieprijs Brent

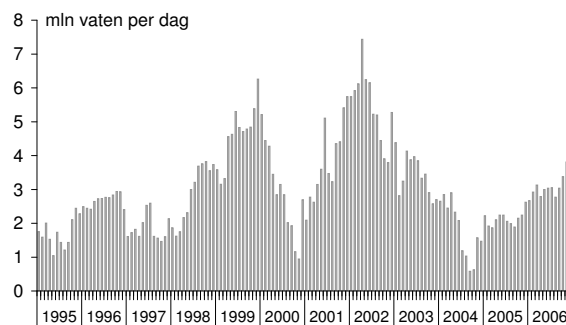
Wereldolievraag

Industriële olievoorraden OESO-landen^a

Reserve capaciteit OPEC

^a Twalfmaands voortschrijdend gemiddelde.

Naar verwachting zal in de ramingsperiode een verdere uitbreiding van de olieproductie plaatsvinden, vooral buiten het OPEC-gebied. De ontwikkeling van de OPEC-productie hangt af van de mate waarin de OPEC-leden de jongste afspraken om de productie te beperken zullen naleven. In de raming is er van uit gegaan dat dit slechts ten dele het geval zal zijn. De toename van de vraag is in 2007 en 2008 naar verwachting bescheiden als gevolg van een lichte groeivertraging en het aanhoudende dempende effect van de hoge olieprijs. Evenals in 2006 komt de uitbreiding van de vraag voor rekening van snelgroeiende opkomende economieën.

In het licht van de recente prijsontwikkeling en de verwachte vraag- en aanbodontwikkeling wordt zowel voor 2007 als 2008 een prijs van 55 dollar per vat Brent olie geraamd. Door de uitbreiding van de niet-OPEC productie en de beperkte toename van de vraag zullen naar

verwachting de voorraden en de reservecapaciteit van OPEC toenemen. Als geopolitieke spanningen niet oplaaien, is dit een neerwaarts risico voor de olieprijsraming.

2.4.4 Prijs van industrieproducten, concurrentieposities en uitvoerprestaties

Prijzen van internationaal verhandelde industrieproducten in de valuta van de exporteurs stegen vorig jaar met 1,5%, dat is ongeveer evenveel als in de voorafgaande twee jaren. Op lange termijn vertonen deze prijzen een licht dalende tendens onder invloed van de relatief sterk stijgende arbeidsproductiviteit. De doorwerking van de fors gestegen energiekosten en overige grondstoffenprijzen heeft deze trend in de afgelopen jaren echter tijdelijk omgebogen. Bij dalende energieprijzen en een stabilisatie van de overige grondstoffenprijzen wordt voor dit jaar een stabilisatie van de wereldhandelsprijs van industrieproducten voorzien, en voor volgend jaar een daling met ½% in de valuta van de exporteurs.

Bij min of meer gelijkblijvende wisselkoersen stegen de fabriekenprijzen in euro's eveneens met 1,5% in 2006. De lichte appreciatie van de euro zal in 2007 naar verwachting leiden tot een daling van fabriekenprijzen in euro's met circa 1½%, gevolgd door een verdere daling met ½% in 2008.

De prijsconcurrentieposities zijn vorig jaar nauwelijks veranderd. Alleen Japan profiteerde van een dalende yen, waardoor de uitvoerprijsstijging van fabrieken circa 4%-punt achterbleef bij het wereldgemiddelde. Dit jaar profiteert Japan nog steeds van de zwakkere yen en ook de prijsconcurrentieposities van de Verenigde Staten en de opkomende economieën verbeteren licht, terwijl de positie van het eurogebied met circa 4%-punt verslechtert door de aantrekkende euro.

2.5 Externe data voor Nederland

De groei van de voor Nederland relevante wereldhandel is in 2006 uitgekomen op 7,6% volgens voorlopige cijfers. De versnelling ten opzichte van 2005 komt met name op het conto van de aantrekkende Europese invoer, in het bijzonder die van Duitsland. De Duitse goedereninvoer steeg met 11%, ten dele door anticipatieaankopen op de btw-verhoging per begin 2007. Voor 2007 wordt bij een enigszins afzwakkende groei van de wereldeconomie een vertraging van de relevante marktgroei voorzien tot 5¾%, waarbij vooral de Duitse invoergroei duidelijk zal achterblijven bij die in 2006. Voor 2008 wordt een licht aantrekken van de marktgroei geraamd tot 6½%.

Op basis van recente ontwikkelingen is gerekend met een wisselkoers van 1,30 dollar per euro in 2007 en 2008, hetgeen een appreciatie betekent van de euro ten opzichte van de dollar. Ook ten opzichte van de yen wordt gerekend met een sterkere euro. Voor Nederland zal de effectieve wisselkoers ten opzichte van concurrenten hierdoor dit jaar nominaal met 1% appreciëren.

Na forse stijgingen van de invoerprijzen in 2005 en 2006 worden voor de komende twee jaar prijsdalingen geprojecteerd. De grootste omslag zit uiteraard in de invoerprijs van energie. Maar ook exclusief deze grondstof dalen de invoerprijzen, in 2007 geholpen door de appreciatie van de euro. De uitvoerprijzen van onze concurrenten op de wereldmarkt voor industrieproducten stijgen dit jaar nog licht, maar laten volgend jaar naar verwachting eveneens een daling zien.

De arbeidskosten per eenheid product bij onze concurrenten dalen in euro's al geruime tijd en deze tendens zal naar verwachting dit jaar nog aanhouden. In het afgelopen jaar waren met name de aanhoudend matige loonstijging en de conjuncturele versnelling van de productiviteit van belang. Dit jaar is ook de appreciatie van de euro van betekenis.

Tabel 2.11 Externe data voor Nederland, 2004-2008					
	2004	2005	2006	2007	2008
	mutaties per jaar in %				
Relevant wereldhandelsvolume ^a	7,7	5,4	7,6	5¾	6½
Concurrentenprijs ^a	0,3	1,6	1,9	¾	– 1
Invoerprijs Nederland, (euro)	0,6	3,3	3,7	– 2¼	– 1½
Idem, exclusief energie	– 1,1	– 0,7	1,2	– ¼	– 1½
Energie	15,0	34,6	19,3	– 12¼	– 1¼
Arbeidskosten pep industrie (euro)					
Concurrenten totaal	– 4,7	– 0,4	– 1,7	– 1½	– ¼
Concurrenten eurogebied	– 1,3	– 0,5	– 1,8	– ½	– ½
Effectieve koers euro, industrieproducten, t.o.v.					
Concurrenten	3,0	– 0,4	0,4	1	0
Leveranciers	3,6	– 0,2	0,6	1¼	0
	niveau				
Eurokoers (dollar per euro, niveau)	1,24	1,24	1,26	1,30	1,30
^a Goederen exclusief energie.					

2.6 Onzekerheden

De hier gepresenteerde projecties komen in grote lijnen overeen met de prognoses van de internationale instellingen van oktober/november vorig jaar en de consensusvoorspelling van februari. Het beeld van deze projecties is min of meer hetzelfde: in de Verenigde Staten zwakt de economische groei dit jaar duidelijk af, in het eurogebied blijft de ontwikkeling gunstig, en de opkomende economieën blijven zeer dynamisch. Verder valt de inflatie in de Verenigde Staten en het eurogebied wat terug door de olieprijsdaling.

De hier gepresenteerde projectie wijkt vooral af van die van de internationale instellingen door een lagere inflatieraming voor het eurogebied. Dit komt door de recente daling van de olieprijs en appreciaties van de euro die nog niet in de projecties van de internationale

instellingen zijn verwerkt. De maandelijkse consensusraming kent voor deze variabele al een neerwaartse tendens.

Er zijn zowel opwaartse als neerwaartse risico's bij deze projectie. Vooralnog hebben de problemen op de Amerikaanse woningmarkt nog niet negatief doorgewerkt op de particuliere consumptie, maar dit zou in de projectieperiode alsnog kunnen gebeuren. Aan de andere kant kan de hoge winstgevendheid tot hogere investeringen in de Verenigde Staten en het eurogebied leiden dan hier geprojecteerd.

Tabel 2.12 Overzicht Internationale ramingen, 2007 en 2008				
	CPB	Consensus	OESO	Europese
		Forecasts		Commissie
Publicatiedatum	Maart 2007	Maart 2007	December 2006	Oktober 2006
2007	%			
BBP-volume				
Verenigde Staten	2¼	2,4	2,4	2,3
Japan	2¼	2,1	2,0	2,3
Eurogebied	2¼	2,3	2,2	2,1 ^a
Hoogontwikkelde economieën	2¼	2,4	2,3	2,3
Wereld	4¾	.	.	4,6
Wereldhandel	7¼	.	7,7	7,7
Inflatie eurogebied	1¾	1,8	1,9	2,1 ^b
Eurokoers (dollar per euro)	1,30	1,31	1,28	1,27
Ruwe olieprijs (Brent, dollar per vat)	55	60,6	60,0	66,3
2008				
BBP-volume				
Verenigde Staten	2¾	3,0	2,7	2,8
Japan	2	2,2	2,0	2,1
Eurogebied	2¼	2,1	2,3	2,2
Hoogontwikkelde economieën	2½	2,7	2,5	2,5
Wereld	4¾	.	.	4,7
Wereldhandel	8	.	8,4	7,4
Inflatie eurogebied	1½	1,9	1,8	1,9
Eurokoers (dollar per euro)	1,30	1,31	1,28	1,27
Ruwe olieprijs (Brent, dollar per vat)	55	.	60,0	68,0
^a Opwaarts herzien tot 2,4% in de interim-raming van half februari.				
^b Neerwaarts herzien tot 1,8% in de interim-raming van half februari.				

De Europese loonontwikkeling is door de verbetering op de arbeidsmarkt onzekerder dan in voorgaande jaren. Ondanks de scherp blijvende mondiale concurrentie zou de versnelling in de loonstijging forser kunnen zijn dan hier geprojecteerd. Op korte termijn stimuleert dit de economische groei in het eurogebied, ondanks het negatieve effect op de uitvoer.

Naast de gebruikelijke onzekerheden over financiële markten blijft de grote onzekerheid over de ontwikkelingen op de oliemarkt. Het oplaaien van politieke spanningen kan de olieprijs weer snel doen stijgen. Aan de andere kant kan de huidige nog steeds hoge olieprijs een scherper effect op vraag en aanbod hebben dan hier aangenomen. Dit zou tot verdere druk op de olieprijs leiden.

Ten slotte moeten de wisselkoersen als een belangrijke risicofactor voor de ontwikkeling op korte termijn worden genoemd. Zoals in detail geanalyseerd in hoofdstuk 6 is het huidige tekort op de Amerikaanse lopende rekening van 6½% BBP op lange termijn onhoudbaar. Een depreciatie van de dollar zal waarschijnlijk deel uitmaken van het aanpassingsproces. In welke mate en wanneer deze aanpassing zal plaatsvinden, valt echter niet te zeggen. Van een forse dollarval zou een negatief effect uitgaan op de economische groei in het eurogebied.

3 De Nederlandse conjunctuur

3.1 Volumeconjunctuur

Vorig jaar kwam de Nederlandse economie in de tweede fase van het conjunctuurherstel. De bijdrage aan de BBP-groei van de binnenlandse bestedingen was aanmerkelijk hoger dan gedurende de eerste fase van het conjunctuurherstel (2004 en 2005), terwijl die van de uitvoer stabiliseerde op een hoog niveau. Ook voor 2007 en 2008 is de economische groei naar verwachting breed gedragen en vertoont een opmerkelijk stabiel patroon. Sinds 2003 consumeren gezinnen meer dan ze aan inkomen beschikbaar hebben, maar kunnen dit financieren door de vermogenswinsten van de afgelopen jaren. Bedrijven investeren in de ramingsperiode meer dan in de afgelopen jaren, hiertoe aangemoedigd door gunstige ontwikkelingen van productie en winstgevendheid.

3.1.1 Particuliere consumptie

De particuliere consumptie groeide, gecorrigeerd voor de effecten van het nieuwe zorgstelsel, vorig jaar met 2,5%. In 2007 komt de groei naar verwachting uit op 2½%, in 2008 op 2¼%. Alhoewel de toename van de particuliere consumptie sinds 2006 weer boven de 2% ligt, is deze historisch gezien gemiddeld te noemen. De gemiddelde volumegroei van de gezinsbestedingen over de afgelopen 35 jaar bedraagt 2,4%. Ondanks de gunstige conjuncturele situatie is de toename van de gezinsbestedingen aanzienlijk lager dan eind vorige eeuw. Dit wordt vooral veroorzaakt door geringere vermogenseffecten. Enerzijds is het door institutionele wijzigingen (bijleenregeling) minder makkelijk om de overwaarde van huizenbezit consumptief aan te wenden, anderzijds hebben de aandelenbeurs en de huizenmarkt niet zo'n hausse doorgemaakt als eind jaren negentig.

Met name de groei van het reëel beschikbaar inkomen draagt eraan bij dat de consumptie in de jaren 2006 tot en met 2008 harder groeit dan de jaren ervoor. Voor het eerst sinds een aantal jaren stijgt in deze periode de werkgelegenheid, terwijl de loonstijging boven de inflatie uitkomt. Dit jaar draagt het reëel beschikbaar looninkomen nog meer dan vorig jaar bij aan de stijgende consumptie, doordat de werkgelegenheid blijft stijgen en de reële loonstijging wat versnelt. In 2008 is de bijdrage van het reëel beschikbaar looninkomen aan de consumptie iets minder groot, doordat de koopkracht zich in dat jaar als gevolg van een stijgende belasting- en premiedruk minder gunstig ontwikkelt (zie paragraaf 4.2).

In zowel 2007 als 2008 heeft de ontwikkeling van het reëel beschikbaar uitkeringsinkomen een positief effect op de consumptie. Weliswaar neemt het uitkeringsvolume van werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen in beide jaren af, maar de uitkeringen worden verhoogd met de gemiddelde loonontwikkeling en het aantal AOW-uitkeringen en het uitgekeerde bedrag aan aanvullende pensioenen blijven toenemen.

Vermogenseffecten ondersteunen in beide ramingsjaren de consumptiegroei. De huizenprijzen en vooral de beurskoersen zijn de afgelopen jaren flink gestegen, wat met enige vertraging doorwerkt in de consumptiegroei in dit jaar. Volgend jaar leveren vermogenseffecten naar verwachting een geringere bijdrage aan de consumptietoename dan dit jaar.

Naast vermogens- en inkomenseffecten beïnvloedt de ontwikkeling van de reële rente de particuliere consumptie. Een hogere rente maakt lenen duurder en sparen aantrekkelijker. De voorziene stijging van de rente in de ramingsjaren heeft naar verwachting een licht drukkend effect op de consumptie.

Tabel 3.1 Aspecten van de particuliere consumptie, 2004-2008							
	2005	2004	2005	2006	2006 gecorr. ^a	2007	2008
	waarde mld euro	mutaties in %					
Loon- en uitkeringsinkomen ^b	227,0	1,6	– 1,5	– 1,4	1,9	2½	2
w.v. looninkomen	169,0	1,1	– 1,5	– 1,5		2½	1¾
uitkeringsinkomen	58,0	3,3	– 1,7	– 1,1		2	3
Uitgekeerd winstinkomen ^b	12,7	– 22,9	19,2	3,6		4	1
Totaal gezinsinkomen ^b	239,7	0,2	– 0,6	– 1,1	1,7	2¾	2
Particuliere consumptie, volume	247,1	0,6	0,7	– 0,8	2,5	2½	2¼
w.v. voedings- en genotmiddelen	33,6	0,7	0,0	2,2		2	1½
duurzame consumptiegoederen	45,9	– 0,8	1,0	6,6		4½	4½
vaste lasten ^c	61,6	2,6	0,7	– 10,5	1,0	1½	1½
overige goederen en diensten	106,0	0,2	0,8	0,6	1,7	2¼	2
Individuele besparingen ^d	– 7,3	– 1,6	– 2,8	– 3,1		– 3	– 3¼

^a Gecorrigeerd voor de statistische vertekening als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.

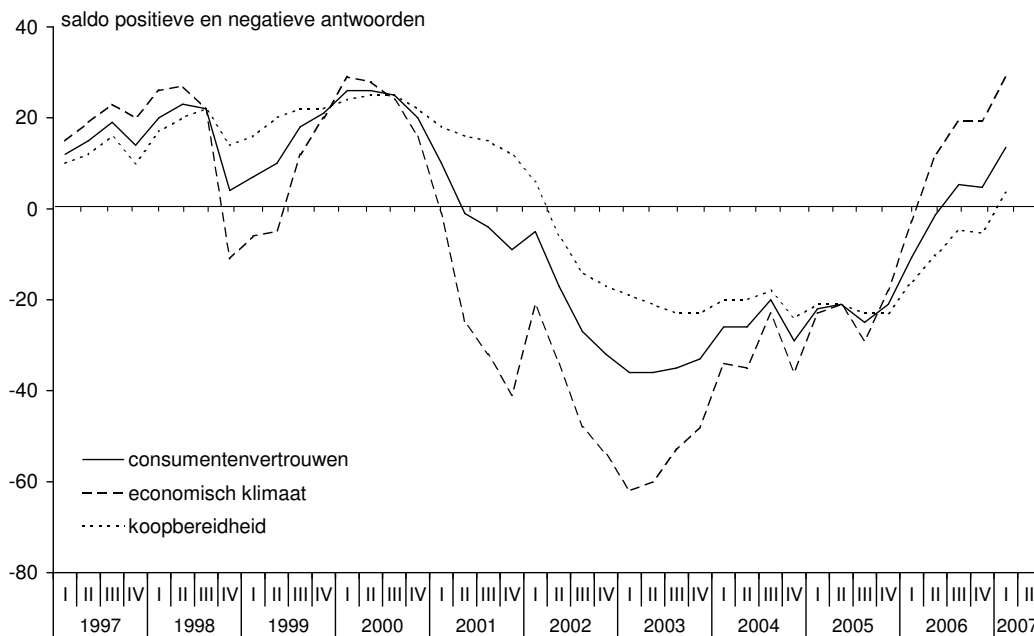
^b Reëel beschikbaar.

^c Aardgas, woningdiensten en zorg.

^d Vanaf tweede kolom: niveaus als percentage van het beschikbaar gezinsinkomen, vermeerderd met de correctie pensioenvoorziening.

De koopkrachtstijging, de daling van de werkloosheid, het grote aantal vacatures en de toename van het vermogen voeden het vertrouwen van de consument. Begin 2007 is het consumentenvertrouwen weer uitgekomen op het niveau van eind 2000, het laatste jaar met een consumptiegroei boven de 3%. Nadat in de tweede helft van 2005 eerst het oordeel over het economische klimaat positiever was geworden, werd de consument ook langzaam aan optimistischer over de eigen financiële situatie en groeide de bereidheid om grote aankopen te doen. Voor het eerst sinds maart 2002 is deze indicator weer positief, wat betekent dat er meer positieve dan negatieve antwoorden op de vragen zijn gegeven.

Het optimisme onder consumenten is (nog) niet zo uitbundig als eind jaren negentig, maar komt wel in de buurt van de gemoedstoestand van consumenten in andere perioden van hoogconjunctuur.

Figuur 3.1 Consumentenvertrouwen, 1997-I tot en met 2007-I^a

^a Het eerste kwartaal 2007 heeft betrekking op het gemiddelde van de maanden januari en februari.

Consumptie naar onderdelen

Afgelopen jaar gaven consumenten in volumetermen bijna 7% meer uit aan duurzame goederen, de grootste stijging sinds 2000. Ten opzichte van de jaren ervoor is dit een forse versnelling. De minder gunstige economische situatie van de afgelopen jaren heeft ertoe geleid dat met name de uitgaven aan duurzame goederen werden uitgesteld. Nu de economie aantrekt en het vertrouwen stijgt, is de consument weer bereid dieper in de buidel te tasten en oude spullen te vervangen. Ook dit jaar nemen de uitgaven aan duurzame goederen nog sterk toe, voornamelijk als gevolg van het gestegen reëel beschikbaar inkomen. Voor volgend jaar valt de toename minder fors uit, mede doordat het inhaaleffect van eerder uitgestelde aankopen afzwakt.

Net als in voorgaande jaren blijven ICT-producten de meest in het oog springende productgroep waar consumenten meer geld aan uitgeven. Rond het WK-voetbal vorig jaar werd zoals verwacht een piek bereikt in de verkopen van televisies met platte beeldschermen. Echter, de piek in de verkopen rond kerst bleek nog hoger te zijn. In het totaal is er in 2006 ongeveer 1 mld euro uitgegeven aan 'platte televisies'.¹¹ Naast televisies waren draagbare navigatiesystemen, mp3-spelers, laptops en DVD-recorders met een harde schijf verkoopsuccessen. Consumenten gaven het afgelopen jaar ook meer geld uit aan kleding en meubels. Bovendien zaten de autoverkopen na een aantal jaren van daling weer in de lift.

¹¹ GfK, Verkopen 'platte televisie' breekt alle records, 2007, www.gfkenelux.nl.

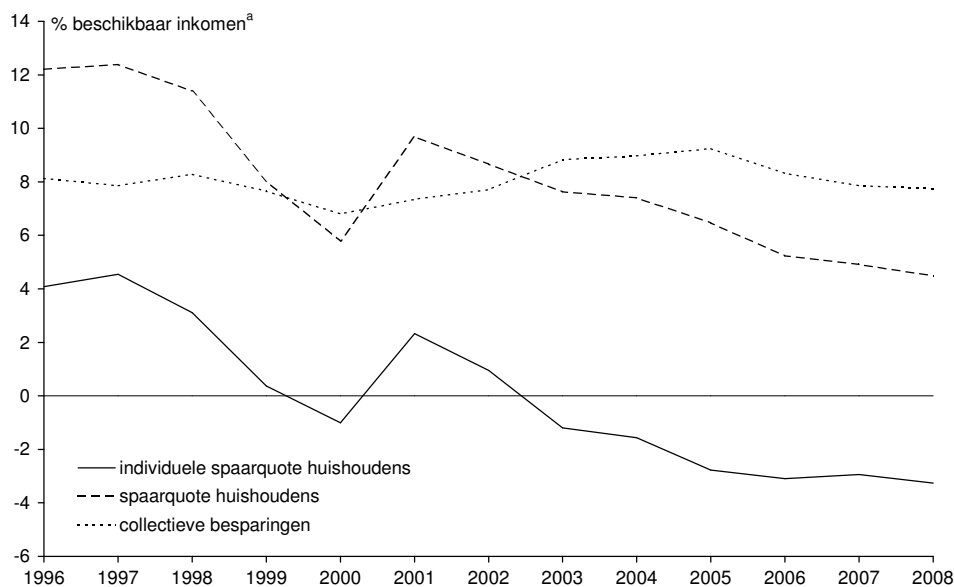
De uitgaven aan vaste lasten, zoals aardgas, woningdiensten en zorg, schommelen in het algemeen weinig. In 2006 daalden de uitgaven aan zorg volgens deze opstelling sterk, maar dit was vooral toe te schrijven aan de introductie van het nieuwe zorgstelsel, waardoor een belangrijk deel van de particuliere zorgconsumptie naar het collectieve compartiment is verschoven. Dit is de reden dat in 2006 de totale consumptie van vaste lasten met 10% is verminderd. Daarnaast daalden de uitgaven aan aardgas in 2006. Dit was voornamelijk het gevolg van de zachte weersomstandigheden. In de raming wordt wat het weer betreft gerekend met een 'normaal' jaar, zodat de consumptie van aardgas in vergelijking met vorig jaar weer toeneemt. Het totaal van de vaste lasten groeit zowel dit als volgend jaar met 1½%.

De consumptie van overige goederen en diensten is in 2006 met 1,7% toegenomen. De verwachting is dat door de relatief gunstige conjuncturele situatie de uitgaven aan onder andere horeca en reizen verder toenemen, met 2¼% in 2007 en 2% in 2008.

Besparingen

Ondanks de groei van het beschikbaar inkomen van gezinnen zal dat ook dit jaar niet toereikend zijn om de hoge consumptieve bestedingen te financieren. Dit jaar blijft de individuele spaarquote met -3% nagenoeg gelijk aan die van 2006. Volgend jaar daalt de individuele spaarquote iets ten opzichte van dit jaar en komt naar verwachting uit op -3¼%. Voor het zesde opeenvolgende jaar zijn de consumptieve bestedingen dan groter dan het beschikbaar inkomen.¹²

Figuur 3.2 Individuele en collectieve besparingen, 1996-2008

^a Inclusief collectieve pensioenbesparingen.

¹² In het *Centraal Economisch Plan 2006* is in paragraaf 3.1.2. dieper ingegaan op de achtergronden van de negatieve individuele spaarquote. Zie ook Martin Mellens, *Besparingen belicht: samenhang en verschillen tussen definities*, CPB Memorandum 145, januari 2006, www.cpb.nl.

De factoren die de afgelopen jaren zorgden voor een negatieve individuele spaarquote (zeer matige koopkracht- en werkgelegenheidsontwikkeling) doen in de ramingsperiode echter geen opgeld meer. De reden dat de individuele besparingen dan nog steeds negatief zijn, moet dan ook vooral worden gezocht in inhaalvraag en het weer toegenomen belang van vermogenseffecten.

Vermogens van gezinnen

Het netto vermogen van Nederlandse gezinnen was ultimo 2006 ten opzichte van een jaar eerder ruim 65 mld euro hoger. Gerelateerd aan het beschikbaar inkomen nam het netto gezinsvermogen met 26%-punt toe (zie tabel 3.2). Doordat de ontwikkeling van met name de hypotheekschuld achterbleef bij de vermogenstoename is de financiële kwetsbaarheid van gezinnen wat afgenomen. Het netto vermogen was eind vorig jaar ongeveer vijf keer zo groot als het beschikbaar inkomen van gezinnen (inclusief collectieve besparingen). De vermogenstoename gebeurde grotendeels zonder dat de consumenten vrijwillig spaarden. Dit ondersteunt de hypothese dat vermogenseffecten een belangrijke oorzaak zijn van de negatieve individuele spaarquote. Stijgende beurskoersen en huizenprijzen verklaren het grootste deel van de groei van het vermogen.

Het aantal mensen dat aandelen bezit, is dit jaar weer iets groter geworden. De gemiddeld forse stijging van de aandelenkoersen in de afgelopen paar jaar heeft mensen weer teruggelokt naar de beurs. Het aandelenbezit is echter nog lang niet zo hoog als eind jaren negentig, vòòr de grote koersval in de periode augustus 2000 tot maart 2003. In 2006 is het aandelenvermogen met 10% van het beschikbaar gezinsinkomen toegenomen.

Het eigenwoningbezit vormt verreweg het grootste deel van het vermogen van gezinnen. Vorig jaar zijn de reële huizenprijzen blijven stijgen en ook voor dit en volgend jaar wordt een toename van de reële huizenprijs verwacht. De opwaartse effecten van de blijvende schaarste aan koopwoningen en de gunstige inkomensontwikkeling zijn naar verwachting sterker dan het neerwaartse effect op de huizenprijzen uit hoofde van de voorziene rentestijging.

Tegenover de toename van het eigenwoningbezit staat een hogere hypotheekschuld. De hypotheekschuld als percentage van het eigenwoningbezit is in 2006 opgelopen naar een recordhoogte van 44%. Achter de ontwikkeling van de verhouding tussen hypotheekschuld en het eigenwoningbezit kunnen allerlei samenstellingseffecten schuil gaan. Op basis van de ouder wordende Nederlandse bevolking zou een afnemende quote worden verwacht, maar deze tendens wordt gecompenseerd doordat in vergelijking met vroeger een steeds groter deel van de Nederlanders een huis koopt. Bovendien speelt mee dat er tegenwoordig veelal aflossingsvrije hypotheek worden afgesloten en dat ook ouderen steeds vaker een hypotheek hebben (zie kader).

Tabel 3.2 Vermogens van gezinnen, 2002-2006^a						
	2005	2002	2003	2004	2005	2006
	waarde mld euro	% beschikbaar gezinsinkomen				
Liquide financieel bezit	534	170	179	183	203	219
w.v. aandelen (beursgenoteerd)	173	51	55	53	66	76
spaargeld	211	64	71	76	80	85
overige ^b	150	55	53	53	57	58
Eigenwoningbezit	1115	377	387	404	423	453
Andere bezittingen ^c	176	63	63	65	67	67
Schulden	589	174	191	204	223	245
w.v. hypotheekschulden	470	137	148	161	178	201
Netto vermogen	1237	436	439	447	469	495
		% liquide financieel bezit				
Schulden		102	106	112	110	112
Aandelen		30	31	29	32	35
		% waarde eigenwoningbezit				
Hypotheekschulden		36	38	40	42	44

^a Niveau aan het einde van het jaar, als percentage van het beschikbaar gezinsinkomen inclusief collectieve pensioenbesparingen. De vermogens zijn ongerekend het pensioenvermogen dat gezinnen hebben opgebouwd bij verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen.

^b Chartaal geld, girale deposito's en obligaties.

^c Aandelen aanmerkelijk belang, ondernemingsvermogen van zelfstandigen, grond en ander onroerend goed.

Inmiddels is de aflossingsvrije hypotheek de meest voorkomende hypotheekvorm. In 2002 werd op ruim 43% van de hypotheeken niet afgelost. Dit is voornamelijk ten koste gegaan van het aandeel annuïteitenhypotheeken. In de jaren daarna is het aandeel aflossingsvrije hypotheeken waarschijnlijk nog verder opgelopen. Deze ontwikkeling heeft eraan bijgedragen dat Nederlandse huishoudens steeds minder zijn gaan sparen.

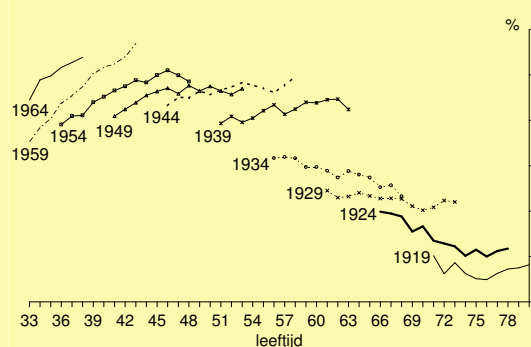
De schulden lagen ultimo 2006 55 mld euro (22% van het beschikbaar gezinsinkomen) hoger dan een jaar eerder. De schuld als percentage van het liquide financieel bezit is iets gestegen, naar 112%, en ligt weer op het niveau van 2004. De toename komt nagenoeg volledig door de hogere hypotheekschuld. De totale consumptieve schuld van huishoudens is voor het eerst sinds 1985 licht gedaald.¹³ Weliswaar staan Nederlanders vaker in het rood, maar daartegenover staat een grotere daling van consumptieve kredieten. Het lijkt erop dat rood staan vooral het consumptieve krediet vervangt en niet als extra manier van schuldfinanciering wordt gezien. Het consumptieve krediet daalde voor het tweede jaar op rij.

¹³ CBS, 2007, Huishoudens lenen minder, Persbericht 13 februari.

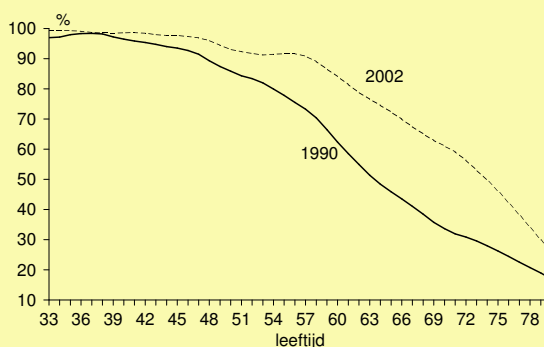
Eigenwoningbezit onder ouderen neemt toe

Het eigenwoningbezit onder ouderen neemt sterk toe. In 2002 is het aandeel eigen woningbezitters onder 65-plussers 10%-punt hoger dan in 1990.^a Dit is het resultaat van enerzijds de instroom van steeds meer 'jongere' ouderen, die relatief vaak huiseigenaar zijn, en anderzijds het overlijden van 'oudere' ouderen, die relatief vaak een huurhuis hebben. De verschillen in huizenbezit tussen verschillende generaties (de verticale afstand tussen de lijnstukken in de linkerfiguur) kunnen worden verklaard uit de economische situatie in het verleden. De keuze voor een huur- of koopwoning wordt meestal genomen op het moment dat men de woningmarkt betreedt. Een aantal indicatoren heeft een sterk verband met deze keuze voor een eigen huis.^b Dit zijn met name het inkomensniveau en het aanbod van huur- en koopwoningen. De verruiming van de mogelijkheden voor tweeverdieners om het tweede inkomen mee te tellen bij de bepaling van de maximale hypotheek heeft het huizenbezit eveneens positief beïnvloed. De reële huizenprijs op het moment van het betreden van de woningmarkt laat geen sterk verband zien met de keuze voor een eigen huis.

Eigenwoningbezit naar leeftijd^a

Huiseigenaren met hypotheekschuld naar leeftijd

^a Bij ieder lijnstuk is het geboortjaar aangegeven.

Onder de oudere eigenwoningbezitters is het aantal personen met een hypotheek de afgelopen jaren flink toegenomen. Begin jaren negentig had ongeveer 45% van de 65-jarige huizenbezitters een hypotheekschuld. In 2002 was dit cijfer opgelopen naar 75% (zie rechterfiguur). Dit kan gedeeltelijk worden verklaard doordat de leeftijd waarop ouderen indertijd hun eerste hypotheek hebben afgesloten intussen met 3 jaar is opgelopen. Verder lossen ouderen steeds minder vaak hun hypotheekschuld af en verzilveren ze vaker een deel van de overwaarde van hun huis. Het aantal tweede hypotheeklen onder oudere huizenbezitters is sinds 1993 met 10%-punt toegenomen. In de meeste gevallen (55%) is het geld gebruikt om het huis op te knappen. Ongeveer 30% van de ondervraagden heeft het gebruikt voor de aanschaf van duurzame goederen en een klein deel van de ouderen heeft aandelen gekocht. Ten slotte vinden steeds minder ouderen het belangrijk om hun huis vrij van schuld aan hun kinderen na te laten. In 1993 vond 43% dit nog van belang, in 2005 was dat gezakt tot 36%.^c

Meer ouderen hebben een eigen huis en meer oudere huiseigenaren hebben een hypotheekschuld. Deze extra schuld wordt voor een groot deel consumptief aangewend en heeft daardoor een drukkend effect op de individuele spaarquote. Door een aantal wijzigingen in het fiscale regime is het de laatste jaren wel minder aantrekkelijk geworden om langs deze weg consumptieve uitgaven te financieren.

^a Bron: CBS, Sociaal Economisch Panel.

^b Zie: Anna van der Schors, Rob J.M. Alessie en Mauro Mastrogiacomio, Home and mortgage ownership of the Dutch elderly explaining cohort, time and age effects, CPB Discussion Paper 77, januari 2007.

^c Bron: DNB, Household Survey.

3.1.2 Woningbouw

De investeringen in woningen¹⁴ namen in 2006 met 5,5% toe. De grootste impuls was afkomstig van de investeringen in nieuwbouw. In 2006 kwamen 5 400 woningen meer gereed dan in het jaar daarvoor. Het aantal afgegeven vergunningen steeg veel sterker, naar wordt ingeschat deed zich hier een inhaalslag voor. Gemiddeld duurt het anderhalf tot twee jaar eer een bouwvergunning, voor zover daadwerkelijk in productie genomen, in een woning is omgezet. De investeringen in woningen werden in 2006 slechts in geringe mate opgestuwd door de volumeontwikkeling van de overdrachtskosten. Weliswaar liet de eerste helft van het jaar nog een groei van het aantal overdrachten van bestaande koopwoningen zien van bijna 10% ten opzichte van de overeenkomstige periode in 2005, maar in de maanden daarna lag het niveau gemiddeld 5%-punt lager.

Tabel 3.3 Aspecten van de investeringen in woningen, 2004-2008						
	2005	2004	2005	2006	2007	2008
	aandeel	volumemutaties in %				
Investerings in woningen		6,5	5,3	5,5	5	3
w.v. nieuwbouw	0,53	9,5	5,5	7,8	6	3½
herstel- en verbouw	0,27	4,9	3,6	4,0	6	3
overdrachtskosten	0,20	1,7	7,0	1,5	0	1
		niveaus in dzd				
Verleende vergunningen nieuwbouwwoningen		76,2	83,2	96,4	90	90
w.v. huur		17,3	18,6	23,9	20	20
koop		58,9	64,6	72,5	70	70
Gereedgekomen nieuwbouwwoningen ^a		65,3	67,0	72,4	78½	82
w.v. huur		14,1	16,9	20,2	21½	19½
koop		51,2	50,1	52,2	57	62½
		niveau in %				
Hypotheekrente		4,2	3,8	4,3	4¾	4¾

^a Exclusief nieuwe woningen die uit woonruimtesplitsing of omzetting van niet-woongebouwen in woonruimte zijn voortgekomen.

Voor dit jaar wordt een bijna even hoge groei van de investeringen in woningen geraamd als in 2006. De investeringen in nieuwbouw en in herstel- en verbouw nemen naar verwachting beide met 6% toe. Voor de investeringen in nieuwbouw betekent dit een lichte groeivertraging, waarmee vooruit gelopen wordt op een geringere toename van het aantal gereedgekomen woningen in 2008. Het volume van de overdrachtskosten blijft naar verwachting gelijk. Het negatieve effect van de voortgaande rentestijging op de omvang van de overdrachten van bestaande koopwoningen wordt gecompenseerd door de gunstige invloed van de toegenomen koopkracht en werkgelegenheid in 2006 en 2007.

¹⁴ De investeringen in woningen zijn inclusief de overdrachtskosten bij de koop/verkoop van bestaande woningen. De overdrachtskosten bestaan onder meer uit overdrachtsbelasting, makelaars- en notariskosten.

Voor 2008 wordt van een gematigder groeitempo van de investeringen in woningen uitgegaan. Bij de investeringen in nieuwbouw hangt de matiging nauw samen met de veronderstelling dat het aantal afgegeven vergunningen en daarmee uiteindelijk het aantal gereedgekomen woningen niet verder stijgt. Ook de groei van de investeringen in herstel- en verbouw vlakkt naar verwachting af, na jaren van een voortgaande stijging. Het volume van de overdrachtskosten wordt iets hoger geraamd dan in 2007, aangezien de rente nauwelijks nog stijgt en de koopkracht verder toeneemt.

3.1.3 Investerings

Bij de investeringen van bedrijven (exclusief woningen) boog de daling, die vanaf 2001 het beeld beheerste, in 2005 om in een bescheiden groeiherstel van 3%. Vorig jaar zette het herstel door en groeiden de bedrijfsinvesteringen met 7%. Enkele niet-conjunctuurgevoelige investeringscategorieën en incidentele factoren maskeren een nog geprononceerdere ontwikkeling van de conjunctuurgevoelige investeringen. Dit en volgend jaar vlakkt de groei van de conjunctuurgevoelige investeringen enigszins af tot 5¾% respectievelijk 4%.

Conjunctuurgevoelige investeringen worden vooral beïnvloed door fluctuaties in verwachte productiegroei, bezettingsgraden en winstverwachtingen. De twee eerstgenoemde grootheden waren de afgelopen jaren niet al te hoog, waardoor de investeringen langdurig daalden, ondanks de redelijke winstposities. In 2005 kwam daar een kentering in, doordat in eerste instantie de productie bij de zakelijke dienstverlening en de wegtransportsector in een groeiversnelling terecht kwam. Hierdoor nam de vraag naar personenauto's, grote vrachtauto's en vooral naar computers sterk toe. De investeringen door de industrie bleven nog duidelijk achter. Het vertrouwen in de economie van industriële producenten groeit sinds het vierde kwartaal van 2005 en bereikte in de loop van 2006 het niveau van de hoogconjunctuur in 2000 (zie figuur 3.6). Dit vertaalde zich vorig jaar in een groeiversnelling bij de industriële productie, waardoor ook de bezettingsgraad geleidelijk steeg. De forse investeringsgroei in 2006 is dan ook voor het belangrijkste deel verklaarbaar door toenemende uitbreidingsinvesteringen.

Voor dit jaar vormen het onveranderd hoge ondernemersvertrouwen, verbeterde winstmarges en gestegen bezettingsgraden de belangrijkste ingrediënten voor verdere uitbreiding van de productiecapaciteit. Deze uitbreidingsinvesteringen zullen echter niet zo sterk stijgen als in 2006. De investeringen in vrachtauto's zullen dit jaar naar verwachting scherp dalen als gevolg van het echo-effect van anticipatieaankopen eind 2006.

Tabel 3.4 Aspecten van de investeringen van bedrijven, 2004-2008

	2005	2004	2005	2006	2007	2008
	waarde mutaties per jaar in % mld euro					
Machines en computers	19,5	- 0,8	3,4	13,0	10¾	3¾
w.v. machines	15,9	- 3,3	- 1,0	10,6	8½	1
computers	3,6	11,5	23,5	23,6	21	15
Bedrijfsgebouwen	10,9	- 5,6	- 2,1	1,8	4	3
Wegvervoermiddelen	7,2	7,5	3,6	13,6	- 4¾	4
w.v. personenauto's	5,4	5,3	5,5	5,5	3½	2
overige wegvervoermiddelen	1,7	14,5	- 2,1	39,3	- 24¾	10½
Overige vervoermiddelen	1,3	- 38,3	- 0,1	14,2	- 51¼	250
w.v. schepen	0,3	- 38,0	- 14,7	12,0	4	27
railvoertuigen (treinen, trams)	0,6	21,1	4,2	- 15,0	- 70	500
vliegtuigen	0,4	- 65,4	7,2	61,0	- 67	460
Overige materiële en immateriële activa	12,7	- 0,1	7,8	- 2,2	7	½
Totaal bedrijven	51,6	- 2,2	3,1	7,0	4½	6
w.v. conjunctuurgevoelig ^a	39,6	- 0,3	2,7	8,7	5¾	4
Cash-flowquote ^b		169	175	158	163	158
Investeringsquote ^c		14,2	14,2	14,7	14¾	15

^a Exclusief overige vervoermiddelen, energiesector en immateriële activa.

^b Afschrijvingen en winst van productie in de Nederlandse marktsector als percentage van de bruto investeringen in vaste activa in Nederland.

^c Investeringsquote in vaste activa (exclusief woningen) als percentage van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief verhuur van en handel in onroerend goed).

Bleef de groei van de totale bedrijfsinvesteringen vorig jaar al meer dan 1,5%-punt achter bij die van de conjunctuurgevoelige investeringen, dit jaar zal dat ook nog het geval zijn. De niet-conjunctuurgevoelige investeringen, bestaande uit energieprojecten, immateriële investeringen en overige vervoermiddelen (schepen, vliegtuigen en spoorwagematerieel), worden dit jaar vooral gedrukt door sterke dalingen van energieprojecten en meer dan een halvering van investeringen in overige vervoermiddelen. Dit laatste is mede het gevolg van de vertraagde levering van HSL-treinen die pas in 2008 beschikbaar komen. Mede door deze vertraging zullen de niet-conjunctuurgevoelige investeringen volgend jaar juist harder groeien dan de conjunctuurgevoelige investeringen. Hierdoor zal de groei van de totale bedrijfsinvesteringen 2%-punt hoger uitvallen dan die van de conjunctuurgevoelige investeringen.

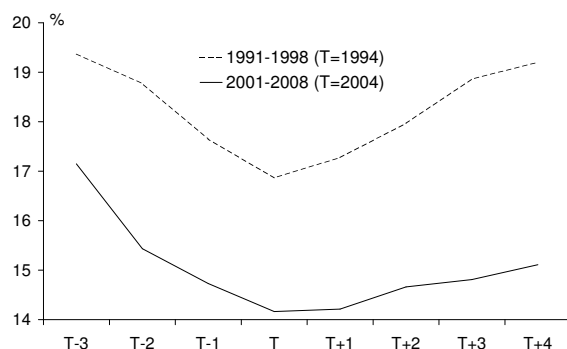
De verwachte investeringsontwikkeling komt ook naar voren in het verloop van de investeringsquote van bedrijven (exclusief woningen). Na de gestage daling van de investeringen in procenten van de bruto toegevoegde waarde in de periode 2000-2004 en een stabilisatie in 2005 veerde vorig jaar de investeringsquote met 0,5%-punt op, tot 14,7%. Dit jaar ligt deze quote naar verwachting op vrijwel ditzelfde, in historisch perspectief nog steeds lage

niveau. Volgend jaar zal de opwaartse trend naar verwachting verder doorzetten en bereikt de investeringsquote met 15% het hoogste niveau sinds 2002.

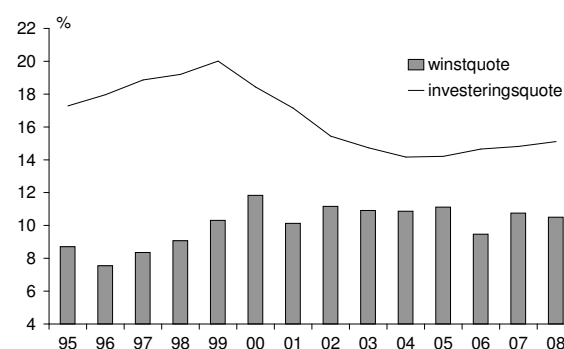
Het verloop van de investeringsquote in de afgelopen jaren vertoont sterke overeenkomsten met het verloop tien jaar geleden, zij het dat het niveau destijds veel hoger lag. Dit is niet alleen het gevolg van het iets hogere groeipad destijds. Het toenemend belang van de dienstensector in de economie speelt hierbij ook een belangrijke rol. Die heeft ertoe geleid dat de economie minder kapitaalintensief en tegelijkertijd meer afhankelijk van computergebruik is geworden. In volume groeiden de computerinvesteringen de laatste jaren weliswaar sterk, maar door scherpe prijsdalingen bleef de invloed daarvan op de investeringsquote, waarvan de teller en noemer in waardebedragen luiden, gering.

Figuur 3.3 Investeringsquote bedrijven, exclusief onroerend goed

Investeringsquote in vergelijkbare conjuncturele perioden

Winstquote en investeringsquote, 1995-2008

Machines, computers en gebouwen

Voor het eerst sinds 1999 lieten de investeringen in machines vorig jaar een forse stijging zien. De aantrekkende exportvraag naar industriële producten en de toenemende vraag door de bouwsector hebben geleid tot een groeiherstel van de industriële productie, waardoor de bezettingsgraad snel opliep. Capaciteitsuitbreiding bij de industrie, de bouw- en de energiesector leidde vorig jaar tot een groei van 10,5% van investeringen in machines. Dit jaar groeit de industriële productie waarschijnlijk in een iets hoger tempo door, wat zich vertaalt in verdere groei van de investeringen in machines. Daartegenover staat dat de bijdrage van de toename van investeringen door de energiesector minder groot zal zijn, waardoor de totale investeringsgroei van machines dit jaar iets minder hoog zal zijn dan vorig jaar. Volgend jaar wordt nog een lichte stijging van de investeringen in machines verwacht. Deze groeivertraging wordt niet alleen veroorzaakt door het wegvallen van enkele grote projecten, maar ook door de verwachte groeivertraging bij de uitbreidingsinvesteringen.

De relatief goede gang van zaken bij de zakelijke dienstverlening draagt bij aan de sterke groei van het investeringsvolume van computers. Ook voor dit jaar zijn ondernemers in de zakelijke dienstverlening in het algemeen positief gestemd, waardoor naar verwachting de investeringen in computers in beide ramingsjaren fors blijven doorgroeien. De

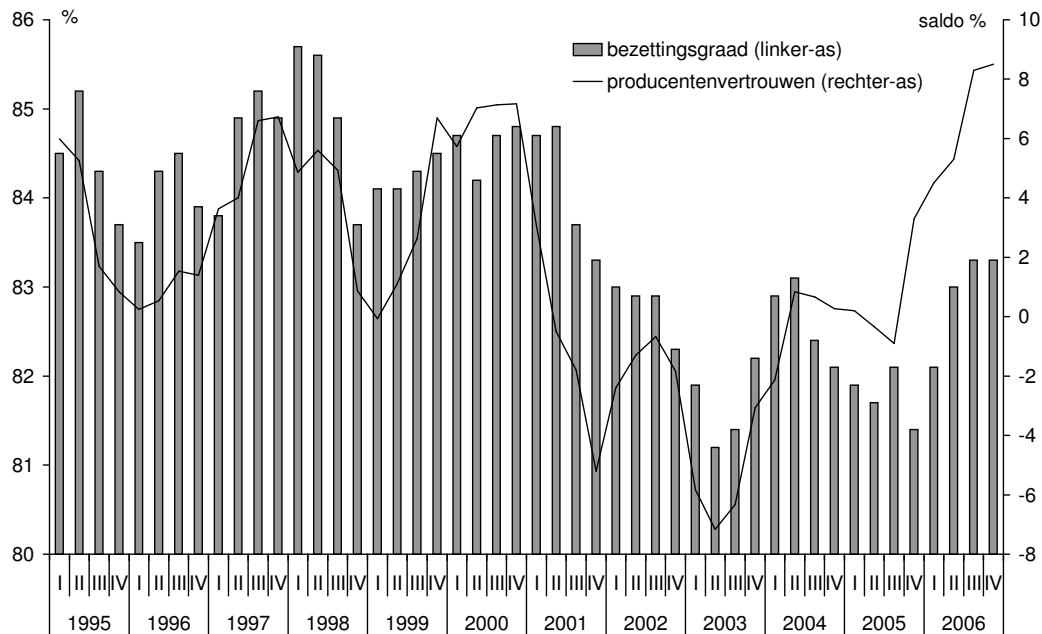
volumeontwikkeling bij de computerinvesteringen is overigens maar voor een relatief klein deel toe te schrijven aan toename van het aantal aangekochte apparaten en voor een veel groter deel aan kwaliteitsstijging.

De investeringen in bedrijfsgebouwen lieten vorig jaar voor het eerst sinds 2002 een herstel zien, met een groei van 2%. Dit jaar kan het tempo nog versnellen. Verwacht wordt dat dit jaar de vraag naar nieuwe kantoorpanden, vooral vanuit de zakelijke dienstverlening flink zal aantrekken. Omdat volgend jaar naar verwachting de productiegroei in de marktsector iets vertraagt, zal ook de investeringsgroei in bedrijfsgebouwen enigszins afnemen, tot 3%.

Vervoermiddelen

De investeringen door het wegtransport namen in 2006 fors toe. Niet alleen toenemende vervoersbehoefte is hiervoor de reden geweest. Om extra kosten als gevolg van de invoering van nieuwe veiligheids- (invoering van digitale tachograaf) en milieueisen (ten aanzien van schonere motoren) te ontlopen, ontstonden er eerder in dat jaar al hoge verkooppieken, maar vooral in het vierde kwartaal stegen de verkopen zeer sterk. Deze sterke groei eind 2006 hangt vermoedelijk samen met het wegvallen van subsidies op schone motoren per 1 januari 2007, waarop wegvervoerders hebben geanticipeerd. Al met al stegen de investeringen in bedrijfs- en vrachtauto's met bijna 40% over het hele jaar. Dit jaar zullen deze investeringen, vooral in het eerste en laatste kwartaal, een forse terugval laten zien door het echo-effect van de anticipatieaankopen in 2006. Op jaarbasis wordt gerekend op een daling van bijna 25%. Deze daling is gezien de stijging van vorig jaar nog beperkt te noemen. De sterk stijgende wederuitvoer en havenactiviteiten alsmede de toenemende export van binnenslands geproduceerde goederen vragen steeds meer vervoerscapaciteit en zorgen ervoor dat de extra vervoerscapaciteit weer vrij snel benut wordt. Volgend jaar nemen de investeringen in het overig wegtransport weer toe.

Begin 2006 werd de capaciteitsuitbreiding bij de Nederlandse Spoorwegen voorlopig afgesloten. Daarmee kwam tijdelijk een einde aan enkele jaren van hoge investeringen. Als trekker van de investeringen in railvervoermiddelen werd het stokje vorig jaar overgedragen aan regionale railvervoerders in het Noorden des lands en in de Randstad via hun aanschaf van lightrains. Deze impuls was echter te klein om de investeringen in railvervoermiddelen op het hoge peil van 2005 te houden. Dit jaar vallen de investeringen in railvoertuigen nog verder terug. Door technische aanpassingen zullen de HSL-treinen, die aanvankelijk medio 2007 in bedrijf genomen zouden worden, pas in 2008 worden opgeleverd. Mede daardoor wordt 2008 waarschijnlijk weer een topjaar voor investeringen in railvervoermiddelen. Naast de HSL-treinen komen ook veel treinstellen voor het reguliere personenvervoer en lightrains in dat jaar beschikbaar. Alles bij elkaar bedragen deze investeringen bijna 1 mld euro. Ter vergelijking: in

Figuur 3.4 Bezettingsgraad en producentenvertrouwen in de industrie, 1995-2006^a

^a Het cijfer van het producentenvertrouwen per kwartaal is het gemiddelde maandcijfer van dat kwartaal. De bezettingsgraadcijfers hebben betrekking op de laatste maand van het kwartaal.

de negentiger jaren varieerde de omvang van dit type investeringen tussen 70 mln en 300 mln euro.

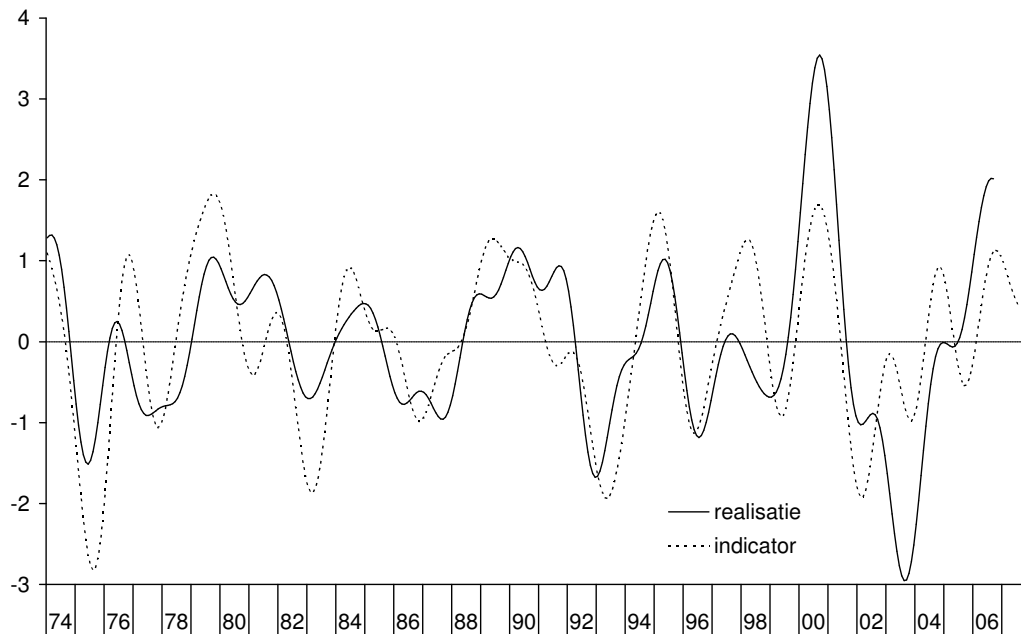
De investeringen in vliegtuigen namen vorig jaar met meer dan 60% toe, waarmee de tweede fase van de vlootvernieuwing bijna is afgerond. In 2007 vallen de investeringen in vliegtuigen waarschijnlijk met bijna 70% terug naar iets meer dan 200 mln euro. Het afgelopen jaar zijn er echter wel veel orders geplaatst. In het verleden bedroeg de levertijd iets meer dan een jaar. Gezien de zeer hoge orderpositie en de beperkte productiecapaciteit bij de vliegtuigbouwer is echter gerekend op levering in 2008. Mede daardoor belooft dat jaar ook voor vliegtuigen een topinvesteringsjaar te worden.

3.1.4 Buitenlandse handel

Na een uitstekend jaar, waarin geprofiteerd kon worden van een robuuste groei van de relevante wereldhandel, zijn de vooruitzichten voor de uitvoer voor dit jaar wat minder rooskleurig. Verwacht wordt dat de volumegroei van de uitvoer van goederen (ongerekend energie) terug zal vallen van 8,1% vorig jaar naar 6¾% dit jaar. De economische groei in de Verenigde Staten hapert en dit werkt door in de internationale economische groei. Bovendien is de koers van de dollar ten opzichte van de euro gedaald, wat een negatief effect heeft op de prijsconcurrentiepositie van Nederlandse exporteurs ten opzichte van de concurrentie uit dollarlanden. De voorlopende indicator van de uitvoer wijst ook op een lagere groei dit jaar (zie figuur 3.5). Volgend jaar zal het volume van de uitvoer van goederen (ongerekend energie) door een weer aantrekkelijke groei van de wereldhandel iets meer toenemen, met 8%.

De wederuitvoer blijft de motor van de uitvoergroei, al is de volumetoename dit jaar en volgend jaar naar verwachting kleiner dan vorig jaar. De wereldwijde vraag naar ICT-producten, een belangrijke drijfveer van de wederuitvoer, groeit minder onstuimig dan de afgelopen jaren. Ook de volumegroei van de uitvoer van binnenslands geproduceerde goederen is dit en volgend jaar geringer.

Figuur 3.5 Conjunctuurindicator van de uitvoer, 1974-2007^a

^a Deze indicator geeft de verhouding aan tussen het actuele en trendmatige niveau van het volume van de uitvoer van fabrikaten. Een opgaande (neergaande) lijn geeft aan dat de groei hoger (lager) ligt dan de trendmatige groei, die bepaald is met een zogenoemd Christiano-Fitzgerald (CF) Filter.

Binnenslands geproduceerde uitvoer

Na een vrij goed jaar valt de volumegroei van de binnenslands geproduceerde uitvoer (ongerekend energie) dit en volgend jaar naar verwachting terug tot respectievelijk 3¼% en 4%. Deze groeicijfers liggen iets hoger dan het gemiddelde van de afgelopen 15 jaar. Het afgelopen jaar heeft de binnenslands geproduceerde uitvoer kunnen profiteren van de internationale conjunctuur. Vooral metaalproducten en machines deden het goed. Daarentegen was de uitvoergroei van landbouw- en visserijproducten lager dan een jaar eerder.

In de projectie zal dit en volgend jaar de relevante wereldhandel harder groeien dan de binnenslands geproduceerde uitvoer. Wel verslechtert de marktprestatie in mindere mate dan vorig jaar, mede omdat door een gunstiger ontwikkeling van de arbeidskosten in de afgelopen jaren de prijsconcurrentiepositie ondanks de lagere dollarkoers licht verbeterd.

Sinds 1990 is de groei van de binnenslands geproduceerde uitvoer duidelijk achtergebleven bij die van de relevante wereldhandel. Door de opkomst van vooral de Aziatische economieën is

marktaandeelverlies gebruikelijk bij industrielanden. In het Nederlandse geval lijkt het marktaandeelverlies echter relatief fors. Dit verschil is voor een deel te verklaren door de verslechtering van de prijsconcurrentiepositie. Een tweede verklaring is de pakketsamenstelling van de binnenslands geproduceerde uitvoer. Het Nederlandse exportpakket bestaat voor een relatief groot deel uit landbouwproducten en voedingsmiddelen. Deze afzetmarkten groeien minder dan die van bijvoorbeeld computers. Een laatste verklaring is dat door de globalisering de ontwikkeling van de relevante wereldhandel een minder goede benadering is geworden van de groei van de afzetmarkt voor ‘made in Holland’-producten. De voortschrijdende globalisering en mondiale arbeidsverdeling hebben in veel landen geleid tot een relatief sterke toename van de wederuitvoer, die in de wereldhandel (minimaal één keer) dubbel wordt geteld. Hierdoor wordt de groei van de mondiale afzetmarkt voor Nederlandse producten opwaarts vertekend, waardoor het verlies aan marktaandeel van Nederlandse producenten wordt overschat. Een kader gaat dieper in op deze problematiek.

Tabel 3.5 Aspecten van de goederenuitvoer (exclusief energie), 2005-2008

	2005	2005	2006	2007	2008
	mld euro	mutaties per jaar in %			
Uitvoervolume	251,4	6,8	8,1	6¾	8
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	130,8	1,9	4,3	3¾	4
wederuitvoer	120,5	12,4	12,2	10	12
Relevant wereldhandelsvolume		5,4	7,6	5¾	6½
Marktprestatie ^a		– 3,5	– 3,2	– 2	– 2¼
Prijsconcurrentiepositie ^b		– 1,4	0,2	1¼	¼
Effectieve koers van de euro t.o.v. concurrenten		– 0,4	0,4	1	0

^a Binnenslands geproduceerde uitvoer minus relevant wereldhandelsvolume. Zie kader in deze paragraaf.

^b Uitvoerprijs concurrenten minus uitvoerprijs van binnenslands geproduceerde goederen (exclusief energie).

Wederuitvoer

Het volume van de wederuitvoer van goederen blijft dit en volgend jaar naar verwachting flink toenemen. In vergelijking met de afgelopen drie jaar, toen de jaargroei gemiddeld ruim 12,5% bedroeg, valt de groei dit jaar iets lager uit, maar is met 10% nog altijd fors. Minder groei van de wereldhandel is mede debet aan de lichte terugval. Daarnaast speelt een rol dat de explosieve groei van ICT-producten, zoals platte televisies, mp3-spelers en mobiele telefoons, naar verwachting tijdelijk wat terugvalt. Berichten over overcapaciteit bij de fabrikanten van halfgeleiders die veel in ICT-producten worden gebruikt wijzen in die richting. Daarnaast hebben gewijzigde belastingtarieven in Duitsland een negatief effect. Luxe producten zoals computers, die vaak via Rotterdam Duitsland bereiken, zijn door de Duitse btw-verhoging met ingang van dit jaar duurder geworden.

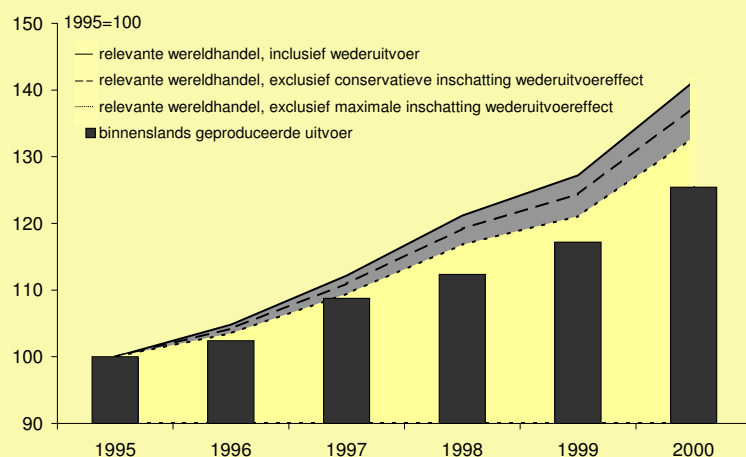
De onderliggende tendensen voor de ontwikkeling van de wederuitvoer blijven echter gunstig. De globalisering en de opkomst van de Aziatische economieën zet door en ook de

Wederuitvoer vertekent marktprestatie

In analyses van onder andere het CPB, de OESO en de EC wordt de groei van de relevante wereldhandel gebruikt als benadering voor de ontwikkeling van de afzetmarkt voor Nederlandse exportproducten. Is deze *interpretatie* van de relevante wereldhandel nog wel correct, nu door de voortschrijdende globalisering en mondiale arbeidsverdeling de wederuitvoer niet alleen in Nederland maar ook in diverse andere landen steeds belangrijker wordt?^a Goederen die behoren tot de wederuitvoer worden in de invoerstatistieken van meerdere landen geregistreerd, zodat deze goederen als het ware dubbel worden geteld in de (relevante) wereldhandel. Door de spectaculaire ontwikkeling van de wederuitvoer wordt zodoende de groei van de mondiale afzetmarkt voor Nederlandse producten opwaarts vertekend, waardoor het verlies aan marktaandeel van Nederlandse producenten wordt overschat.

Omdat voor vele landen gegevens over de wederuitvoer ontbreken, kan de omvang van deze overschatting niet nauwkeurig worden vastgesteld. Wel kan ter illustratie voor de periode 1995-2000 de gemiddelde orde van grootte worden bepaald, omdat voor 1995 en 2000 van een aantal landen wel nominale wederuitvoercijfers beschikbaar zijn. Door aannames te maken over de prijsontwikkeling van de wederuitvoer alsmede over de omvang en groei van de wederuitvoer in de ontbrekende landen, kan de gemiddelde ontwikkeling van de relevante wereldhandel exclusief de wederuitvoer worden berekend. Vanwege de grote onzekerheidsmarge worden verschillende scenario's berekend, die gecombineerd een indruk van de omvang van het effect geven (zie figuur).^b

Binnenslands geproduceerde uitvoer en relevante wereldhandel in- en exclusief wederuitvoer, 1995-2000

Een conservatief scenario veronderstelt dat er geen wederuitvoer is in de landen waar geen wederuitvoer wordt geregistreerd en dat de prijsontwikkeling van wederuitgevoerde en andere ingevoerde goederen hetzelfde is. In dat geval is in de beschouwde periode sprake van een overschatting van de groei van de relevante wereldhandel met circa 0,5%-punt per jaar. De overschatting is uiteraard groter naarmate het volume van de wederuitvoer belangrijker is en sneller groeit. In een hoog scenario wordt aangenomen dat in de ontbrekende landen de wederuitvoer een vergelijkbare orde van grootte heeft en zich ongeveer hetzelfde ontwikkelt als in de waargenomen landen. In dat geval neemt in de beschouwde periode de volumegroei van de wereldmarkt voor Nederlandse producten 1,3%-punt per jaar minder toe dan die van de relevante wereldhandel.

Zo bezien is het aannemelijk dat door de internationale wederuitvoertrend de relevante wereldhandelsgroei 0,5 à 1,0%-punt per jaar hoger uitkomt dan de afzetmarktgroei voor Nederlandse producten. Dit betekent tegelijkertijd dat het door het CPB berekende marktaandeelverlies van Nederlandse producenten in die orde van grootte wordt overschat.

^a Zie kader in de *Macro Economische Verkenning 2007*, blz. 75.

^b In een binnenkort te verschijnen CPB Document wordt dieper ingegaan op de wederuitvoer in andere landen en worden de hier gepresenteerde uitkomsten nader toegelicht.

latente vraag naar nieuwe generaties ICT-producten blijft aanwezig. Verwacht wordt dan ook dat de wederuitvoer volgend jaar weer harder zal groeien als de internationale conjunctuur aantrekt. In de projectie neemt het wederuitvoervolume volgend jaar met 12% toe. Eind 2008 is het volume van de wederuitvoer bijna achtmaal zo groot als in 1990. Naar verwachting overtreft de waarde van de wederuitvoer met circa 162 mld euro dan ruimschoots de waarde van de binnenslands geproduceerde uitvoer, die dan ongeveer 147 mld euro bedraagt.

Uitvoer diensten

Het volume van de uitvoer van diensten neemt dit jaar met 3½% iets minder toe dan vorig jaar. De Nederlandse uitvoer van diensten bestaat vooral uit transportdiensten, zakelijke en financiële diensten en de bestedingen van buitenlandse toeristen in Nederland. Voor een deel is de lagere groei toe te schrijven aan de minder sterke toename van de wederuitvoer, waardoor ook de vraag naar Nederlandse transportdiensten minder groeit. Verder zijn de internationale economische vooruitzichten voor dit jaar iets minder gunstig, zodat de buitenlandse vraag naar zakelijke diensten minder is. Hierbij moet gedacht worden aan de diensten van consultancybedrijven en onderzoeksbureaus, maar ook van banken en verzekeringen. Ten slotte was Nederland vorig jaar bijzonder populair bij buitenlandse toeristen. Dit was deels het gevolg van evenementen van het Rembrandtjaar, die naar schatting door meer dan een miljoen buitenlandse toeristen zijn bezocht, en enkele andere incidentele positieve effecten. Dat effect van ongeveer 0,1%-punt valt dit jaar naar verwachting weg.

Volgend jaar groeien de wederuitvoer en de relevante wereldhandel weer harder. Verwacht wordt dat daardoor ook de groei van het uitvoervolume van de diensten wat aantrekt, namelijk tot 4¾%.

Concurrentiepositie

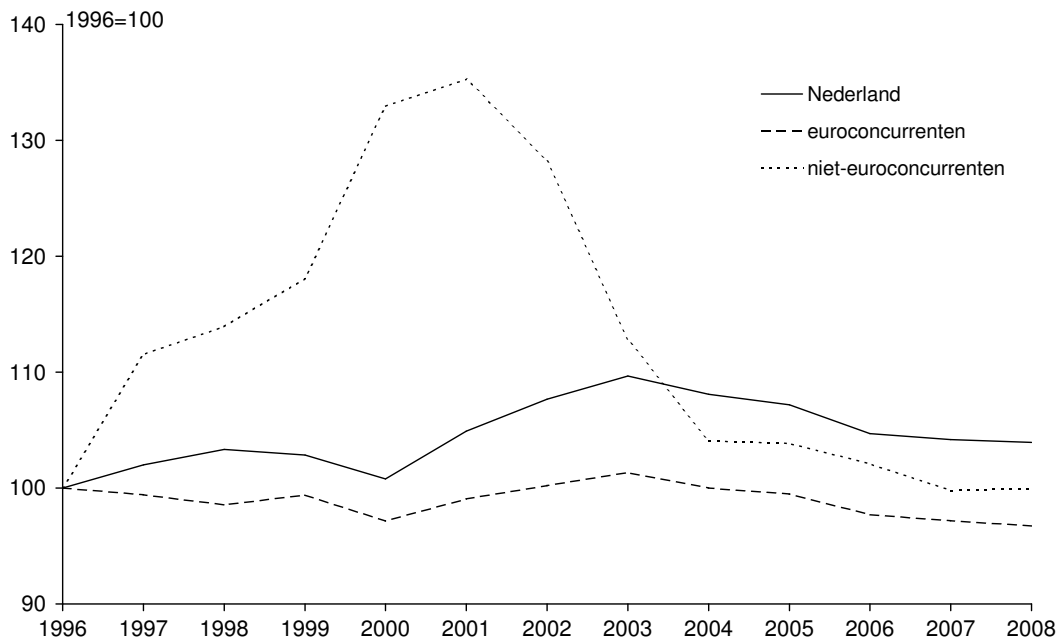
De arbeidskosten per eenheid product in de verwerkende industrie ontwikkelen zich in de ramingsperiode naar verwachting minder gunstig dan de afgelopen twee jaar. Dit hangt vooral samen met de loonontwikkeling, die door de oplopende krapte op de arbeidsmarkt dit en volgend jaar naar verwachting een forsere opwaartse invloed uitoefent dan in 2005 en 2006. In 2007 en 2008 ontwikkelen de arbeidskosten per eenheid product in de Nederlandse verwerkende industrie zich in de projectie nagenoeg gelijk aan die van de euroconcurrenten. Daarmee liggen de arbeidskosten ten opzichte van de euroconcurrenten nog steeds op een hoger niveau dan in het midden van de jaren negentig (zie figuur 3.6). De afgelopen drie jaar daalden de arbeidskosten per eenheid product in de Nederlandse verwerkende industrie harder dan bij de euroconcurrenten. Dit was evenwel niet voldoende om de verslechtering ontstaan in de periode 2001-2003 te compenseren.

De arbeidskosten per eenheid product (in euro's) dalen dit jaar voor de concurrenten uit de niet-eurolanden harder dan in de Nederlandse verwerkende industrie. Dit komt vooral door de lagere koers van de dollar ten opzichte van de euro. In de projectie voor volgend jaar wordt

verondersteld dat de wisselkoersen een neutraal effect hebben op de arbeidskosten per eenheid product van de niet-euroconcurrenten, zodat dan de arbeidskosten per eenheid product zich iets ongunstiger ontwikkelen dan in de Nederlandse verwerkende industrie.

Een en ander betekent niet dat de prijsconcurrentiepositie verslechtert. De arbeidskosten per eenheid product hebben alleen betrekking op de verwerkende industrie, terwijl de prijsconcurrentiepositie een macrobegrip is dat ook op andere sectoren (bijvoorbeeld de landbouw) betrekking heeft. Ontwikkelingen van de arbeidskosten werken bovendien vertraagd door in de uitvoerprijs, terwijl ook andere factoren, zoals de prijsontwikkeling van de ingevoerde grondstoffen en halffabrikaten, de energiekosten en de ontwikkeling van de winstmarges van belang zijn. Door het effect van deze overige factoren zal de prijsconcurrentiepositie in 2007 en 2008 naar verwachting iets verbeteren (zie paragraaf 3.2.2).

Tabel 3.6 Arbeidskosten per eenheid product in de verwerkende industrie, in euro's, 2003-2008						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	mutaties per jaar in %					
Nederland						
Loonvoet ^a	4,3	4,5	1,7	1,3	2¼	3½
Arbeidsproductiviteit	2,4	6,0	2,6	3,7	2¾	3¾
Arbeidskosten per eenheid product	1,9	- 1,5	- 0,8	- 2,3	- ½	- ¼
Euroconcurrenten						
Loonvoet ^a	3,2	3,4	2,0	2,1	2¾	3
Arbeidsproductiviteit	2,0	4,7	2,5	4,0	3	3½
Arbeidskosten per eenheid product	1,1	- 1,3	- 0,5	- 1,8	- ½	- ½
Niet-euroconcurrenten						
Loonvoet ^a	4,1	2,7	2,5	3,3	3	3¼
Arbeidsproductiviteit	3,7	5,3	3,5	4,2	3½	3¼
Effectieve wisselkoers euro	14,2	5,6	- 0,7	0,7	2	0
Arbeidskosten per eenheid product	- 12,1	- 7,7	- 0,2	- 1,7	- 2¼	¼
Alle concurrenten						
Loonvoet ^a	4,1	3,1	2,3	2,7	2¾	3¼
Arbeidsproductiviteit	2,9	5,0	3,0	4,1	3¼	3¼
Effectieve wisselkoers euro	7,5	3,0	- 0,4	0,4	1	0
Arbeidskosten per eenheid product	- 5,8	- 4,7	- 0,4	- 1,7	- 1½	- ¼
^a In nationale valuta.						

Figuur 3.6 Arbeidskosten per eenheid product in de verwerkende industrie, 1996-2008**Invoer van goederen**

Door het grote belang van de wederuitvoer in de Nederlandse handel vertoont de invoer van goederen altijd sterke samenhang met de uitvoer ervan. In de projectie neemt het volume van de goedereninvoer dit jaar met 7% toe en volgend jaar met 7½%. Deze groeicijfers zijn wat lager dan die van vorig jaar, wat vooral komt door een lagere groei van de wederuitvoer. Daarnaast groeit de invoer van investeringsgoederen dit jaar met een magere 2%, mede door een terugval van de investeringen in vrachtwagens en vliegtuigen. Volgend jaar worden naar verwachting weer een aantal vliegtuigen opgeleverd, waardoor de invoer van investeringsgoederen met 9½% stijgt (zie ook paragraaf 3.1.3).

Handelsbalans

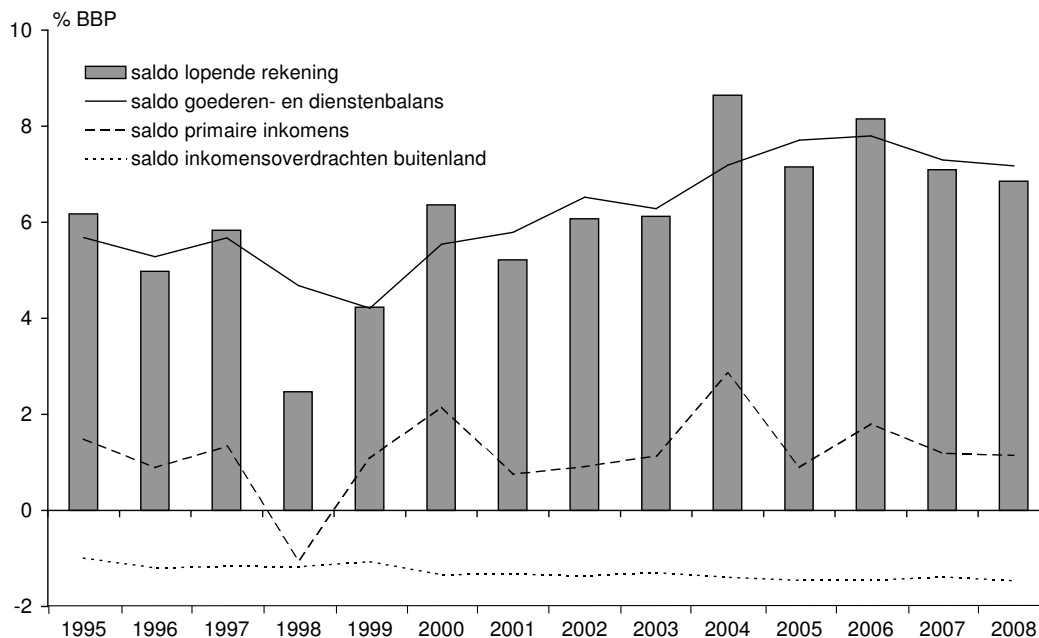
Het saldo van de lopende rekening van de betalingsbalans komt dit en volgend jaar naar verwachting uit op ruim 39 mld euro. Dit is een afname van ruim 4 mld euro ten opzichte van het hoge positieve saldo van vorig jaar. Als percentage van het BBP neemt het saldo af van 8,1% in 2006 tot 7% in 2008.

Het saldo van de lopende rekening wordt bepaald door het balanssaldo van de handel in goederen en diensten, het saldo van de betaalde en ontvangen primaire inkomens en het verschil tussen de van het buitenland ontvangen en door het buitenland betaalde inkomensoverdrachten. De verslechtering is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan een afname van het positieve saldo primaire inkomens. In de eerste drie kwartalen van vorig jaar is relatief veel dividend door buitenlandse bedrijven uitgekeerd aan Nederlandse aandeelhouders. Het door Nederlandse bedrijven aan buitenlanders uitgekeerde dividend steeg veel minder. Dit wordt mede

veroorzaakt doordat de internationale conjunctuur de afgelopen twee jaar gunstiger was dan de Nederlandse. Met name de hoge economische groei in de Verenigde Staten is daarbij van belang, aangezien Nederland veel in de Verenigde Staten heeft belegd. Verwacht wordt dat het saldo primaire inkomens dit jaar en volgend jaar minder positief zal zijn, vooral omdat in de Verenigde Staten de economische groei terugloopt. Bovendien zal het percentage van de winst dat aan aandeelhouders wordt uitgekeerd dit en volgend jaar waarschijnlijk lager zijn. De afgelopen twee jaar waren de uitgekeerde dividenden zo hoog, dat sprake was van negatieve ingehouden winsten bij buitenlandse dochters van Nederlandse moederbedrijven. Dit betekent dat er meer dividend is uitgekeerd dan er winst is gemaakt. Dit hangt deels samen met zogenoemde superdividenden, waarbij dividendbetalingen voor meerdere jaren in een keer worden uitgekeerd.

Het uitvoersaldo van goederen en diensten, als percentage van het bruto binnenlands product, loopt dit en volgend jaar naar verwachting iets terug, tot ongeveer 7,3%. Dit komt vooral door een ongunstiger saldo van de dienstenbalans. In de afgelopen jaren groeide de uitvoer van diensten harder dan de invoer, omdat de economie in het buitenland harder groeide dan in Nederland. Meer in het bijzonder waren buitenlandse toeristen meer geneigd Nederland te bezoeken, terwijl de Nederlandse toerist door een minder gunstige financiële situatie wat meer thuis bleef. In de periode 2006-2008 neemt de koopkracht van gezinnen toe, wat een positief effect heeft op de invoer van reisdiensten in de ramingsjaren.

Figuur 3.7 Componenten van het saldo lopende rekening, 1995-2008

In de projectie bedraagt het saldo van inkomensoverdrachten dit jaar en volgend jaar naar verwachting –1,4% BBP. De door Nederland betaalde inkomensoverdrachten bestaan voor een groot deel uit ontwikkelingshulp en afdrachten aan de Europese Unie. Deze betalingen zijn bijna direct gerelateerd aan het nationaal inkomen van Nederland.

3.1.5 Productie en nationaal inkomen

De hiervoor beschreven ontwikkeling van de verschillende bestedingscategorieën resulteert in een lichte vertraging van BBP-groei, van 3% vorig jaar naar 2¾% dit en volgend jaar. Dit vlakke conjunctuurpatroon is zowel zichtbaar bij de uitvoer als bij de binnenlandse bestedingen, die in de periode 2006-2008 ieder ongeveer de helft bijdragen aan de economische groei. De economische opleving in 2004 leidde tot een aanzienlijke versnelling van de groei, die voor het grootste deel was toe te schrijven aan het herstel van de uitvoer. Na een kleine dip in 2005 trad vorig jaar een verdere versnelling op van de groei tot 3%. In vergelijking met 2004 was de extra productiegroei vooral te danken aan een toename van de binnenlandse bestedingen, want de bijdrage van de uitvoer bedroeg ook in 2006 weer zo'n 1½%-punt.

Tabel 3.7 Bijdragen aan de BBP-groei, 2003-2008^a						
	2003	2004	2005	2006 ^b	2007	2008
	bijdragen in %-punten					
Particuliere consumptie	0,2	0,2	0,4	– 0,7 (0,7)	½	½
Investerings in woningen	– 0,2	0,3	0,3	0,3	¼	¼
Bedrijfsinvesteringen	– 0,4	– 0,2	– 0,1	0,3	¼	¼
Overheidsbestedingen	0,8	– 0,2	0,1	1,8 (0,4)	¼	¼
Uitvoer	– 0,2	1,7	0,9	1,4	1¼	1½
w.v. binnenslands geproduceerd	– 0,3	1,0	0,3	0,6	½	¾
wederuitvoer	0,2	0,2	0,3	0,3	¼	¼
diensten en energie	– 0,1	0,5	0,3	0,5	½	½
Totaal (BBP-groei)	0,3	2,0	1,5	3,0	2¾	2¾

^a De finale en gecumuleerde intermediaire invoer zijn in mindering gebracht op de betreffende afzetcategorieën.

^b De cijfers tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor de invoering van het nieuwe zorgstelsel.

Het huidige conjunctuurprofiel vertoont een grote overeenkomst met de opleving van de Nederlandse economie in de jaren negentig van de vorige eeuw. Belangrijk verschil met die periode is dat het tempo van de economische groei nu circa 1% lager ligt dan toen. Terwijl destijds de groei meerdere jaren rond de 4% lag, blijft de groei nu steken op zo'n 2¾ à 3%. Een nadere analyse van de BBP-groei in historisch perspectief is opgenomen in paragraaf 1.2.

Het CPB heeft vaker in het Centraal Economisch Plan (CEP) een raming gepubliceerd waarbij de economische groei in het komende jaar niet of nauwelijks verschilde van de groei in het lopende jaar. Sinds 1989, het jaar waarin in het CEP voor het eerst ramingen voor het

Ramingen van andere instellingen

Hoe verhoudt de CPB-raming van de BBP-groei zich tot die van andere instellingen? Vergeleken met de smalle bandbreedte van de meest recente, gepubliceerde projecties van de Europese Commissie (EC), de OESO en De Nederlandsche Bank (DNB) neemt het CPB met een raming van 2¾% voor 2007 en 2008 geen bijzondere positie in. De raming voor 2007 lijkt wat aan de voorzichtige kant, maar de raming van 2008 valt binnen de range van 2,6% tot 3,0% van andere instellingen. Achter deze overeenstemming over de economische groei gaat wel een verschillende visie schuil over de dynamiek van de particuliere consumptie en de uitvoer. Voor 2007 voorziet het CPB op basis van de inkomensontwikkeling en het consumentenvertrouwen een toename van de particuliere consumptie van 2½%. De andere instellingen zijn minder optimistisch over de gezinsbestedingen, variërend van 1,2% (OESO) tot 1,8 à 1,9% (EC en DNB). Hier kan een rol spelen dat de ramingen van deze instellingen al weer enigszins gedateerd zijn en de recente verdere stijging van het consumentenvertrouwen bij gezinnen nog niet is verwerkt in de prognoses. Zowel de EC als de OESO voorzien een toename van de uitvoer van goederen en diensten van circa 7% in 2007. Het CPB is iets minder optimistisch over de internationale relevante wereldhandel en raamt mede daardoor een toename van de uitvoer van krap 6%. Voor 2008 zijn de verschillen voor zowel de particuliere consumptie als de uitvoer geringer. Ten slotte is er verschil tussen de raming van het CPB en de andere grote instellingen voor de invoer, doordat het CPB uitgaat van meer invoerpenetratie.

De meest recente raming van Consensus Forecasts, het gemiddelde van de verwachtingen van een tiental financiële instellingen, dateert van maart. In die maandelijkse raming heeft men, net als in dit *Centraal Economisch Plan*, rekening kunnen houden met de recente CBS-informatie over de economische groei in 2006 en over de ontwikkeling van de diverse vertrouwensindicatoren in de eerste maanden van 2007. Voor 2008 verwachten de deelnemers aan de Consensus Forecasts een lichte vertraging van de economische groei, waar het CPB uitgaat van een stabilisatie.

Vergelijking van ramingen van de BBP-groei in 2007 en 2008 van meerdere instellingen

	BBP		Olieprijs ^a		Wereldhandel ^b		Eurokoers (in dollars)		Publicatiemaand
	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008	
	%								
Europese Commissie	2,9	2,6	66,3	68,0	6,3	6,2	1,27	1,27	oktober 2006
OESO	3,1	3,0	60,0	60,0	6,2	7,1	1,28	1,28	november 2006
DNB	3,0	2,8	64,6	67,2	6,0	5,9	1,28	1,28	december 2006
Consensus Forecasts	3,0	2,5	59,7 ^c	60,6 ^d			1,32	1,31	maart 2007
CPB	2¾	2¾	55,0	55,0	5,7	6,4	1,30	1,30	maart 2007

^a Niveau in dollars per barrel UK Brent. Voor Consensus Forecasts betreft het West Texas Intermediate.

^b Wereldhandelscijfers voor Europese Commissie en OESO vergelijkbaar gemaakt met CPB handelsmodel.

^c Voorspelling voor eind juni 2007.

^d Voorspelling voor eind maart 2008.

De onderlinge vergelijkbaarheid van de groeiramingen van de diverse instellingen wordt belemmerd doordat de berekeningen daarvoor op verschillende momenten worden afgesloten, waardoor men over verschillende informatie beschikt. Daarnaast is het gebruikelijk om de wisselkoersen en de olieprijs in de ramingsperiode vast te prikken op de waarden die gelden op of vlak voor het moment waarop de berekeningen worden afgesloten. In geval van volatiele wisselkoersen kunnen zodoende aanzienlijke verschillen ontstaan ten aanzien van de gehanteerde wisselkoersen, die van invloed kunnen zijn op de ramingen van de BBP-groei. Om die reden bevat bovenstaand overzicht naast de publicatiedata ook de veronderstellingen omtrent de wisselkoers, de wereldhandelsgroei en de olieprijs.

komende jaar werden gepubliceerd,¹⁵ is dat bij zeven van de zestien publicaties het geval geweest. Drie keer is dat, achteraf gezien, ook zo gerealiseerd, terwijl er ook twee keer een significante versnelling en twee keer een significante vertraging voor de BBP-groei is opgetreden. Een nadere analyse van de trefzekerheid van de richting van de conjunctuur is, ook voor andere ramingen, opgenomen in een afzonderlijk kader.

De huidige CPB-raming voor de BBP-groei ligt voor zowel 2007 als 2008 binnen de bandbreedte van de ramingen van andere instellingen. Dat betekent overigens niet dat de analyse van enerzijds de internationale ontwikkeling en anders de binnenlandse vraag ook eensluidend is. In een afzonderlijk kader wordt toegelicht dat de visies op de ontwikkeling van de uitvoer en van de particuliere consumptie wel iets verschillen.

Tabel 3.8 Volumeontwikkeling van bestedingen, productie en werkgelegenheid in jaren en halve jaren, 2006-2008^a									
	2006	2007	2008	2006		2007		2008	
				I	II	I	II	I	II
	mutaties in %								
Particuliere consumptie	- ¾	2½	2¼	- ¾	- 1	2½	2½	2¼	2¼
Particuliere consumptie gecorrigeerd ^b	2½			2½	2¼				
Investerings in woningen	5½	5	3	5½	5½	5½	4¾	3½	2¼
Overige bedrijfsinvesteringen	7	4½	6	4¾	9	5¾	3¼	5	7
Uitvoer van goederen, excl. energie	8¼	6¾	8	10¼	6¼	6	7¼	6½	9½
w.v. binnenslands geproduceerd	4¼	3¾	4	5¾	3	3¼	4	3¾	4½
wederuitvoer	12¼	10	12	15¼	9½	9	10¾	9½	14¼
Overheidsbestedingen	7¾	1½	1¼	8¼	7¼	1½	1¾	1¼	1
Overheidsbestedingen gecorrigeerd ^b	1¾			2¼	1¼				
Invoer van goederen	8¾	7	7½	11	6¼	5½	8½	6½	8½
Bruto binnenlands product (BBP)	3	2¾	2¾	3	3	3	2¾	2¾	2¾
Werkzame beroepsbevolking	2¼	1¾	1½	1½	3	2¼	1¼	1½	1½

^a Gecorrigeerd voor werkdageffecten, ten opzichte van overeenkomstige periode in voorafgaand jaar.

^b Gecorrigeerd voor de statistische vertekening als gevolg van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.

De BBP-groei lag in het eerste kwartaal van 2006 ruim boven de 3% en in de andere kwartalen op minder dan 3%. Gecorrigeerd voor de invloed van werkdagen en seizoenen was het patroon veel vlakker. Afgezien van een enkele hobbels ligt de economische groei sinds het tweede kwartaal van 2005 op zo'n ¾% van kwartaal op kwartaal. Ten opzichte van het overeenkomstige kwartaal een jaar eerder is dat ongeveer 3%.

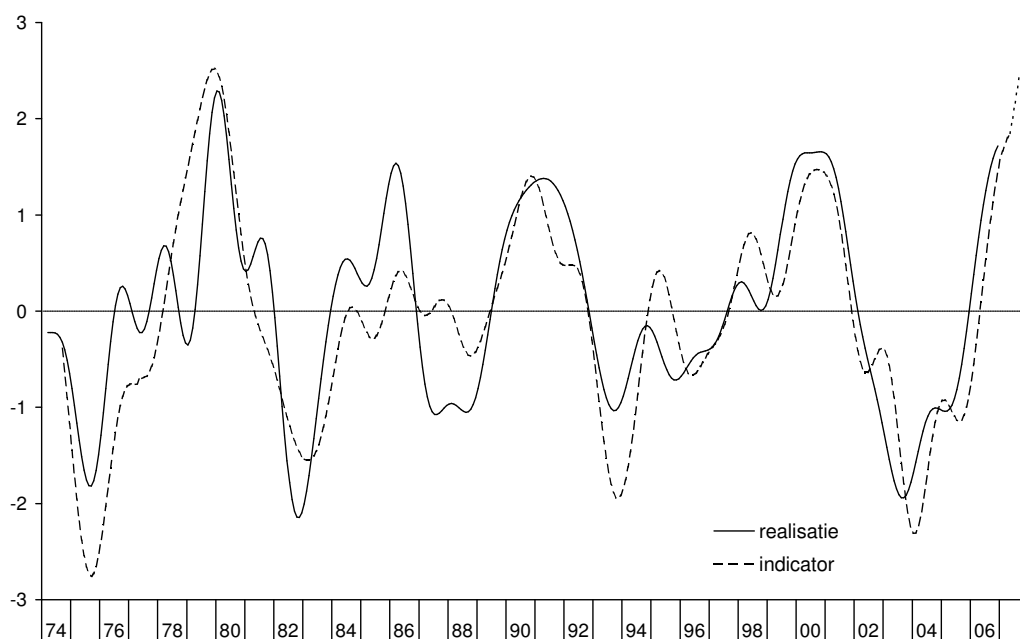
De CPB-conjunctuurindicator wijst tot en met de zomermaanden van 2007 op een voortzetting van opgaande fase van de conjunctuur. Bekijken we de achterliggende indicatoren, dan is wel sprake van een tweedeling. De indicatoren voor de particuliere bestedingen, zoals het consumentenvertrouwen en het aantal faillissementen, vertonen nog een voortgaand herstel. Bij

¹⁵ Aanvankelijk gebeurde dat in een afzonderlijke publicatie, het zogenoemde *Economisch Beeld*. Met ingang van 1992 werd deze raming opgenomen in het *Centraal Economisch Plan*.

de indicatoren voor de uitvoer en de industriële productie, zoals het IFO business climate, vertrouwensindicatoren voor de Nederlandse industrie en de dollarkoers tekent zich een afvlakking aan op een hoog niveau of zelfs een neiging om te gaan dalen (zie figuur 3.5 in paragraaf 3.1.4).

In de raming voor 2007 en 2008 ligt een bescheiden vertraging van de economische groei besloten van 3% vorig jaar naar 2¾% dit en volgend jaar. Vooral bij de investeringen in woningen en in mindere mate ook bij de consumptieve bestedingen gaat de dynamiek wat afnemen. Dat de productie niet verder vertraagt is te danken aan de uitvoer en de bedrijfsinvesteringen, waar naar verwachting volgend jaar weer enige groeiversnelling zal optreden. In navolging van de productie zal ook de groei van de werkgelegenheid in de loop van dit jaar licht vertragen ten opzichte van de tweede helft van vorig jaar.

Figuur 3.8 CPB-conjunctuurindicator, 1974-2007^a

^a Deze indicator geeft de verhouding aan tussen het actuele en trendmatige niveau van het BBP-volume. Een opgaande (neergaande) lijn geeft aan dat de groei hoger (lager) ligt dan de trendmatige groei.

Aan de bescheiden groeivertraging voor de economie als totaal gaat een divergerend patroon schuil tussen de marktsector en de overige sectoren. De conjunctuurgevoelige marktsector groeide vorig jaar met 3¾%, dankzij positieve ontwikkelingen in zowel de industrie, de bouwnijverheid als delen van de zakelijke dienstverlening. Naar verwachting valt de groei in 2007 en 2008 terug tot zo'n 3¼ à 3½%. De BBP-groei blijft desondanks redelijk op peil, omdat de productie in de overheidssector en vooral de delfstoffenwinning in 2007 wat aantrekt.

Voor de ontwikkeling van het nationaal inkomen is naast de productie in Nederland ook van belang hoeveel er per saldo verdiend wordt aan activiteiten in het buitenland. Van jaar op jaar

Hoe trefzeker is het CPB bij het voorspellen van de richting van de conjunctuur?

Het CPB analyseert ieder jaar de trefzekerheid van zijn eigen korte-termijnramingen en rapporteert daarover.^a Steeds gaat het daarbij om de trefzekerheid van de puntschattingen van economische kerngrootheden, zoals de economische groei. Voor diverse gebruikers van deze ramingen is echter niet alleen het groeicijfer relevant, maar ook de vraag of de conjunctuur aantrekt of juist vertraagt. Dit kader gaat daarom in op de vraag hoe trefzeker het CPB de afgelopen 35 jaar is geweest in het ramen van versnellingen en vertragingen van de economische groei.

Bij het onderzoeken van deze vraag dient eerst te worden afgesproken wanneer sprake is van een versnelling of vertraging van de economische groei. Hier is ervoor gekozen de grens te leggen bij een mutatie ten opzichte van de groei in het voorafgaande jaar van 0,5%-punt, waarbij de op tienden afgeronde cijfers zijn gebruikt. Is de mutatie kleiner dan plus of min 0,5%-punt, dan noemen we dat een stabilisatie van de groei. Op die manier kunnen drie situaties worden onderscheiden. De richting van de conjunctuur is juist voorspeld als de geraamde versnelling, vertraging of stabilisatie zich ook daadwerkelijk heeft voorgedaan. Deze situatie deed zich bij het ramen van de BBP-groei in het komende jaar in 38% van de gevallen voor.^b Voor het ramen van de conjuncturele ontwikkeling in het lopende jaar komt steeds meer informatie beschikbaar en dat verklaart ook de oplopende score tot 60% van de gevallen bij de MEV. De richting van de conjunctuur is geheel onjuist voorspeld als de geraamde versnelling (vertraging) achteraf gezien een vertraging (versnelling) bleek. Bij de MEV-ramingen en ook bij de CEP-raming voor het lopende jaar komt deze situatie slechts sporadisch voor, maar bij de CEP-raming voor komend jaar in een kwart van de gevallen. In de overige situaties ('enigszins onjuist') was sprake van een raming of realisatie met stabiele groei, terwijl deze zich niet heeft voorgedaan dan wel niet was geraamd.

Wanneer de grenswaarde voor een versnelling of vertraging kleiner wordt gekozen dan 0,5%-punt zijn er minder (overige) grenssituaties en is de uitkomst vaker juist of onjuist. Zo stijgt bij de keuze van 0,25%-punt als grenswaarde het aantal keren dat juist wordt voorspeld tot 50% à 75% en het aantal keren dat onjuist wordt voorspeld tot 9% à 25%.

Trefzekerheid richting van de conjunctuur, 1970-2005, in procenten aantal ramingen

	Juist	Enigszins onjuist	Geheel onjuist
CEP-raming voor komend jaar ^b	38	38	25
MEV-raming voor komend jaar	37	58	5
CEP-raming voor lopend jaar	54	37	9
MEV-raming voor lopend jaar	60	40	0

^a In de meeste recente publicatie wordt ook de trefzekerheid van middellange-termijnverkenningen besproken. Zie Henk Kranendonk en Johan Verbruggen, Trefzekerheid van korte-termijnramingen en middellange-termijnverkenningen, CPB Document 131, oktober 2006.

^b De CEP-raming voor het komende jaar betreft de periode 1990-2005, aangezien het CPB pas sinds 1989 in het voorjaar een raming voor het komende jaar publiceert.

kan dat nogal sterk fluctueren, onder meer omdat het saldo primaire inkomens ook beïnvloed wordt door de keuze van grote internationals omtrent de locatie voor het laten neerslaan van hun winsten. Voor de bepaling van de reële groei van het inkomen is daarnaast van belang hoe de ruilvoet, het verschil tussen uitvoer- en invoerprijs, zich ontwikkelt.

De toename van het reëel nationaal inkomen valt, onder een aantal veronderstellingen, toe te rekenen aan gezinnen en bedrijven en de collectieve sector. Het inkomen van gezinnen bestaat in deze analyse niet alleen uit het beschikbare loon- en uitkeringsinkomen, maar omvat ook de

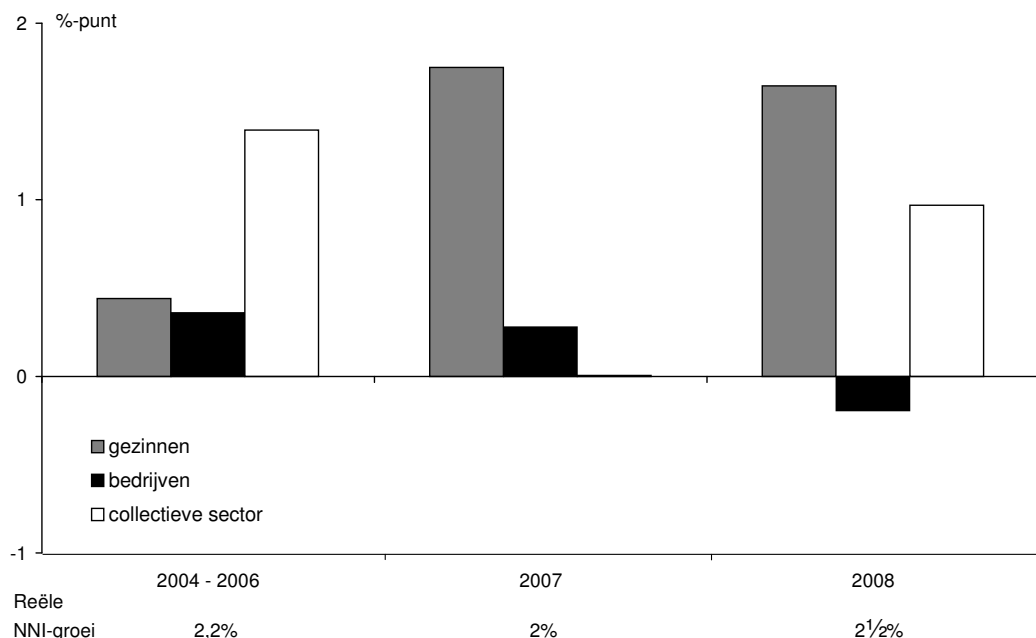
uitgaven van de overheid waarvan gezinnen rechtstreeks profiteren. Deze zogenoemde individualiseerbare overheidsconsumptie betreft met name de uitgaven voor zorg en onderwijs.

De toename van het beschikbaar inkomen van een sector biedt ruimte voor het doen van uitgaven (consumptie en investeringen), maar kan ook worden gebruikt voor schuldreductie of vermogenstoename.¹⁶ De volumegroei van het netto nationaal inkomen (NNI) is in 2007 2% en in 2008 2½%. De toename blijft in 2007 achter bij de BBP-groei, omdat het saldo primaire inkomens met het buitenland naar verwachting iets afneemt na de forse stijging in 2006.

Volgend jaar wordt de inkomensgroei enigszins gematigd door een negatieve bijdrage van de ruilvoet. De gemiddelde inkomensgroei in de jaren 2007-2008 is per saldo gelijk aan de gemiddelde jaarlijkse reële NNI-groei van 2,2% in de periode 2004-2006.

In de afgelopen drie jaar is de inkomensgroei grotendeels terecht gekomen bij de collectieve sector en is het inkomen van gezinnen relatief veel minder gestegen. Mede dankzij de toename van belasting- en premiebetalingen van gezinnen en bedrijven is het EMU-saldo in deze periode verbeterd van -3% BBP in 2003 naar +0,2% BBP in 2006. Voor de ramingsjaren 2007 en 2008 ontvangen gezinnen gemiddeld weer circa driekwart van de totale inkomensgroei, conform hun aandeel in de totale inkomensverdeling. Bedrijven zien het inkomen in 2007 iets verbeteren en in 2008 weer iets verslechteren, in lijn met de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote. Het inkomen van de collectieve sector blijft in 2007 stabiel en stijgt in 2008, waardoor het EMU-saldo dan weer kan verbeteren.

Figuur 3.9 Verdeling netto nationaal inkomen, 2004-2008

¹⁶ Voor een korte toelichting op de hier gehanteerde methode, zie *Centraal Economisch Plan* 2006, blz.92.

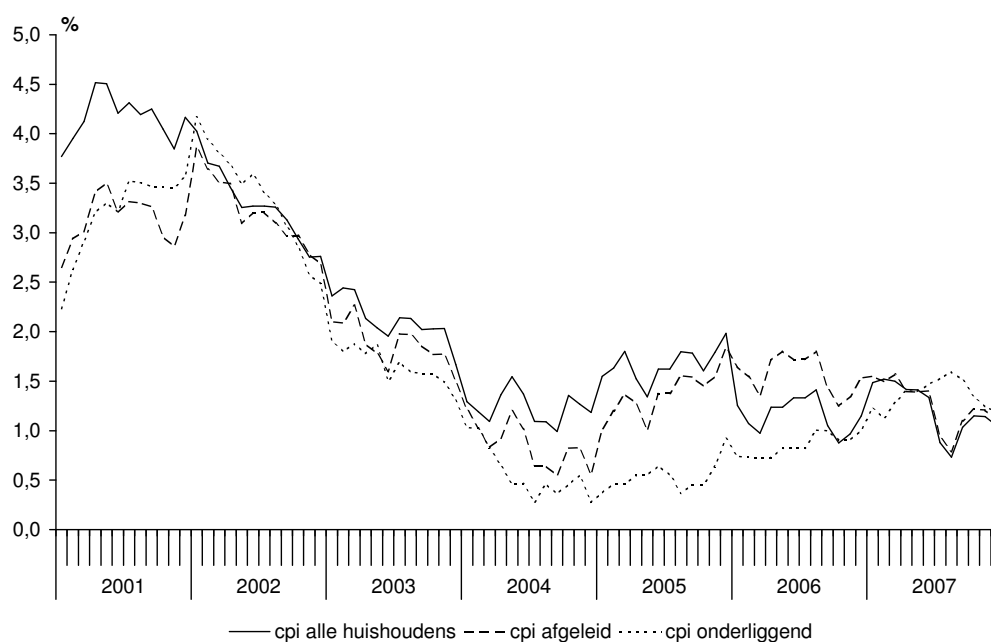
3.2 Prijzen en winsten

De inflatie blijft in de raming voor dit en volgend jaar stabiel op een laag niveau, namelijk 1¼%. De onderliggende inflatie, die onder meer geschoond is voor de effecten van overheidsbeleid en energieprijzen, trekt duidelijk aan; dit spoort met de fase van de conjunctuur. De prijzen van in Nederland geproduceerde exportproducten nemen dit en volgend jaar naar verwachting af door lagere energie- en grondstofprijzen en een vertraagde doorwerking van lagere arbeidskosten. Dit jaar nemen de winsten van bedrijven toe, om volgend jaar mede door stijgende lonen iets terug te vallen.

3.2.1 Inflatie

De inflatie op basis van de consumentenprijsindex voor alle huishoudens (CPI) wordt voor 2007 en 2008 geraamd op 1¼%. Dit is nauwelijks hoger dan in 2006, toen de inflatie met 1,1% op het laagste niveau sinds 1989 uitkwam. De inflatie werd afgelopen jaar gedrukt door de afschaffing van de onroerend-zaakbelasting voor gebruikers en het lesgeld voor 16- en 17-jarigen en door de verhoging van de kinderopvangtoeslag. De inflatie, die vanaf januari wordt gemeten volgens een nieuw mandje, bedroeg in de eerste twee maanden van dit jaar gemiddeld 1,45%. De verwachting is dat de inflatie in de eerste helft van 2007 rond dit niveau blijft en in de tweede helft daalt tot ongeveer 1% vanwege lagere energieprijzen en een lagere huurstijging.

Figuur 3.10 Consumentenprijsindex, mutaties per jaar, 2001-2007

De lage inflatie dit jaar en volgend jaar is mede te danken aan de verwachte daling van de olieprijs van gemiddeld 65 dollar per vat Brent in 2006 naar 55 dollar in de ramingsjaren en de stijging van de wisselkoers van 1,26 dollar per euro in 2006 naar 1,30 in de ramingsjaren. De daling van de olieprijs in euro's werkt met enige vertraging door in de prijzen voor gas en

elektriciteit voor huishoudens. De arbeidskosten per eenheid product, die afgelopen jaren nagenoeg stabiel waren, hebben dit jaar en volgend jaar naar verwachting een opwaarts effect op de inflatie van respectievelijk ½ en 1 %-punt. De brutomarge, die afgelopen jaren onder druk stond vanwege de stijging van de energieprijzen en de prijzenslag onder supermarkten, zal dit jaar naar verwachting toenemen. De verdere verhoging van de kinderopvangtoeslag werkt sinds de basisverlegging door het CBS niet meer door in de inflatie gemeten volgens de CPI.

De afgeleide inflatie, die gecorrigeerd is voor veranderingen in tarieven van productgebonden en consumptiegebonden belastingen, zal in 2007 naar verwachting eveneens 1¼% bedragen. Het neerwaartse effect van de afschaffing van de heffing voor milieukwaliteit elektriciteitsproductie (MEP) wordt deels teniet gedaan door het opwaartse effect van hogere motorrijtuigenbelasting, rioolrechten en zuiveringslasten. Het effect van productgebonden en consumptiegebonden belastingen is per saldo gering. De onderliggende inflatie, die onder meer geschoond is voor veranderingen in energieprijzen, trekt aan van 0,8% in 2006 naar 1¼% in 2007 en 1¾% in 2008. De hogere onderliggende inflatie weerspiegelt de toenemende conjuncturele spanning. De geharmoniseerde inflatie (HICP) wordt voor dit en volgend jaar geraamd op 1¼%. De HICP-inflatie ligt dit jaar onder de CPI-inflatie, omdat de verhoging van de kinderopvangtoeslag wel doorwerkt in de HICP. In beide jaren ligt de inflatie in Nederland naar verwachting onder het Europese gemiddelde.

Tabel 3.9 **Stijging consumptieprijs naar onderdelen, 2004-2008**

	2004	2005	2006	2007	2008
	bijdragen in %-punten				
Invoer	0,2	1,1	1,3	0	0
Indirecte belastingen, huur, zorg en gas	0,8	1,3	1,1	½	¼
Arbeidskosten	– 0,2	0,0	0,0	½	1
Brutomargeverbetering ^a	– 0,1	– 0,8	– 0,5	¾	0
Totaal: prijs particuliere consumptie	0,8	1,6	2,0	1½	1¼
	in %				
Inflatie (CPI alle huishoudens)	1,2	1,7	1,1	1¼	1¼
Afgeleide inflatie ^b	0,9	1,4	1,5	1¼	1¼
Onderliggende inflatie ^c	0,6	0,5	0,8	1¼	1¾
Geharmoniseerde inflatie (HICP)	1,4	1,5	1,7	1¼	1¼

^a Inclusief afschrijvingen en rente.
^b Inflatie exclusief het effect van veranderingen in de tarieven van productgebonden en consumptiegebonden belastingen.
^c Afgeleide inflatie exclusief aardappelen, groente, fruit, energie, autobrandstoffen, overheidsdiensten en uitgaven gedaan door Nederlanders in het buitenland.

3.2.2 Uitvoerprijs

In 2007 zal de prijs van de binnenslands geproduceerde uitvoer (ongerekend energie) naar verwachting iets lager zijn dan die van vorig jaar. Hiermee komt een eind aan een periode van drie jaar met forse prijsstijgingen, met name veroorzaakt door hogere energiekosten en duurdere grondstoffen en halffabrikaten. Zowel ruwe olie als andere belangrijke grondstoffen zoals metalen, die de afgelopen drie jaar eveneens fors in prijs stegen, zullen naar verwachting goedkoper worden. De in het verleden gestegen prijzen van grondstoffen en energie worden dit jaar pas door exporteurs doorberekend in de uitvoerprijzen, zodat de winstmarge dit jaar verbetert.

Naast de energiekosten hebben de arbeidskosten in de projectie dit jaar eveneens een drukkend effect op de uitvoerprijzen. Dit was in de afgelopen drie jaar ook al zo. Het drukkende effect van de arbeidskosten op de uitvoerprijzen is groter dan de invloed op de consumptieprijzen. In het algemeen neemt de arbeidsproductiviteit bij exporterende bedrijven bij aantrekkende conjunctuur sneller toe dan bij bedrijven die produceren voor de binnenlandse markt. Wel is het neerwaartse effect van de arbeidskosten steeds kleiner geworden, in lijn met het conjunctuurverloop.

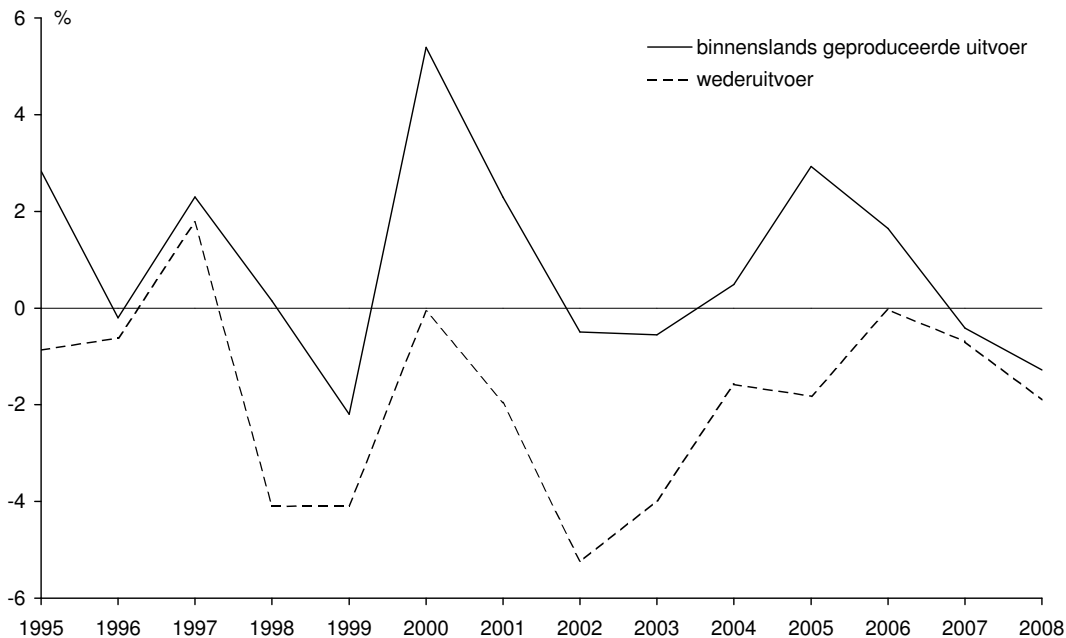
Tabel 3.10 Aspecten prijzen buitenlandse handel in goederen, exclusief energie, 2003-2007					
	2004	2005	2006	2007	2008
bijdragen in %-punten					
Invoer grondstoffen en halffabrikaten	0,1	0,4	1,4	0	– ¼
Energiekosten	0,8	2,3	2,1	– 1½	– ¼
Arbeidskosten	– 1,3	– 1,2	– 1,0	– ½	¼
Brutomargeverbetering ^a	1,0	1,4	– 0,8	1½	– 1¼
Totaal: prijs binnenslands geproduceerde uitvoer	0,5	2,9	1,7	– ½	– 1¼
mutaties per jaar in %					
Prijs wederuitvoer	– 1,6	– 1,8	0,0	– ¾	– 2
Uitvoerprijs	– 0,5	0,6	0,8	– ½	– 1½
Invoerprijs	– 1,1	– 0,6	1,2	– ¼	– 1½
Ruilvoet	0,6	1,2	– 0,4	– ¼	0
Concurrentenprijs	0,3	1,6	1,8	¾	– 1

^a Inclusief afschrijvingen en rente.

Volgend jaar lopen de arbeidskosten per eenheid product naar verwachting iets op, wat een opwaarts effect heeft op de uitvoerprijs. Dit wordt grotendeels gecompenseerd door een neerwaartse invloed van de energieprijzen en de invoerprijzen van grondstoffen en halffabrikaten. De brutomarge neemt volgend jaar naar verwachting af, doordat de eerdere daling van de grondstofprijzen en van de arbeidskosten met enige vertraging wordt doorberekend in de uitvoerprijzen.

De prijs van wederuitvoerproducten daalt dit jaar naar verwachting met ¾% en volgend jaar met 2%. Bij wederuitvoerproducten is sprake van een structurele daling van de prijs. Dit komt omdat een groot deel van de Nederlandse wederuitvoer bestaat uit computers en andere ICT-producten. Door technologische verbeteringen en toenemende concurrentie worden deze

Figuur 3.11 Prijsontwikkeling binnenslands geproduceerde uitvoer en wederuitvoer, 1995-2008

producten steeds goedkoper. Na 1985 is er alleen in 1989 en 1997 sprake geweest van een substantiële prijsstijging bij wederuitvoerproducten.

3.2.3 Winstgevendheid

De winsten van bedrijven liggen dit jaar naar verwachting hoger dan vorig jaar. Toen daalden de winsten, vooral als gevolg van stijgende grondstofprijzen en de daarmee samenhangende ruilvoetverslechtering. Volgend jaar lopen de winsten iets terug, vooral door toedoen van de oplopende arbeidskosten.

De arbeidsinkomensquote daalt dit jaar in de projectie met ½%-punt. De arbeidskosten per eenheid product hebben weliswaar vooral door loonstijgingen een opwaartse invloed, maar dit wordt gecompenseerd door een drukkend effect van de verbeterde winstmarges op in het binnenland afgezette producten. Doordat de verwachte prijsdaling van olie en andere grondstoffen dit jaar niet direct wordt doorberekend in de afzetprijzen, verbetert de winstmarge van bedrijven.

Ook volgend jaar hebben de winstmarges op de binnenlandse afzet een drukkend effect op de arbeidsinkomensquote. Dit drukkende effect wordt echter teniet gedaan door de lichte verslechtering van de externe ruilvoetontwikkeling. De minder dure grondstoffen dit jaar en de

dalingen van de arbeidskosten uit het verleden worden dan doorberekend in de uitvoerprijzen, wat leidt tot een verslechtering van de ruilvoet. Daarnaast heeft de stijging van de arbeidskosten per eenheid product dit jaar een opwaarts effect op de arbeidsinkomensquote, die in 2008 oploopt tot 80%. De arbeidsinkomensquote van de marktsector vertoont de afgelopen tien jaar een opvallend stabiel verloop, met fluctuaties tussen 79,0 en 80,6%.

Tabel 3.11 Determinanten van de arbeidsinkomensquote marktsector, 2004-2008					
	2004	2005	2006	2007	2008
	mutaties per jaar in %-punt				
Arbeidsinkomensquote	80,1	79,0	79,9	79½	80
Idem, mutatie	- 0,2	- 1,1	0,9	- ½	½
Bijdrage arbeidskosten per eenheid product	- 0,7	- 1,5	- 0,7	¾	1¼
w.v. bijdrage loonvoet	3,1	1,0	1,0	2	3¼
bijdrage arbeidsproductiviteit ^a	- 3,8	- 2,5	- 1,7	- 1¼	- 2
Bijdrage marge binnenlandse afzetprijs ^b	0,0	- 0,1	0,7	- 1	- 1¼
Bijdrage externe ruilvoet	0,5	0,4	0,8	- ¼	½
^a Netto toegevoegde waarde per arbeidsjaar.					
^b Ongerekend indirecte belastingen en subsidies.					

De kapitaalinkomensquote, het complement van de arbeidsinkomensquote, is als maatstaf voor de winstgevendheid van bedrijven slechts beperkt bruikbaar, omdat geen rekening wordt gehouden met de rentelasten en betaalde belastingen van bedrijven. Om rekening te houden met de rentelasten moeten de banken en verzekeringen buiten beschouwing worden gelaten. Immers, de rentelasten van bedrijven vormen de renteopbrengsten van banken.

De kapitaalinkomensquote van de marktsector exclusief banken en verzekeringswezen (de gecorrigeerde kapitaalinkomensquote) ligt dit en volgend jaar naar verwachting op een hoger niveau dan vorig jaar, terwijl de kapitaalinkomensquote juist iets lager ligt. Dit verschil is vooral te wijten aan rentefluctuaties, die het inkomen van banken en verzekeringen beïnvloeden. De gecorrigeerde kapitaalinkomensquote ontwikkelt zich iets gunstiger, omdat de toegerekende vergoeding die bedrijven betalen voor bankdiensten op uitstaande schulden en tegoeden (FISIM) daalt. Omdat de rentelastenquote is gebaseerd op de door bedrijven betaalde rente aan banken, waarbij de toegerekende vergoeding voor geleverde bankdiensten in mindering wordt gebracht, leidt de lagere FISIM tot een hoger niveau van de rentelastenquote en niet tot een hogere winstquote.

De rentelastenquote ligt dit en volgend jaar op hetzelfde niveau als vorig jaar. De belastingquote ligt ondanks de hogere winst in de ramingsjaren naar verwachting iets lager dan vorig jaar. Dit hangt grotendeels samen met het wegvallen van de effecten van de versnelling van de inning in 2006. Daarnaast wordt de invloed van de hoge winsten op de vennootschapsbelasting getemperd doordat ook de verrekening van verliezen uit voorgaande

jaren daardoor toeneemt (zie ook paragraaf 5.2.2). De winstquote van productie in Nederland stijgt dit jaar naar 11%, om vervolgens weer iets terug te vallen tot 10½% in 2008.

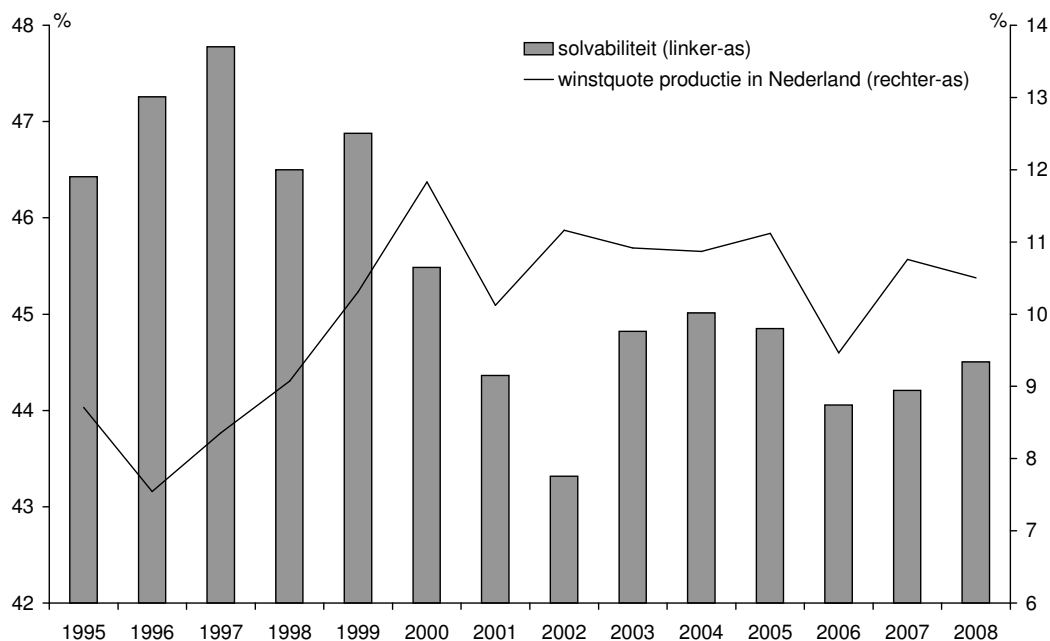
Tabel 3.12 Aspecten winstgevendheid en vermogensverhoudingen, 2004-2008

	2004	2005	2006	2007	2008
	%				
Kapitaalinkomensquote marktsector	19,9	21,0	20,1	20½	20
Idem, gecorrigeerd ^a	17,6	18,5	18,5	19¾	19¼
Netto rentelastenquote	3,4	3,4	4,1	4	4
Belastingquote	3,6	4,6	4,8	4¾	4½
Winstquote (van productie in Nederland)	10,9	11,1	9,6	11	10½
Rentabiliteit eigen vermogen	10,8	10,1	10,7	10	10½
Solvabiliteit	45,0	44,8	44,0	44¼	44½
Lange rente	4,1	3,4	3,8	4	4¼
Korte rente	2,1	2,2	3,1	3¾	4

^a Exclusief banken en verzekeringswezen, inclusief winstdeling van beleggingsresultaten op collectieve pensioenregelingen.

Naast de winsten van productie in Nederland zijn ook de inkomsten uit buitenlandse investeringen van belang voor de rentabiliteit van het eigen vermogen. Verwacht wordt dat deze inkomsten dit en volgend jaar lager zullen liggen dan in 2006. Dit hangt enerzijds samen met de terugval van de internationale conjunctuur. Anderzijds is vorig jaar veel dividend uitgekeerd aan Nederlandse aandeelhouders. Mogelijk speelt de uitkering van superdividenden hierbij een rol. Verwacht wordt dat het percentage van de winst dat wordt uitgekeerd dit en volgend jaar lager ligt.

Figuur 3.12 Winstgevendheid en solvabiliteit, 1995-2008

De solvabiliteit stijgt in de ramingsperiode naar verwachting iets, na een terugval vorig jaar. Deze daling werd in de eerste plaats veroorzaakt door negatieve herwaarderingen, als gevolg van de daling van de dollarkoers ten opzichte van de euro. Nederland heeft relatief veel in de Verenigde Staten belegd en deze bezittingen werden minder waard in euro's. Daarnaast waren bedrijven weer meer geneigd investeringen te financieren met vreemd vermogen. De leningen van bedrijven bij banken groeiden beduidend harder dan het jaar ervoor. Voor dit en volgend jaar wordt verondersteld dat de negatieve herwaarderingen minder groot zullen zijn. Daarnaast zullen bedrijven, gezien de wat lagere productiegroei in de marktsector, naar verwachting iets voorzichtiger zijn de investeringen te financieren met vreemd vermogen.

4 Arbeid en inkomen

4.1 Arbeidsmarkt

Door snel toenemende krapte op de arbeidsmarkt trekt de contractloonstijging in de marktsector naar verwachting aan van 2¼% in 2007 naar 3¼% in 2008. De sociale lasten voor werkgevers stijgen volgend jaar door de hogere inkomensafhankelijke bijdrage voor de zorgverzekering. De mutatie van de loonvoet in de marktsector neemt toe van 2½% dit jaar naar 4¼% volgend jaar. De werkzame beroepsbevolking groeit in 2007 en 2008 naar verwachting met 1¾% respectievelijk 1½%. Het arbeidsaanbod blijft ook groeien, maar door demografische ontwikkelingen minder snel dan in het verleden. De werkloosheid daalt in de prognose tot gemiddeld 315 000 personen in 2008, ofwel 4% van de beroepsbevolking. Dit is ruim beneden de geschatte evenwichtswerkloosheid.

4.1.1 Loonvoet

De contractloonstijging in de marktsector trekt naar verwachting aan van 2% in 2006 naar 2¼% in 2007 en 3¼% in 2008. Hiermee ligt de contractloonstijging ruim boven de inflatie, die voor zowel dit jaar als volgend jaar wordt geraamd op 1¼%. De werkloosheid, die daalt tot onder de geschatte evenwichtswerkloosheid, stuwt de contractlonen in toenemende mate op. De arbeidsproductiviteitsgroei, die sinds het sterke conjuncturele herstel in 2004 wel is afgezwakt, heeft eveneens een opwaarts effect op de contractlonen.

Tabel 4.1 Opbouw loonvoetmutatie marktsector, 2005-2008						
	2005	2005 gecorr. ^a	2006	2006 gecorr. ^a	2007	2008
	mutaties per jaar in %					
Contractloon (incl. overloop)	0,8	0,8	2,0	2,0	2¼	3¼
Incidenteel	0,9	1,2	– 0,8	– 0,5	0	½
Brutoloon	1,7	2,0	1,2	1,5	2¼	3¾
Sociale lasten werkgevers	– 0,4	– 0,4	0,1	0,1	¼	½
Loonvoet marktsector	1,3	1,6	1,3	1,6	2½	4¼
Effect loonkostensubsidies	0,3	0,3	0,0	0,0	0	0
Loonvoet inclusief loonkostensubsidies	1,6	1,9	1,3	1,6	2½	4¼

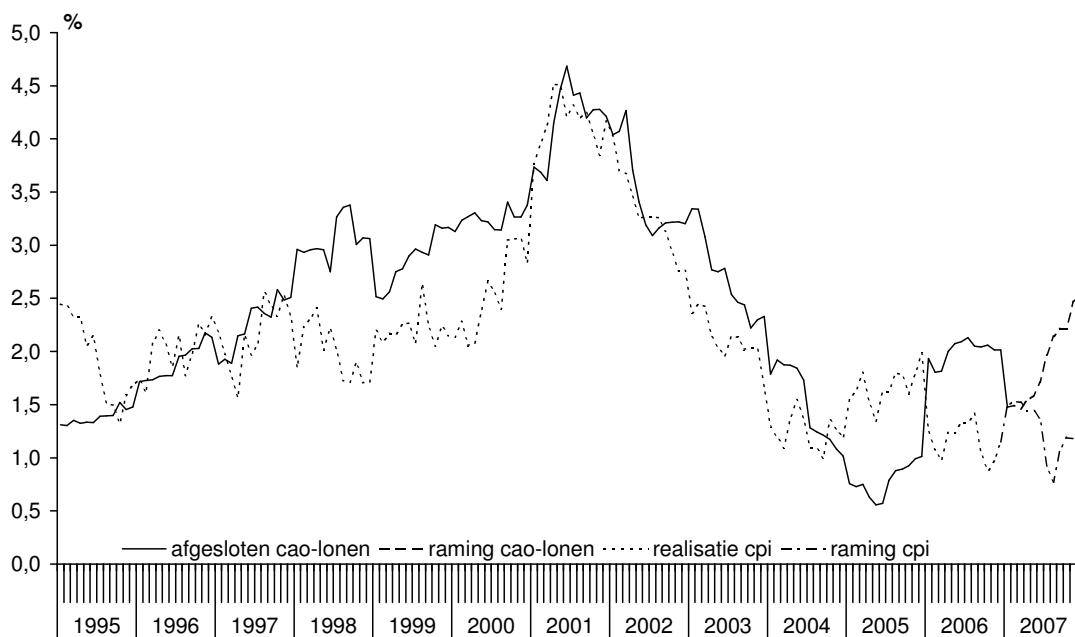
^a Gecorrigeerd voor de effecten van de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ).

De voorziene versnelling van de contractloonmutatie is nog niet zichtbaar in de reeds afgesloten cao's. Voor 42% van de werknemers in de marktsector is een cao voor geheel 2007 afgesloten. De mutatie van de contractlonen (per maand inclusief bijzondere beloningen) voor die werknemers bedraagt op jaarbasis gemiddeld 1,5%. Voor de nog af te sluiten cao's wordt uitgegaan van een contractloonstijging van ongeveer 3%.

De incidentele loonontwikkeling in de marktsector is in de raming dit jaar nihil en volgend jaar ½%. De incidentele loonontwikkeling die het gevolg is van veranderingen in de

samenstelling van het bestand van werknemers (het structuureffect) wordt voor beide jaren geraamd op 0,5%. Hier tegenover staat dit jaar een effect van $-0,35\%$ -punt door de conjuncturele stijging van het ziekteverzuim. Dit betreft een statistisch effect, doordat bij de bepaling van het brutoloon per arbeidsjaar de zieke werknemers wel meetellen in het arbeidsvolume, maar de loondoorbetaling bij ziekte geboekt wordt onder de sociale lasten voor werkgevers. Het vervallen van de bestaande bijdragen van werkgevers aan werknemers voor de kosten van kinderopvang heeft dit jaar een effect van $-0,15\%$ -punt op de incidentele loonontwikkeling.

Figuur 4.1 Contractloonmutatie marktsector en inflatie, in %, 1995-2007

De sociale lasten voor werkgevers nemen dit jaar toe door de invoering van een verplichte werkgeversbijdrage kinderopvang in de vorm van een opslag van $0,28\%$ -punt op de Wgf- en Ufo-premie. De geraamde stijging van het ziekteverzuim leidt tot hogere kosten van loondoorbetaling bij ziekte. Volgend jaar stijgen de sociale lasten voor werkgevers vanwege een voorziene verhoging van de inkomensafhankelijke bijdrage ZVW van $6,5\%$ naar $7,3\%$. Bovendien leidt de opwaartse bijstelling van de levensverwachting in de bevolkingsprognose van het CBS naar verwachting tot enige verhoging van de pensioenpremies in de marktsector.

De mutatie van de loonvoet in de marktsector wordt voor dit jaar geraamd op $2\frac{1}{2}\%$ en voor volgend jaar op $4\frac{1}{4}\%$. De versnelling van de loonvoetmutatie is vooral het gevolg van het aantrekken van de contractloonstijging en de forse verhoging van de inkomensafhankelijke bijdrage ZVW.

De uurlonen van hoogbetaalden zijn afgelopen decennia sneller gestegen dan die van laagbetaalden. De toename van de loonverschillen vlakt echter af. De loonverschillen in Nederland zijn kleiner dan die in de Verenigde Staten (zie kader).

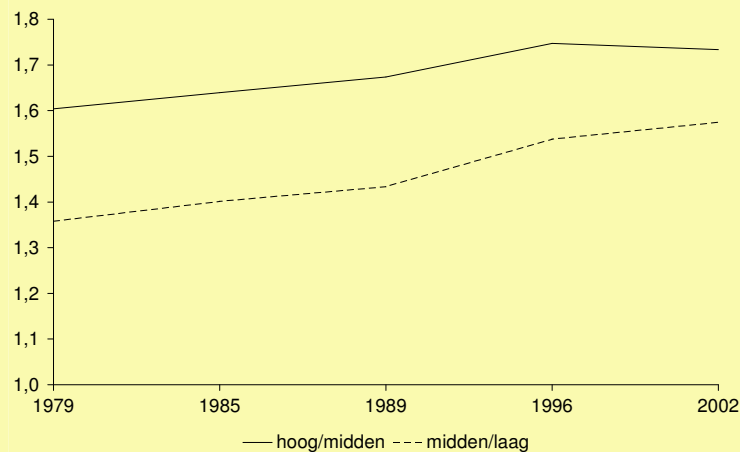
Toename van loonverschillen tussen hoog- en laagbetaalden vlakkt af

In de Verenigde Staten stijgen de lonen van laag- en hoogbetaalden in de periode 1988-2004 meer dan die van middengroepen. Een mogelijke verklaring hiervoor is het toenemende gebruik van computers. Computers zouden een deel van het werk van middengroepen, zoals boekhouding en administratie, kunnen overnemen. Vanwege verminderde vraag zouden deze groepen een minder goede onderhandelingspositie hebben om een hoger loon te eisen. Werk van laagbetaalden, zoals transport, schoonmaak, bediening en bewaking, zou zich minder lenen voor automatisering. Hoogbetaalden die abstract werk doen, zoals management en onderzoek, zouden door het gebruik van computers juist productiever worden. De resulterende toename van de vraag naar hoogopgeleiden overtreft de toename van het aanbod, waardoor de lonen van hoogopgeleiden relatief stijgen.^a In de periode 1973-1988 stegen de lonen van laagbetaalden in de Verenigde Staten het minste. Dit is wellicht te verklaren uit automatisering van laagbetaald werk in de industrie en verplaatsing van productie naar landen met lagere lonen.

De vraag rijst of de ontwikkeling van de lonen van laag-, midden- en hoogbetaalden in Nederland overeenkomt met die in de Verenigde Staten. Op basis van het Loonstruutuuronderzoek (LSO) kan de verhouding van de uurlonen voor laag-, midden- en hoogbetaalden voor de periode 1979-2002 worden bepaald. Voor een laagbetaalde (hoogbetaalde) wordt uitgegaan van het uurloon in het 10e (90e) percentiel, ofwel van de werkende die op 10% van de andere werkenden na per uur het minste (meeste) verdient. Het uurloon van het 50e percentiel, ook wel aangeduid als de mediaan, representeert de middengroep; de ene helft van de werknemers heeft een hoger uurloon, de andere helft een lager uurloon.

Met name in de perioden 1979-1989 en 1989-1996 zijn hoogbetaalden meer gaan verdienen in vergelijking tot de middengroep; de middengroep is meer gaan verdienen ten opzichte van laagbetaalden (zie figuur). De verschillen in uurlonen tussen hoog- en laagbetaalden in Nederland zijn dus toegenomen. In de periode 1996-2002 neemt de loonongelijkheid minder toe; het inkomensverschil tussen hoogbetaalden en de middengroep neemt zelfs iets af. Net als in de Verenigde Staten lijkt de positie van laagbetaalden recentelijk wat minder onder druk te staan. Anders dan in de Verenigde Staten blijven de lonen van de middengroepen niet achter bij die van hoog- en laagbetaalden.

Verhouding uurlonen hoog/midden en midden/laag, 1979-2002

Bron: CBS, Loonstruutuuronderzoek 1979, 1989, 1996 en 2002; bewerking CPB.

In Nederland is het uurloon van hoogbetaalden in 2002 2,7 maal zo hoog als van laagbetaalden; in de Verenigde Staten is dit ruim 4 maal zo veel. Naar internationale maatstaven zijn de loonverschillen in Nederland relatief beperkt.

^a D.H. Autor, L. F. Katz en M.S. Kearney, 2006, The polarization of the U.S. labor market, Working Paper 11986, NBER, Cambridge, Mass., www.nber.com.

4.1.2 Werkgelegenheid

De groei van het arbeidsvolume, die in het eerste kwartaal van 2006 inzette, is gedurende het jaar versneld (tabel 4.2). De omslag bij het arbeidsvolume heeft daarmee – zoals gebruikelijk – één tot anderhalf jaar later plaatsgevonden dan bij enkele voorlopende arbeidsmarktindicatoren, die al sinds midden 2004 een gunstiger beeld laten zien. Met name het aantal vacatures, maar ook het aantal uitzenduren is gedurende 2006 verder gestegen. Het aantal ontslagaanvragen en het aantal faillissementen is gedurende het jaar verder gedaald. Deze indicatoren duiden dus op een verder aantrekken van de arbeidsmarkt.

Tabel 4.2	Arbeidsmarktindicatoren per kwartaal, 2004-I tot en met 2006-IV											
	2004				2005				2006			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
	niveau	jaarmutaties ^a										
Arbeidsvolume ^b	5637	- 122	- 115	- 75	- 66	- 59	- 30	- 2	47	52	70	98
Vacatures ^c	121	11	28	26	33	18	44	37	32	56	47	
Uitzenduren ^d	47	1	5	11	10	11	10	11	13	13	11	12
Ontslagaanvragen ^e	23	1	0	- 1	- 3	- 2	- 3	- 8	- 5	- 8	- 6	- 7
Faillissementen ^f	1418	- 170	- 1	- 70	- 43	- 13	- 79	- 49	- 154	- 149	- 252	- 300

^a Ten opzichte van het overeenkomstige kwartaal in het vorige jaar.
^b In duizenden, arbeidsjaren van werknemers.
^c In duizenden, inclusief vacatures bij overheid, ultimo cijfers.
^d In miljoenen.
^e In duizenden, ontslagaanvragen ingediend bij de CWI's.
^f In eenheden, uitgezonderd eenmansbedrijven.

De werkgelegenheid in arbeidsjaren neemt naar verwachting toe met 1½% in 2007 en 1¼% in 2008 (tabel 4.3). De werkgelegenheid in de marktsector groeide in 2006 aanzienlijk en deze ontwikkeling zet naar verwachting ook in 2007 en 2008 door. De groei van de werkgelegenheid reageert vertraagd op de productiegroei, die sinds 2004 is versneld. De aantrekkende stijging van de loonvoet remt de arbeidsvraag in de marktsector in 2008 enigszins af, maar het eerder genoemde positieve effect blijft duidelijk dominant.

De werkgelegenheid in arbeidsjaren van zelfstandigen is in 2006 sterk gestegen.¹⁷ Dit is verrassend, aangezien in de jaren negentig het aantal zelfstandigen duidelijk negatief samenhang met de conjunctuur. In de decennia daarvoor was de relatie minder duidelijk. Het aantal zelfstandigen zonder personeel (ZZP-ers) in de bouw en de zorg is sneller toegenomen dan verwacht. Dit hangt vermoedelijk samen met immigratie van bouwvakkers uit Midden- en Oost-Europa en met reorganisaties in de thuiszorg. Voor 2007 en 2008 wordt een verdere stijging van het aantal zelfstandigen voorzien.

De werkgelegenheid van loontrekkers in de zorg zal naar verwachting verder toenemen door de stijgende vraag naar zorg. Voor de overheid wordt een gematigde toename van de

¹⁷ In de MEV 2007 en EIM, 2006, Kleinschalig ondernemen 2006, werd een kleinere toename geraamd.

werkgelegenheid geraamd. De aangekondigde bezuinigingen van het nieuwe kabinet op het openbaar bestuur zijn hierbij nog niet meegenomen.

Tabel 4.3 Werkgelegenheid naar sectoren in arbeidsjaren, 2004-2008

	2005	2004	2005	2006	2007	2008
	niveaus in dzt	mutaties per jaar in %				
Loontrekkers bedrijven	4831	- 1,9	- 0,7	1,7	1½	1¼
Marktsector ^a	3978	- 2,8	- 1,0	1,6	1½	1
Zorg	785	3,1	1,0	2,2	2¼	2
Zelfstandigen	806	2,0	2,5	3,5	3	2¼
Overheid ^b	796	- 1,7	- 0,8	- 1,7	½	½
Totaal	6433	- 1,4	- 0,3	1,5	1½	1¼

^a Marktsector exclusief delfstoffenwinning en verhuur van en handel in onroerend goed.
^b Het betreft hier de werkgelegenheid van de overheid in de bedrijfstakken openbaar bestuur, defensie en gesubsidieerd onderwijs. In tabel 5.1 wordt daarnaast ook rekening gehouden met de werkgelegenheid van de overheid in andere bedrijfstakken, zoals sociale werkplaatsen, asielzoekerscentra, GGD's en NS-railinfrabeheer.

4.1.3 Arbeidsaanbod

De beroepsbevolking neemt in 2007 en 2008 naar verwachting toe met ongeveer 65 000 personen, ofwel met ¾%. De toename van de beroepsbevolking kan worden opgesplitst in structurele factoren, het effect van de conjunctuur en een correctie voor het verschil tussen de beroepsbevolking en het arbeidsaanbod (tabel 4.4). De toename van het arbeidsaanbod in 2007 en 2008 is relatief klein in vergelijking met de vorige periode met een aantrekkende conjunctuur. In de tweede helft van de jaren negentig nam het arbeidsaanbod namelijk met ongeveer 100 000 personen per jaar toe (figuur 4.2).

Tabel 4.4 Decompositie toename arbeidsaanbod en beroepsbevolking, 2007-2008^{a,b}

	2007	2008
	mutaties in dzt personen	
Trend	10	15
w.v. demografie	- 45	- 40
participatie	55	55
Beleid	35	15
Structureel arbeidsaanbod	45	30
Conjunctuureffect	30	45
Totaal arbeidsaanbod	80	75
Correctie naar beroepsbevolking	- 15	- 10
Totaal beroepsbevolking	65	65

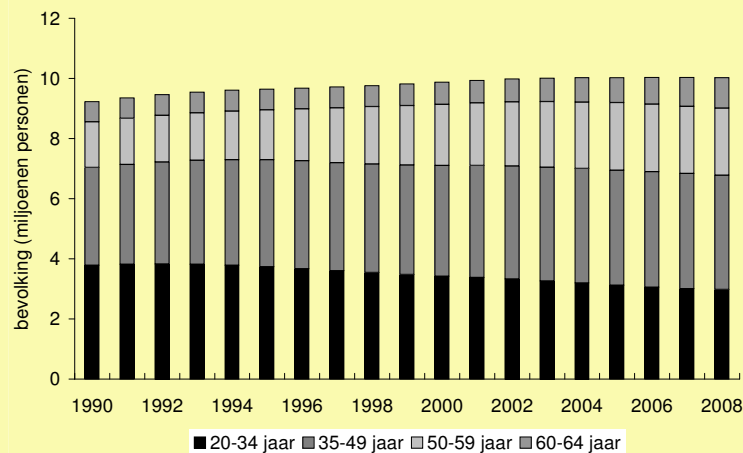
^a Arbeidsaanbod is de som van werkzame personen met een arbeidsduur van minstens 12 uur per week en de werkloze beroepsbevolking. Beroepsbevolking is volgens CBS-definitie. Het verschil bestaat onder andere uit werkenden buiten de leeftijdsgrenzen 15-64 jaar en grenspendel.
^b Door afronding kan het totaal afwijken van de som van de componenten.

Bevolkingsprognose en raming arbeidsaanbod

Het CBS heeft onlangs een bevolkingsprognose gepubliceerd, waarin nieuwe inzichten ten aanzien van sterftekansen en migratie zijn verwerkt.^a Deze aanpassingen leiden niet alleen tot een iets lagere bevolkingsgroei dan verondersteld in de vorige prognose, maar ook tot veranderingen in de bevolkingssamenstelling naar leeftijd. Er zijn meer 60-plussers dan eerder werd voorzien, vanwege een opwaarts bijgestelde levensverwachting. Er zijn minder mensen tussen 15 en 60 jaar, vooral door een hogere inschatting van het aantal emigranten en een lagere inschatting van het aantal immigranten. Vanwege deze bijstelling wordt de raming van het structurele arbeidsaanbod (het arbeidsaanbod gecorrigeerd voor conjuncturele effecten) in 2007 en 2008 met 7 000, respectievelijk 6 000 personen verlaagd. Deze bijstelling komt voor ongeveer tweederde voor rekening van de geringere groei van de bevolking en voor eenderde voor rekening van de gewijzigde bevolkingssamenstelling naar leeftijd.

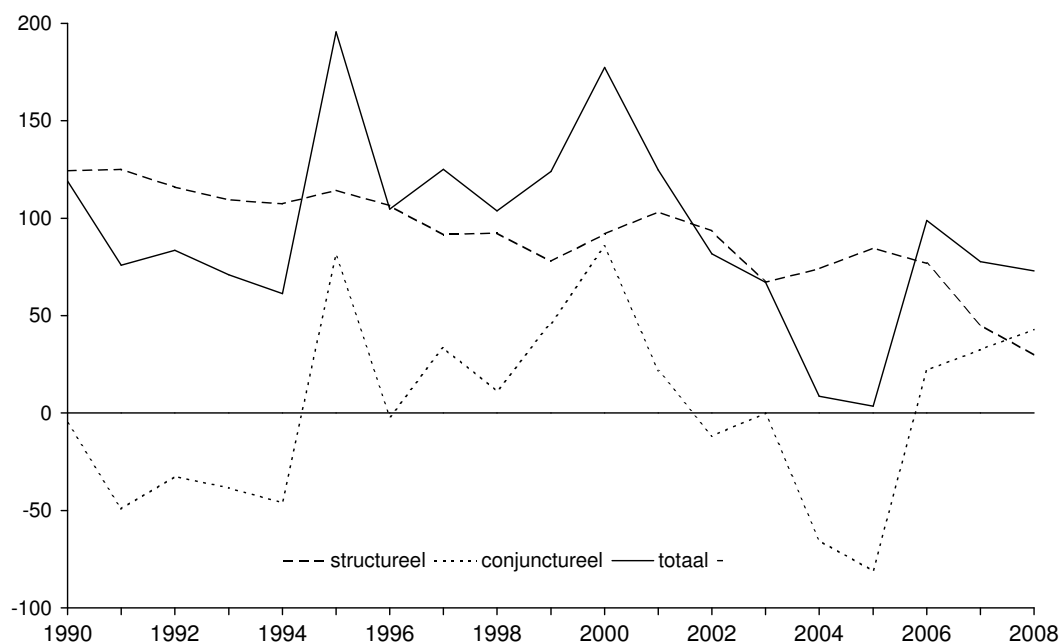
Volgens de jongste CBS-cijfers maakt de bevolking van 20 tot en met 64 jaar in 2008 een omslag van decennia van groei naar een periode van geleidelijke krimp. Zonder de ramingsbijstelling zou deze omslag een jaar later zijn opgetreden. Onderstaande figuur geeft de ontwikkeling van de bevolking van 20 tot en met 64 jaar, onderverdeeld naar leeftijdsgroepen. Het aandeel van 50- tot en met 59-jarigen daarbinnen neemt toe (1990: 16%, 2000: 21%, 2008: 22%) evenals het aandeel van 60- tot en met 64-jarigen (1990: 7%, 2000: 7%, 2008: 10%).

Bevolking van 20 tot en met 64 jaar naar leeftijdsgroepen, 1990-2008

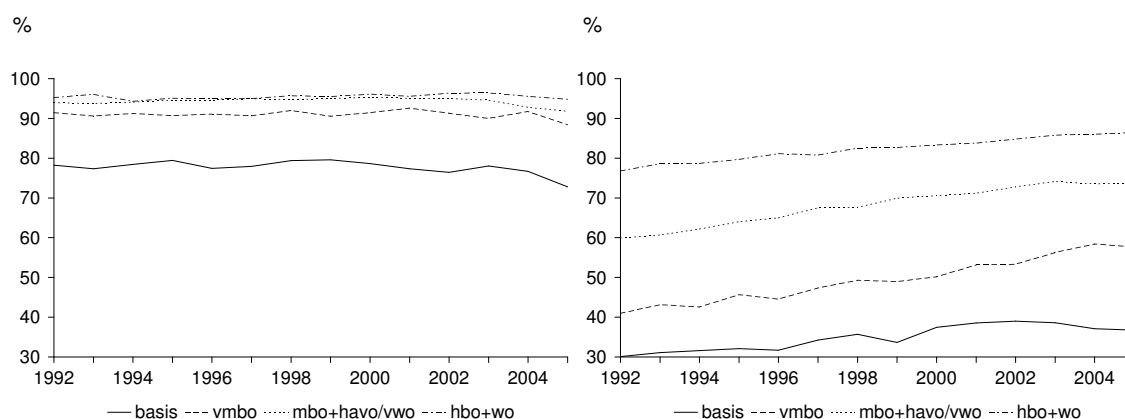

De bevolkingsomvang en -samenstelling zijn, naast participatiegraden per leeftijdsgroep en beleidseffecten, belangrijke determinanten van het structurele arbeidsaanbod. Van het groeiende aandeel van ouderen gaat een neerwaarts effect uit op het structurele arbeidsaanbod, omdat de participatiegraden voor ouderen lager zijn dan die van de groep van middelbare leeftijd. Het neerwaartse leeftijdseffect is het grootst in 2007 en 2008, doordat de omvangrijke geboortegolf-generaties van 1946 en 1947 de leeftijd van 61 jaar bereiken.

^a CBS, 2006, Bevolkingstrends.

Figuur 4.2 Arbeidsaanbod, mutaties in duizend personen, 1990-2008

Een belangrijke oorzaak van de lagere groei van de beroepsbevolking is de geleidelijke afname van de trendmatige groei. De demografische ontwikkelingen, waaronder de stijgende gemiddelde leeftijd van de beroepsbevolking, hebben een negatief effect op het arbeidsaanbod. Het bereiken van de (pre)pensioengerechtigde leeftijd door de eerste generaties van de na-oorlogse geboortegolf heeft in 2007 en 2008 een sterk negatief effect (zie kader).

Figuur 4.3 Bruto participatie mannen (links) en vrouwen (rechts) naar opleiding, 1992-2005

Het negatieve effect van de demografie zal voorlopig ruimschoots worden gecompenseerd door het positieve effect van de stijgende participatie. De participatie van vrouwen neemt verder toe door de vervanging van oudere generaties met een lage participatie door jongere generaties met een hogere participatie. Voor een deel hangt de hogere participatie van de jongere generatie vrouwen samen met hun hogere opleidingsniveau. Verder is ook de bereidheid tot deelname aan de arbeidsmarkt per opleidingsniveau de afgelopen jaren gestegen (figuur 4.3). Ook de jonge

generatie vrouwen met een relatief laag opleidingsniveau (vmbo) participeert duidelijk meer op de arbeidsmarkt dan de oudere generatie met hetzelfde opleidingsniveau. Alleen de participatie van vrouwen met het laagste opleidingsniveau (basisonderwijs) blijft achter, maar deze groep neemt in omvang af.

Tot slot stijgt ook de participatie van mannen. Deze stijging hangt samen met het gemiddeld hogere opleidingsniveau van de jongere generaties, terwijl de participatie per opleidingsniveau ongeveer constant blijft (figuur 4.3). De stijging van de participatie van mannen zal vooral tot uiting komen bij de 55- tot 65-jarigen.

De effecten van reeds ingevoerde beleidsmaatregelen nemen geleidelijk af. In 2007 dragen die met ongeveer 35 000 personen bij aan de toename van de beroepsbevolking en in 2008 met ongeveer 15 000 personen. Voorbeelden van reeds ingevoerde beleidsmaatregelen zijn de herkeuringen in de WAO en de afschaffing van de vervolgitkering WW in combinatie met de aanscherping van de sollicitatieplicht. Deze maatregelen sorteren een behoorlijk effect in 2007, maar een gering effect in 2008. Enkele reeds ingevoerde maatregelen werken echter ook in 2008 door op het arbeidsaanbod.¹⁸ De omzetting van VUT naar prepensioen, mogelijk versneld door de Wet aanpassing fiscale behandeling VUT/prepensioen en de introductie van de levensloopregeling (VPL), stimuleert het arbeidsaanbod van ouderen. Ook de lage instroom in de nieuwe regelingen voor arbeidsongeschiktheid blijft de komende jaren tot een iets hoger arbeidsaanbod leiden. Dit effect is echter gering, omdat personen die in het verleden gedeeltelijk arbeidsongeschikt waren en toch minstens 12 uur per week werkten of naar werk zochten al tot het arbeidsaanbod gerekend werden.

Het beleidseffect omvat ook het additionele arbeidsaanbod van werknemers uit Midden- en Oost-Europese (MOE) landen. Dit betreft arbeidsaanbod van personen met een tewerkstellingsvergunning, voor zover zij niet staan ingeschreven bij een gemeente. De personen die wel staan ingeschreven bij een gemeente zijn ingezetenen. Hun arbeidsaanbod wordt meegenomen via het effect van de demografie. In 2006 zijn er ongeveer 59 000 tewerkstellingsvergunningen verleend aan personen uit de MOE-landen. Hun effect op het arbeidsaanbod is echter lager, omdat de meesten een vergunning hebben van minder dan drie maanden. Verder zijn veel vergunningen pas verleend in december 2006, toen een aantal sectoren, waaronder de bouw, werd vrijgesteld van de zogenaamde arbeidsmarkttoets. Deze tewerkstellingsvergunningen leiden vooral in 2007 tot extra arbeidsaanbod. De extra arbeidsaanbodgroei wordt geraamd op ongeveer 7 000 personen in 2006, 10 000 personen in 2007 en 5 000 personen in 2008.¹⁹

¹⁸ De beleidvoornemens van het nieuwe kabinet zijn nog niet meegenomen in de ramingen voor het arbeidsaanbod.

¹⁹ De raming is in lijn met Ecorys, 2006, Evaluatie werknemersverkeer MOE-landen.

De aanhoudende economische groei zal naar verwachting een positief effect hebben op de groei van de beroepsbevolking in 2007 en 2008. Het conjunctuureffect wordt geraamd op 30 000 personen in 2007 en 45 000 personen in 2008. Dit is veel, maar minder dan bijvoorbeeld in 1995 en 2000 (figuur 4.2).

Tabel 4.5 Vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, 2004-2008						
	2005	2004	2005	2006	2007	2008
	niveaus in dzd	mutaties per jaar in %				
Werkgelegenheid						
Arbeidsjaren	6433	- 1,4	- 0,3	1,5	1½	1¼
Werkzame personen	8208	- 0,9	0,0	1,9	2	1½
Werkzame beroepsbevolking	6918	- 1,2	0,0	2,3	1¾	1½
Beroepsbevolking	7401	0,0	0,0	1,2	¾	¾
		niveaus in dzd				
Werkloze beroepsbevolking		479	483	413	355	315
Werkloosheids- en bijstandsuitkeringen						
Personen		694	691	631	550	500
Uitkeringsjaren		660	662	601	530	480
		niveaus in % van de beroepsbevolking				
Werkloze beroepsbevolking		6,5	6,5	5,5	4¾	4

Voor de groei van het arbeidsvolume in arbeidsjaren is behalve het arbeidsaanbod in personen ook de mate waarin mensen in deeltijd werken van belang. Het aantal werkzame personen is in 2006 sneller gestegen dan het aantal arbeidsjaren, ofwel het gemiddelde aantal gewerkte uren per werkzame persoon is iets gedaald (tabel 4.5). De gemiddelde omvang van de werkweek neemt af, doordat het aandeel vrouwen binnen de werkzame personen toeneemt en vrouwen gemiddeld minder uren per week werken dan mannen. Wel opvallend is dat in 2006 voor het eerst in jaren het aandeel voltijders onder werkzame vrouwen licht is gestegen (zie kader).

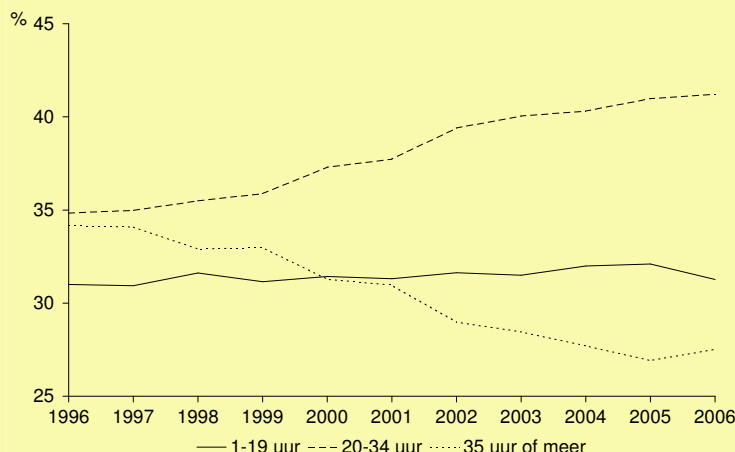
De werkzame beroepsbevolking is in 2006 harder gestegen dan het aantal werkzame personen. Dit is een gevolg van een dalend aandeel van personen dat minder dan 12 uur werkt en een stijgend aandeel personen dat 12 uur of meer werkt. De eerstgenoemde categorie behoort namelijk niet tot de werkzame beroepsbevolking en de laatstgenoemde categorie wel. Voor 2007 en 2008 wordt, conform de algemene trend, geraamd dat het aantal werkzame personen iets sneller toeneemt dan de werkzame beroepsbevolking.

Aandeel voltijdbanen van vrouwen stijgt in 2006

Verhoging van de arbeidsparticipatie is inzet van het kabinetsbeleid. Het arbeidspotentieel bij vrouwen die vooralsnog in (kleine) deeltijdbanen werken is groot (zie figuur). Een verhoging van het aantal voltijdbanen of grote deeltijdbanen draagt zo mede bij aan een vergroting van de inzet op de arbeidsmarkt.

Vanaf 1996 tot en met 2006 neemt het aandeel grote deeltijdbanen (20-34 uur per week) voor mannen en vrouwen monotoon toe. De toename ging tot voor kort ten koste van het aandeel voltijdbanen. In 2006 daarentegen stijgt bij vrouwen het aandeel grote deeltijdbanen én het aandeel voltijdbanen. Bij mannen blijft het aandeel voltijdbanen dalen in 2006. Per saldo is in 2006 voor het eerst in jaren het aandeel voltijders licht gestegen.

Aandeel werkzame vrouwen naar arbeidsduur per week, 1996-2006

Bij vrouwen is een duidelijke stijging van het aandeel grote deeltijdbanen waar te nemen. Het aandeel stijgt van 35% in 1996 naar 41% in 2006. Het aandeel kleine deeltijdbanen (1-19 uur) blijft min of meer constant. Het aandeel voltijdbanen daalt van 34% in 1996 naar 27% in 2005.

In 2006 lijkt er voor het eerst sprake te zijn van een trendbreuk, omdat zowel het aandeel voltijdbanen (0,6%-punt) als het aandeel grote deeltijdbanen (0,2%-punt) stijgt. Deze stijging gaat ten koste van de kleine deeltijdbanen (-0,8%-punt). Een deel van het grote potentieel lijkt in 2006 beter benut te worden. De komende jaren zullen uitwijzen of er sprake is van een structurele toename van de inzet op de arbeidsmarkt.

4.1.4 Werkloosheid en vacatures

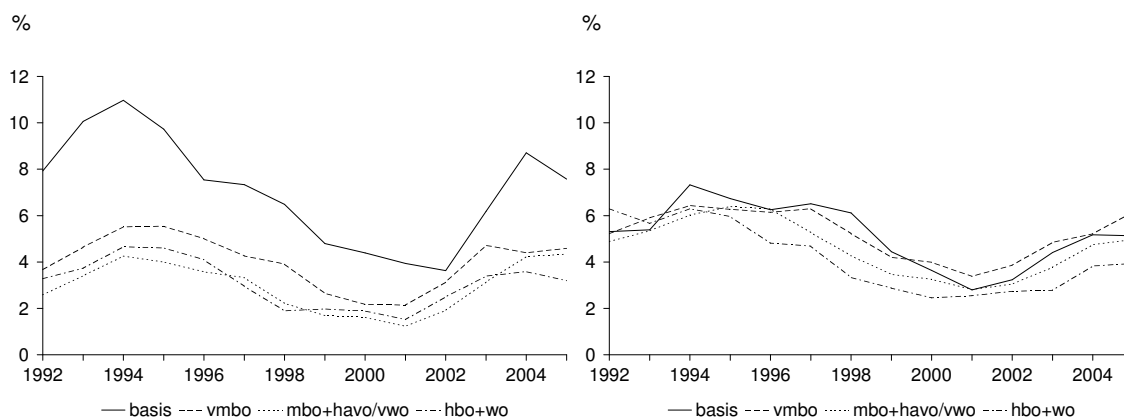
De werkloosheid, die sinds medio 2005 afneemt, zal in 2007 naar verwachting met 55 000 personen dalen en in 2008 met circa 45 000. De werkloosheid komt daarmee uit op gemiddeld 315 000 personen in 2008, ofwel 4% van de beroepsbevolking. Hiermee nadert de werkloosheid het niveau van 3,5% in 2001, het laagste cijfer in de afgelopen kwart eeuw. De werkloosheid zal komend jaar naar verwachting bijna 1½%-punt lager zijn dan de geschatte partiële evenichtswerkloosheid.²⁰ Het aantal personen met een werkloosheids- of bijstandsuitkering loopt eveneens terug, met 80 000 personen in 2007 en 55 000 personen in 2008.

²⁰ P. Broer, F. van Erp en B. Smid, 2006, Potentiële groei volgens de Productiefunctie Benadering, versie 2006, CPB Memorandum 156, www.cpb.nl.

De daling van de werkloosheid sinds 2005 is niet gelijk verdeeld over de beroepsbevolking. Zo daalt het aantal werklozen dat jonger is dan 45 jaar al vanaf begin 2005, terwijl het aantal werklozen dat 45 jaar of ouder is pas sinds begin 2006 daalt. Door het aantrekken van de arbeidsmarkt komen nu dus ook oudere werkzoekenden sneller aan een baan, alhoewel hun kansen op de arbeidsmarkt duidelijk achterblijven bij die van jongeren. De daling van werkloosheid onder niet-westerse allochtonen, van 16,4% in 2005 naar 15,5% in 2006, is eveneens beperkt.

De werkloosheid onder laaggeschoolden, en dan vooral onder laaggeschoolde mannen, blijft ook hoog. Middelbaar en hooggeschoolden hebben een relatief goede kans op een baan (figuur 4.4). Bij vrouwen is het verschil tussen laag- en hooggeschoolden minder groot, waarschijnlijk mede door de lage participatie van laaggeschoolde vrouwen. Door de aantrekkende economie zal naar verwachting vooral de werkloosheid onder hooggeschoolden tot een laag niveau dalen. Scholing biedt daarmee niet alleen een hoog rendement door een hoger salaris, maar ook door een grotere kans op een baan.

Figuur 4.4 Werkloosheid mannen (links) en vrouwen (rechts) naar opleiding, 1992-2005

Terwijl de werkloosheid terugloopt, neemt het aantal vacatures toe. Vooral in de landbouw, industrie, handel, zorg en overige maatschappelijke dienstverlening is het aantal vacatures in 2006 gestegen.²¹ Sommige sectoren, zoals de landbouw, kunnen gebruik maken van (tijdelijke) arbeidsmigranten, maar andere sectoren zullen in toenemende mate moeten concurreren om het geschoolde arbeidsaanbod. Dit zou een opwaarts effect op de lonen in deze sectoren kunnen hebben.

²¹ CWI, 2006, Nieuwsflits arbeidsmarkt, december 2006.

4.2 Koopkracht

De koopkracht van huishoudens verbetert dit jaar in doorsnee met 1¼% en volgend jaar met ¾%. De verbetering van de koopkracht is vooral te danken aan de reële inkomensstijging. Dit jaar profiteren huishoudens bovendien van hogere overheidsuitgaven. Volgend jaar wordt de verbetering van de koopkracht gedrukt door hogere premies voor ziektekosten en pensioen en door progressie-effecten.

De koopkracht verbetert in 2007 naar verwachting met 1¼% (tabel 4.6). De contractloonstijging (2¼%) ligt in de raming boven de inflatie (1¼%), zodat de reële loonstijging 1% bedraagt.

Daarnaast worden de lasten van gezinnen per saldo met 1¼ mld euro verlicht. De lastenverlichting bestaat uit een aanpassing van de tarieven van de eerste schijf (–0,5%-punt) en de tweede schijf (–0,05%-punt) en van de AWF-premie voor werknemers (–1,35%-punt), een verhoging van de arbeidskorting met 20 euro, een verhoging van de algemene heffingskorting met 21 euro en een verhoging van de combinatiekorting voor werkende alleenstaanden en tweeverdieners met kinderen tot 12 jaar met 82 euro. Hier tegenover staat een lastenverzwaring, doordat de nominale ZVW-premie met 86 euro stijgt. Via hogere overheidsuitgaven neemt het beschikbaar inkomen van huishoudens met 1 mld euro toe. De toename van de uitgaven betreft een verhoging van de zorgtoeslag, de kinderopvangtoeslag, de kinderbijslag en de AOW-tegemoetkoming.

Tabel 4.6 Koopkracht (exclusief incidenteel) naar huishoudtype, inkomensbron hoofdverdiener en huishoudinkomen, 2007-2008								
	Alleenverdiener		Tweeverdiener		Alleenstaande ^b		Alle huishoud- typen	
Bruto huishoudinkomen ^a	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008
mediaan koopkrachtmutatie in %								
Hoofdverdiener werknemer								
< 175% WML	1½	1	1¾	1¼	1½	1		
175% WML-350% WML	2	1	2¼	¾	2	¾	} 2	} ¾
> 350% WML	2	¾	2¼	¾	1¾	1		
Hoofdverdiener uitkeringsgerechtigd								
< 120% WML	1	1	} 1½	} 1	1¼	1	} 1¼	} 1
> 120% WML	1¾	1			1¾	¾		
65-plussers								
< 120% AOW			1½	¾	1½	¾		
> 120% AOW	} 1½	} ¾	1½	½	1	0	} 1½	} ¾
Totaal							1¾	¾
^a Bruto inkomen uit arbeid of uitkering; bruto minimumloon (WML) en bruto 100% AOW-uitkering zijn in 2007 beide ongeveer 17 000 euro.								
^b Inclusief alleenstaande ouders.								

Werknemers profiteren van de verlaging van de AWF-premie. Vanwege de franchise in de AWF-premie hebben werknemers met hoge inkomens hiervan meer voordeel dan werknemers met lage inkomens. Werknemers met lage inkomens hebben relatief meer profijt van de verlaging van de tarieven in de eerste en tweede schijf en van de verhoging van de combinatiekorting voor werkende alleenstaanden en tweeverdieners met kinderen tot 12 jaar. Huishoudens met kinderen gaan er extra in koopkracht op vooruit dankzij de verhoging van de kinderbijslag, de verlaging van de kosten van kinderopvang en de verhoging van de aanvullende combinatiekorting. Een deel van de 65-plussers met hoge inkomens gaat er in koopkracht op achteruit door de geleidelijke afbouw van de bijdrage van de voormalige werkgever voor de particuliere ziektekosten (figuur 4.5).

De koopkracht van huishoudens verbetert in 2008 in doorsnee met $\frac{3}{4}\%$. Hierbij is nog geen rekening gehouden met eventuele beleidsmaatregelen van het nieuwe kabinet. De koopkracht verbetert met name doordat de loonstijging ($3\frac{1}{4}\%$) naar verwachting ruim boven de inflatie ($1\frac{1}{4}\%$) ligt. De lasten voor gezinnen stijgen volgend jaar echter met $2\frac{3}{4}$ mld euro, met name door hogere zorgkosten. De nominale ZVW-premie stijgt naar verwachting met ruim 150 euro, de inkomensafhankelijke bijdrage van 6,5% naar 7,3%. De hogere zorgkosten worden voor ruwweg de helft gecompenseerd door hogere zorgtoeslag en aftrek wegens buitengewone uitgaven. De pensioenpremies stijgen als gevolg van de opwaartse bijstelling van de levensverwachting in de bevolkingsprognose van het CBS. Verder is sprake van progressie-effecten bij de loonheffing en de kinderbijslag, aangezien de indexatie van de heffingskortingen, de schijfgrenzen en de kinderbijslag achterblijft bij de loonstijging. Hierdoor neemt de gemiddelde belastingdruk toe en het aandeel van de kinderbijslag in het beschikbaar inkomen af.

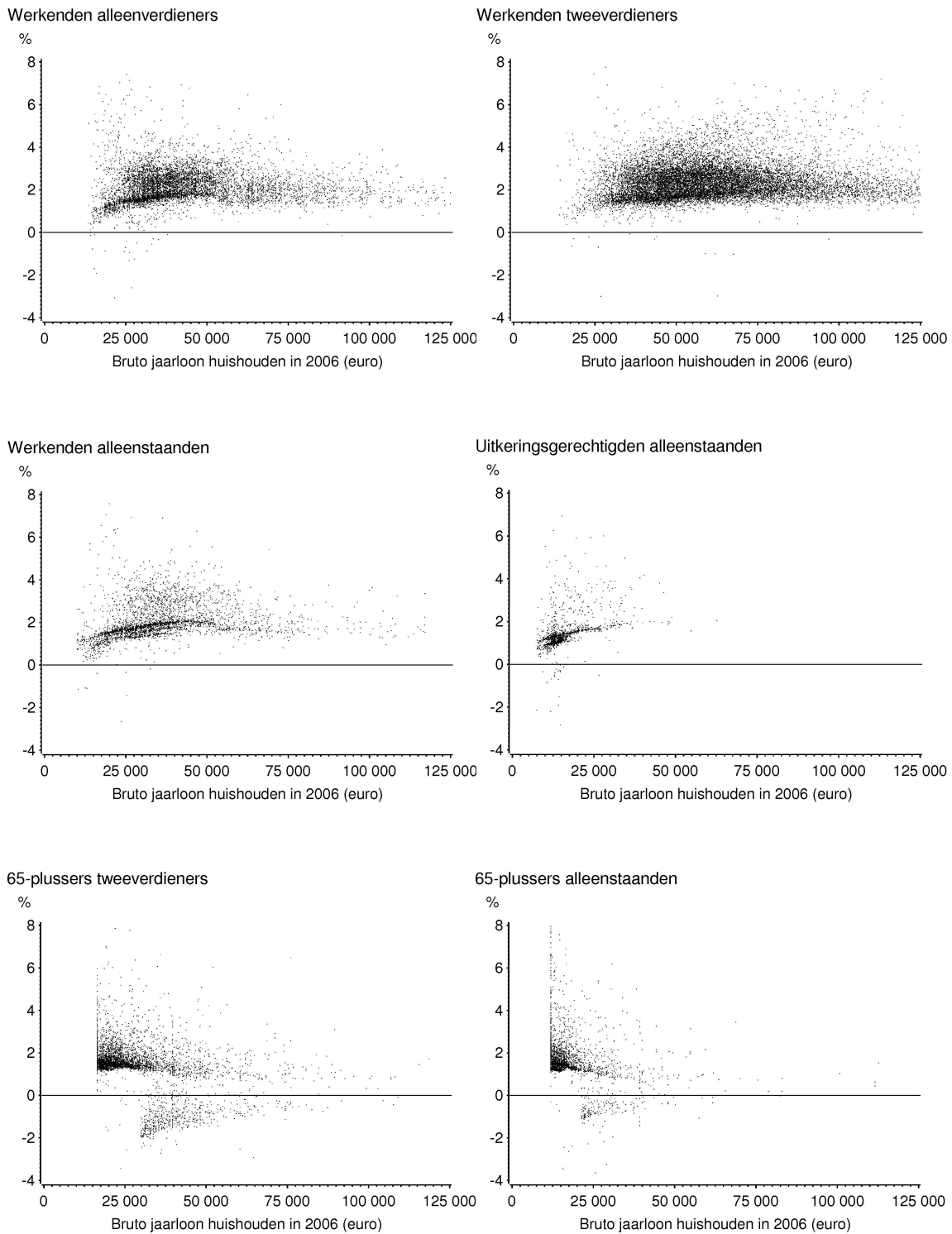
Tabel 4.7 Koopkracht standaardhuishoudens (exclusief incidenteel), 2004-2008					
	2004	2005	2006 ^c	2007	2008
	mutaties in %				
Modaal	0,6	- 1,1	2,1	1½	$\frac{3}{4}$
Modaal, alleenstaand	0,3	- 2,2	1,7	1¾	$\frac{1}{4}$
2 x Modaal	- 0,7	- 1,8	6,2	1½	$\frac{1}{4}$
Tweeverdieners, 1½ x modaal met kinderen	1,7	- 1,5	1,0	1¾	$\frac{3}{4}$
Minimumuitkeringsgerechtigde met kinderen ^{a,b}	0,2	- 0,9	3,2	1¼	$\frac{3}{4}$
Minimumuitkeringsgerechtigde, alleenstaand ^{a,b}	- 0,1	- 2,1	1,4	1¼	$\frac{3}{4}$
AOW, alleenstaand	0,6	- 0,5	3,3	1½	$\frac{3}{4}$

^a De koopkracht van huishoudens op minimumniveau met huurtoeslag neemt in 2007 0,1%-punt minder toe door de verlaging van de huurtoeslag met 2,75 euro per 1 juli 2006.

^b De koopkracht van minimumuitkeringsgerechtigden met kwijschelding van de OZB voor gebruikers neemt in 2006 met $\frac{1}{2}\%$ -punt minder toe, doordat zij niet profiteren van de afschaffing hiervan.

^c Vanaf 2006 inclusief (Teruggave) Buitengewone Uitgavenregeling voor standaardziektekosten.

Figuur 4.5 Koopkracht (exclusief incidenteel) naar huishoudtype, inkomensbron hoofdverdiener en huishoudinkomen, mutaties in %, 2007

Huishoudens met lage inkomens gaan er volgend jaar in het algemeen iets meer in koopkracht op vooruit dan huishoudens met hoge inkomens (tabel 4.7). Huishoudens met lage inkomens krijgen via de zorgtoeslag en de aftrek wegens buitengewone uitgaven compensatie voor de hogere ziektekosten. Huishoudens met lage inkomens en kinderen tot en met 18 jaar hebben profijt van de omzetting van de kinderkorting, die ze soms niet volledig kunnen verzilveren, in een uitkeerbare kindertoeslag. Hiertoe is afgelopen jaar door het vorige kabinet reeds besloten. 65-plussers met hoge inkomens gaan er gemiddeld minder in koopkracht op vooruit dan 65-plussers met alleen AOW. Dit komt mede doordat de AOW gekoppeld is aan de lonen, terwijl de aanvullende pensioenen in sommige gevallen aan de lonen gekoppeld zijn, in andere gevallen aan de prijzen en in weer andere gevallen niet geïndexeerd worden.

5 De collectieve sector

5.1 Collectieve uitgaven

Bij beleidsarme uitgangspunten is volgend jaar voor het eerst sinds 2003 sprake van een (kleine) toename van de bruto collectieve uitgavenquote. Een belangrijke oorzaak hiervan is de reële loonstijging in de marktsector, die doorwerkt naar het loongevoelige deel van de collectieve uitgaven. Door de gunstige conjunctuur daalt de verhouding tussen het aantal inactieven en actieven daarentegen aanzienlijk.

5.1.1 Uitvoeringsmutaties en beleidsuitgangspunten

In de raming voor 2007 is rekening gehouden met de Miljoenennota 2007, die de belangrijkste beleidsuitgangspunten voor dit jaar bevat. De raming voor 2008, het eerste begrotingsjaar van de nieuwe kabinetsperiode, is beleidsarm. De maatregelen in het Coalitieakkoord worden in de komende maanden nader uitgewerkt. Zo moet nog worden besloten over de exacte invulling van diverse enveloppen voor uitgavenverhoging en lastenverlichting. De uitvoeringsmutaties over 2006, zoals gerapporteerd in de Najaarsnota en de Voorlopige Rekening, zijn verwerkt. Inmiddels bekende uitvoeringsmutaties voor 2007 en 2008 zijn niet meegenomen, omdat in het Coalitieakkoord is verondersteld dat deze worden gecompenseerd.²²

Uitvoeringsmutaties 2006

De uitgaven op de rijksbegroting in enge zin laten in 2006 per saldo een meevaller zien ten opzichte van de Macro Economische Verkenning 2007 (MEV 2007) van ¼ mld euro. In de Najaarsnota en de Voorlopige Rekening wordt onderuitputting op diverse begrotingsposten gemeld. Zo vertonen de rentelasten een meevaller in samenhang met een neerwaartse bijstelling van het kapitaalmarktberoep. Daarentegen is sprake van hogere EU-afrachten, met name vanwege een herberekening van het Nederlands nationaal inkomen over 2003-2005.

Per saldo zijn de uitgaven aan sociale zekerheid en arbeidsmarktbeleid in 2006 gelijk gebleven ten opzichte van de MEV 2007. De WAO- en WAZ-uitgaven komen ¼ mld euro hoger uit en de WW-uitgaven ¼ mld euro lager.

Bij de zorg is rekening gehouden met een tegenvaller van ¾ mld euro voor 2006. Deze is naar verwachting grotendeels structureel. De grootste tegenvallers zijn gelokaliseerd bij de persoonsgebonden budgetten, geneesmiddelen en de huisartsenzorg.

Bovendien is sprake van mutaties in de netto-uitgaven die niet tot enig kader behoren. De gasbaten laten in 2006 een tegenvaller van 1 mld euro zien als gevolg van de hoge temperaturen in november en december, waardoor de afzet van gas fors is gedaald. Daar staan meevallers tegenover, onder meer bij het FES waar door departementen opgevraagde middelen niet zijn besteed.

²² Een uitzondering wordt hierbij gemaakt voor de uitgavenstijging (AOW en AWBZ) die samenhangt met nieuwe demografische cijfers van het CBS.

Beleid 2008

Zoals aangegeven is de raming voor 2008 beleidsarm. Voor de collectieve uitgaven vertaalt zich dat in toepassing van de huidige indexerings- en koppelingsregelingen. Wat betreft de volumeontwikkeling in 2008 is, afgezien van macro-economische doorwerkingen, aangesloten bij de meerjarencijfers uit de Miljoenennota 2007. Dit geldt niet voor de zorguitgaven; de inschatting daarvan is gebaseerd op het middellange-termijnsce­nario voor de zorg.²³ In dit scenario bij ongewijzigd beleid is verondersteld dat de totale volumegroei iets zal afzwakken na de intensiveringen in de afgelopen jaren. Bovendien is er in dit scenario van uitgegaan dat het kostenverlagende effect van het huidige geneesmiddelenconvenant blijft gehandhaafd via nieuw af te sluiten convenanten, efficiënte onderhandelingen door zorgverzekeraars of andere maatregelen. Verder leidt de recent overeengekomen verlaging van het uurtarief van de medisch specialisten voor 2008 tot lagere uitgaven aan zorg. Rekening houdend met gedragseffecten bedraagt het uiteindelijke budgettaire effect hiervan naar verwachting 0,1 mld euro.

5.1.2 De ontwikkeling van de collectieve uitgaven

Bij beleidsarme uitgangspunten is volgend jaar voor het eerst sinds 2003 sprake van een (kleine) toename van de bruto collectieve uitgavenquote.²⁴ Dit is vooral een gevolg van de prijsstijging van de collectieve uitgaven, die naar verwachting in 2008 aanzienlijk uitgaat boven de prijsstijging van het BBP (tabel 5.2). Aan deze ruilvoetverslechtering is debet de reële loonstijging in de marktsector, die doorwerkt naar het loongevoelige deel van de collectieve uitgaven. Dit wordt versterkt door een aanzienlijke prijsstijging bij de zorgtoeslag (functie sociale zekerheid), als gevolg van de sterk stijgende nominale ZVW-premie.

De netto collectieve uitgavenquote ontwikkelt zich in 2007 ongunstiger dan de bruto quote als gevolg van afnemende niet-belastingmiddelen. De gasbaten nemen naar verwachting af van 1,5% BBP in 2006 naar 1,4% BBP in 2007, met name door een lagere olieprijs.

Openbaar bestuur, veiligheid en defensie

Het volume van de uitgaven aan openbaar bestuur daalt in 2007 en blijft in 2008 constant. Dit weerspiegelt de volumetaakstellingen van het vorige kabinet voor 2007 en de beleidsarme uitgangspunten voor 2008. Bij de functie veiligheid is zowel in 2007 als in 2008 sprake van een volumegroei van 1½%. De politiebudgetten stijgen conform een jaarlijks accres dat is gekoppeld aan de bevolkingsgroei. Daarnaast is sprake van intensiveringen voor terrorismebestrijding en het gevangeniswezen.

De uitgaven voor defensie laten dit jaar een volumedaling zien van ¼% en volgend jaar van 1¾%. Dit wordt veroorzaakt door een reductie van het personeelsvolume.

²³ R, Douven e.a., Een scenario voor de zorguitgaven 2008-2011, CPB Document 121, 2006.

²⁴ De stijging in 2006 is toe te schrijven aan de financieringsverschuiving van privaat naar collectief door het nieuwe zorgstelsel.

Tabel 5.1 Kerngegevens collectieve sector, 2004-2008

	2004	2005	2006	2007	2008
	% BBP				
Collectieve uitgaven					
Directe bestedingen	28,5	28,4	29,5	29,3	29,2
w.v. beloning werknemers	10,0	9,9	9,5	9,4	9,4
materiële aankopen	7,1	7,1	7,1	6,8	6,7
investerings	3,2	3,2	3,2	3,1	3,0
uitkeringen in natura	8,2	8,2	9,8	10,0	10,1
Overdrachten in geld	15,2	14,6	14,6	14,4	14,6
w.v. subsidies (incl. EU)	1,7	1,5	1,5	1,5	1,5
overige overdrachten in geld	13,5	13,1	13,1	12,9	13,1
w.v. huishoudens	11,0	10,4	10,5	10,2	10,3
bedrijven	0,4	0,3	0,2	0,4	0,4
buitenland	2,1	2,4	2,4	2,3	2,4
Rente	2,5	2,4	2,3	2,2	2,2
Bruto collectieve uitgaven ^a	46,2	45,4	46,4	45,9	46,0
Niet-belastingmiddelen	6,8	6,9	6,6	6,1	6,0
w.v. materiële verkopen	3,3	3,4	3,2	3,2	3,1
gasbaten	1,0	1,1	1,5	1,4	1,4
overige inkomsten	2,5	2,4	1,8	1,5	1,5
Netto collectieve uitgaven	39,5	38,5	39,8	39,9	40,0
Collectieve lasten	37,7	38,2	39,9	39,7	40,7
w.v. belastingen	23,7	25,0	25,6	26,1	26,6
premies wettelijke sociale verzekering	14,0	13,1	14,3	13,7	14,1
EMU-saldo en schuld					
EMU-saldo collectieve sector	- 1,8	- 0,3	0,2	- 0,1	0,7
Bruto schuld collectieve sector (EMU)	52,6	52,7	48,7	47,2	45,1
	mutaties in % per jaar				
Diversen					
Reële bruto collectieve uitgaven	0,5	- 0,4	5,3	1¾	3
Werkgelegenheid sector overheid	- 1,5	0,0	- 1,4	¼	¼
Werkgelegenheid zorg (incl. zelfstandigen)	3,6	1,5	2,2	2¼	2
Loonvoet sector overheid	3,7	2,2	1,3	3¼	4
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (IMOC) ^b	0,4	1,8	1,6	1	1
Verhouding niet-actieven versus actieven (in %)	67,3	68,1	66,9	65½	64¼

^a Door financieringsverschuivingen in verband met het nieuwe zorgstelsel zijn de bruto collectieve uitgaven in 2006 met 1,5% BBP toegenomen.

^b Gecorrigeerd voor de invloed van de invoering van het nieuwe zorgstelsel.

Productiviteitsstijging bij de overheid: conventies, feiten en de wet van Baumol

In de raming voor 2007 en 2008 wordt uitgegaan van een productiviteitsstijging bij de overheid van 1/4%. Dit sluit begripsmatig en cijfermatig aan bij de Nationale rekeningen. Productiviteit bij het onderwijs wordt daarin – conform Europese voorschriften – ruwweg gedefinieerd als het aantal leerlingen en studenten ten opzichte van het aantal leraren; klassenverkleining betekent dan per definitie een productiviteitsdaling. Voor de rest van de overheid wordt een specifiek Nederlandse conventie gehanteerd: de productiviteitsstijging is gelijk aan het voortschrijdende gemiddelde van de incidentele loonontwikkeling bij de overheid. Deze conventie geeft beperkt inzicht in de daadwerkelijke productiviteitsstijging.

Het SCP maakt voor een groot aantal onderdelen van de overheid afzonderlijke ramingen van de productiviteitsontwikkeling. Hierbij wordt gebruik gemaakt van eenvoudige output-indicatoren, zoals het aantal leerlingen, processen-verbaal, rechtszaken, gevangenen, uitkeringen en belastingaangiften. De SCP-ramingen suggereren grote verschillen in productiviteitsontwikkeling in de afgelopen vijftien jaar, met een in de tijd soms zeer wisselend verloop. Deze ruwe ramingen houden geen rekening met eventuele kwaliteitsveranderingen; de cijfers zijn desondanks wel informatief, omdat alleen grote kwaliteitsveranderingen dergelijke verschillen ongedaan kunnen maken. Voor diensten als defensie en beleidsvoorbereiding zijn geen ramingen beschikbaar; vooral voor dergelijke collectieve diensten is het definiëren en meten van de output lastig.

Productiviteitsstijging bij de overheid, 1990-2004

	1990-1994	1995-1999	2000-2004	1990-2004
Belastingdienst	3,9	2,1	1,8	2,7
Uitvoering sociale zekerheid	- 0,7	0,3	0,5	0,0
Veiligheid	- 1,8	0,0	2,8	0,1
w.v. rechtspraak	- 2,3	- 5,8	0,9	- 2,7
gevangeniswezen	3,1	1,0	5,1	2,9
politie	- 2,8	1,4	3,4	0,4
Onderwijs	2,6	- 0,8	- 1,0	0,4
w.v. basisonderwijs	0,4	- 1,4	- 2,4	- 1,0
voortgezet onderwijs	4,3	- 1,8	- 1,2	0,5
hoger onderwijs	1,2	0,3	2,4	1,2
wetenschappelijk onderzoek	3,3	1,1	2,0	2,1

Bron: SCP.

Volgens de wet van Baumol zijn productiviteitsstijgingen relatief moeilijk te realiseren voor arbeidsintensieve persoonlijke diensten. De SCP-cijfers bevestigen dit grosso modo. De productiviteitsstijging bij politie en het basis- en voortgezet onderwijs bleef aanzienlijk achter bij de 2% stijging in de marktsector. Uitzonderingen bij de overheid over de hele periode 1990-2004 waren de belastingdienst, het gevangeniswezen en het wetenschappelijk onderzoek. Hier kan met name door automatisering, meer gevangenen op één cel en betere publicatieprikkels aanzienlijke productiviteitswinst zijn geboekt. In vergelijking met de belastingdienst is de productiviteit bij de uitvoering van de sociale zekerheid fors achtergebleven.

Een Zweedse studie^a suggereert een samenhang tussen productiviteit en budgettaire druk en controle. In Zweden traden productiviteitsstijgingen op bij onderwijs, zorg en justitie in de periodes 1980-1983 en 1990-1992. Dit waren periodes waarin budgettaire krapte samenging met een toegenomen vraag (meer leerlingen, patiënten en rechtszaken). Dit leidde tot verhoging van de bezettingsgraad en het kostenbewustzijn. Daarentegen leidde een forse uitbreiding van de beschikbare middelen in de periode 1984-1990 tot een dalende productiviteit. Een recent CPB-onderzoek (MEV 2007, blz. 139-150) laat zien dat de productiviteit bij de politie vanaf 2000 is toegenomen door betere bedrijfsvoering en meer aandacht van de overheid voor de prestaties van de politie.

^a Swedish Ministry of Finance, Productivity trends in the public sector in Sweden, 1996.

Infrastructuur en onderwijs

De investeringen in infrastructuur nemen naar verwachting dit en volgend jaar aanzienlijk toe. Het betreft vooral investeringen in de aanleg van wegen, die zijn vertraagd door de problematiek inzake de luchtkwaliteit.

Het volume van de onderwijsuitgaven zal dit jaar met 1½% groeien; voor komend jaar wordt een groei van ¾% verwacht. Dit weerspiegelt de ontwikkeling van de leerlingen- en studentenaantallen en de intensiveringen van het vorige kabinet, waaronder de inzet van FES-gelden.

Tabel 5.2 Collectieve uitgaven naar functie, 2005-2008								
	2005	2008	2006	2007	2008	2006	2007	2008
	% BBP		volumemutaties in %			prijsmutaties in %		
Openbaar bestuur	10,7	9,8	-0,5	- 1¼	0	1,5	1½	2½
Veiligheid	1,8	1,8	1,4	1½	1½	1,5	2½	2¾
Defensie	1,2	1,1	-0,4	- ¼	- 1¾	1,5	2¼	2¾
Infrastructuur	1,5	1,6	4,5	5	3	2,5	1½	1½
Onderwijs	5,1	5,0	1,2	1½	¾	1,4	2½	3
Collectieve zorg ^a	7,2	8,8	24,7	½	2¾	2,4	2	2¾
Sociale zekerheid ^b	11,2	11,4	4,1	1	½	1,8	3	4¼
Overdrachten aan bedrijven	1,8	1,9	-0,8	12½	2½	1,6	1¼	1
Internationale samenwerking	2,4	2,4	1,2	1¼	7¾	1,6	1¼	1
Rente	2,4	2,2	0,0	- 1¼	0	-0,6	2½	1¾
Bruto collectieve uitgaven	45,4	46,0	5,2	1	1¼	1,7	2¼	2¾
Niet-belastingmiddelen	6,9	6,0	-4,6	- 6¾	2¾	4,7	2¾	- ¼
Netto collectieve uitgaven	38,5	40,0	7,0	2¼	1	1,2	2	3¼
Bruto binnenlands product			3,0	2¾	2¾	1,6	1¼	1

^a Na correctie voor de invoering van de ZVW en de WMO, is de volumegroei in 2006 3½% en in 2007 3¼%.

^b Vanaf 2006 inclusief zorgtoeslag, vanaf 2007 inclusief WMO.

Zorg

De groeicijfers voor de premiegefinancierde zorguitgaven (AWBZ en ZVW) worden in 2007 en 2008 sterk vertekend door financieringsverschuivingen. In 2007 wordt 1¼ mld euro aan huishoudelijke verzorging overgeheveld van de AWBZ naar de gemeenten (WMO). Verder wordt in 2008 een aantal onderdelen van de GGZ met een totale omvang van 2¾ mld euro overgeheveld naar de ZVW. Als voor de verschuivingen wordt gecorrigeerd, neemt het volume van de zorguitgaven in die jaren gemiddeld genomen met circa 3% toe.

In 2007 bedraagt de gecorrigeerde volumegroei van de AWBZ naar verwachting 3¼% en in 2008 2½%. Dit ligt iets lager dan de gemiddelde groei in de afgelopen drie jaar, maar is ongeveer de helft van de groei in de periode 2000-2003; juist in die periode zijn dan ook de wachtlijsten en wachttijden bij de AWBZ sterk afgenomen. De gemiddeld lagere groei van het zorgaanbod over de jaren 2004 en 2005 lijkt over het algemeen voldoende om de stijging in de vraag naar AWBZ-zorg op te vangen. Op basis van onderzoek van CVZ komt naar voren dat de

wachttijst voor zorg zonder verblijf die periode stabiel is gebleven en die voor zorg met verblijf is gedaald. Verder is het algemene beeld dat de meeste AWBZ-cliënten niet op een wachttijst komen, omdat ze direct van adequate zorg kunnen worden voorzien (vooral voor zorg zonder verblijf).²⁵

De gecorrigeerde volumegroei van de curatieve zorg (ZVW) bedraagt in zowel 2007 als 2008 naar verwachting ongeveer 3%. De groei bestaat voor 2¼ %-punt uit een toename van de intensiteit, waarvan een groot deel is gelokaliseerd bij de uitgaven aan ziekenhuizen en geneesmiddelen. De intensiteit weerspiegelt een toename van kwaliteit, onder meer door technologische vooruitgang. Daarnaast is ¼ %-punt het gevolg van een toename van de bevolking en ½ %-punt het gevolg van de veranderende samenstelling van de bevolking. De prijsstijging voor de curatieve zorg bedraagt naar verwachting 1¾ % in 2007 en 2½ % in 2008. De stijging van de zorgprijs ligt ruim boven die van de BBP-prijs, omdat de arbeidsproductiviteitsstijging in de zorg achterblijft bij de marktsector en de prijsstijging van geneesmiddelen relatief hoog is.

Sociale zekerheid

De uitgaven aan sociale zekerheid zijn gestegen van 11,2% BBP in 2005 tot 11,3% BBP in 2006. Vanaf 2006 zijn deze uitgaven echter inclusief de zorgtoeslag. Exclusief zorgtoeslag zijn de uitgaven in 2006 gedaald tot 10,9% BBP. Dit weerspiegelt de vermindering van het aantal uitkeringen (zie paragraaf 5.1.3).

In 2007 blijven de uitgaven aan sociale zekerheid constant, in 2008 stijgen de uitgaven met 0,1% BBP tot 11,4% BBP. De onderliggende ontwikkeling wordt echter wederom vertekend door enkele financieringsverschuivingen. De huishoudelijke verzorging (1¼ mld euro) wordt in 2007 overgeheveld van de AWBZ (functie zorg) naar gemeenten (WMO, functie sociale zekerheid). Bij de uitgaven aan kinderopvang is in 2007 sprake van een stijging met ¾ mld euro. Dit is ook een financieringsverschuiving, omdat de verplichte werkgeversbijdrage nu via de overheidsuitgaven naar de kinderopvang wordt gesluisd. Door de omzetting van de kinderkorting in de kindertoeslag in 2008 is sprake van een verschuiving van lasten naar uitgaven van ¾ mld euro. Zonder deze verschuivingen daalt de collectieve uitgavenquote voor sociale zekerheid in deze jaren met ¼ % BBP. Deze daling wordt hoofdzakelijk bepaald door verdere afname van het aantal uitkeringen, met daartegenover een stijging van de uitgaven aan de zorgtoeslag met 1¼ mld euro door de geprojecteerde toename van de nominale zorgpremie.

Overige uitgaven

Het volume van de netto overdrachten aan bedrijven laat in 2007 een sterke stijging zien. Dit wordt veroorzaakt door een afname van de schaderestituties in het kader van de exportkredietverzekeringen. In 2005 en 2006 zijn incidenteel grote bedragen ontvangen door vervroegde terugbetaling door een aantal landen.

²⁵ CVZ, Wachttijsten in de verpleging en verzorging en gehandicaptenzorg: ontwikkelingen in 2005 en achtergronden, 2006.

Succesformule WWB toepasbaar op WW?

Het aantal bijstandsuitkeringen is in de jaren 2004 en 2005 slechts beperkt toegenomen ondanks een sterke stijging van de werkloosheid in deze en voorafgaande jaren. Dit kan deels worden toegeschreven aan de Wet Werk en Bijstand (WWB) die in 2004 in werking is getreden.^a De WWB prikkelt gemeenten tot een effectievere verlening van bijstand, omdat zij van de rijksoverheid jaarlijks een vast budget krijgen waaruit zij de bijstandsuitgaven volledig moeten betalen. Eerder konden gemeenten de bijstandsuitgaven grotendeels declareren bij het rijk. Elke euro die een gemeente nu overhoudt, mag zij besteden aan andere doeleinden. Elke euro die zij tekort komt, moet ze zelf bijpassen. Aan de instroomkant zijn veel gemeenten meer energie gaan steken in de controle op de rechtmatigheid van de aanvragen en in zogenoemde 'Work first'-projecten. Bij dergelijke projecten krijgen mensen een tijdelijke werkervaringsplaats aangeboden in plaats van alleen een uitkering. Daarnaast is de controle op fraude bij bestaande uitkeringen geïntensiveerd door bijvoorbeeld huisbezoeken en koppeling van diverse databestanden.

Het succes met de WWB doet de vraag rijzen of het efficiënt zou kunnen zijn om gemeenten ook de WW gebudgetteerd te laten uitvoeren. Op die manier krijgt de uitvoerder immers een financiële prikkel om de WW zo effectief mogelijk uit te voeren. Een dergelijke ingrijpende institutionele hervorming zal echter gepaard gaan met aanzienlijke transitiekosten. De vaststelling van een adequaat budget per gemeente zal voorts niet gemakkelijk zijn. Op grond van veranderingen in de conjuncturele inzichten zijn daarbij forsere bijstellingen van voorlopige budgetten te verwachten dan bij de bijstand. Dit zal de gemeentelijke begrotingsvoorbereiding en -uitvoering bemoeilijken. Vanwege verschillen tussen WW en bijstand zijn bovendien de mogelijkheden van gemeenten om het WW-volume te beïnvloeden beperkter.

Een eerste verschil is dat de conjunctuur, die niet door gemeenten te beïnvloeden is, een groter effect heeft op het beroep op de WW. Zo werden in 2002 185 000 WW-uitkeringen verstrekt en in 2005 285 000, terwijl deze aantallen voor de bijstand 319 000 respectievelijk 335 000 bedroegen. Mede door deze conjuncturele invloed is ook de afstand van WW'ers tot de arbeidsmarkt in vergelijking met bijstandsgerechtigden betrekkelijk gering. 'Work first'-projecten om mensen werkervaring op te laten doen zullen derhalve voor WW'ers in het algemeen minder doeltreffend zijn. Een ander belangrijk verschil is dat de WW een individueel recht is, terwijl het recht op bijstand afhankelijk is van de huishoudenssituatie. Het verhullen van de feitelijke huishoudenssituatie is een bron van fraude die bij de bijstand een rol speelt en niet bij de WW.

Nalatig gedrag van WW'ers dat tot uitdrukking komt in een piek bij het vinden van een nieuwe baan aan het eind van de WW-periode, is moeilijk te bestrijden door gemeenten. Hiervoor komen eerder een verdere verkorting van de werkloosheidsduur, een (stapsgewijze) verlaging van de uitkeringshoogte van de WW dan wel (gedeeltelijke) invoering van een spaar-WW in aanmerking. De relatief sterke uitkeringsafhankelijkheid van bepaalde groepen (ouderen, laagopgeleiden en allochtonen) vormt zowel in de WW als in de bijstand een probleem. Echter op oorzaken zoals de ongunstige loonkosten-productiviteitsverhouding van uitkeringsgerechtigden en onvoldoende startkwalificaties hebben gemeenten weinig vat.

Al met al mag worden aangenomen dat gebudgetteerde uitvoering van de WW door gemeenten minder succesvol zal zijn dan bij de WWB.

^a Zie ook H. Stegeman en A. van Vuren, 2006, Wet Werk en Bijstand, Een eerste kwantificering van effecten, CPB Document 120.

De afdrachten aan de EU en de gelden voor ontwikkelingssamenwerking domineren de uitgaven aan internationale samenwerking. De uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking lopen mee met de ontwikkeling van het BBP. De sterke volumetoename in 2008 wordt vooral veroorzaakt door de EU-afdrachten, in samenhang met een toename van het budget van de EU. Daar staat tegenover dat op Europees niveau is afgesproken dat Nederland vanaf 2007 per jaar 1

mld euro korting krijgt op de afdracht aan de EU. Evenals in de meerjarencijfers is verondersteld dat deze korting in 2009 met terugwerkende kracht wordt verrekend.²⁶

De lichte daling van de rentelastenquote zet zich in 2007 en 2008 voort. Dit weerspiegelt vooral de dalende schuldquote.

5.1.3 Uitkeringsvolume en i/a-ratio

Het aantal inactieven ten opzichte van het aantal actieven (de i/a-ratio) neemt in 2007 en 2008 verder af. De oorzaak is tweeledig: de werkgelegenheid trekt aan en het aantal uitkeringsontvangers neemt af. Dit is voornamelijk het resultaat van de gunstige conjunctuur.

Tabel 5.3 Uitkeringsvolume en i/a-ratio, 2003-2008						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Uitkeringsvolumes^a						
AOW	2264	2300	2340	2378	2425	2470
ANW	125	120	114	109	105	105
ZW totaal	335	304	319	356	375	375
AO totaal	813	796	773	727	710	690
WW	239	280	285	239	190	155
WWB	328	337	335	319	290	280
Totaal	4104	4137	4165	4128	4095	4075
Actieven ^b	6213	6149	6114	6172	6255	6340
i/a-ratio	66,1	67,3	68,1	66,9	65½	64¼
^a In duizenden uitkeringsjaren met uitzondering van de WWB (in duizenden personen).						
^b Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in duizenden arbeidsjaren.						

Door de vergrijzing neemt het aantal AOW-uitkeringen in 2007 en 2008 met bijna 2% per jaar toe. Hierbij is rekening gehouden met de onlangs gepubliceerde nieuwe bevolkingsprognose van het CBS, waarin de gemiddelde levensverwachting harder groeit dan eerder voorzien. Het stijgingstempo van het aantal AOW'ers zal in de toekomst nog verder oplopen. Het aantal nabestaandenuitkeringen daalt, omdat de uitkering voor nieuwe gevallen sinds 1996 inkomensafhankelijk is geworden. De stijging van het ziekteverzuim in 2005 en 2006 is vooral bepaald door de verlenging van de loondoorbetalingsverplichting bij ziekte (VLZ) tot twee jaar.

Het ziekteverzuim loopt dit jaar verder op als gevolg van de gunstige conjuncturele arbeidsmarktsituatie.²⁷ Het niveau blijft in 2008 nagenoeg gelijk.

²⁶ Bij snelle ratificatie van het nieuwe Eigen Middelenbesluit zou het ook reeds in het EMU-saldo van 2008 kunnen doorwerken.

²⁷ Zie voor meer informatie: H. Stegeman, De conjunctuurgevoeligheid van ziekteverzuim, CPB Document 99, 2006.

Een terugblik op één jaar WIA

Wat zijn de meest opvallende gevolgen van de nieuwe wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) die in 2006 de WAO heeft vervangen? In de eerste plaats valt de geringe instroom in de WIA op. In 2006 stroomden circa 20 000 arbeidsongeschikten in de WIA (en nog ruim 10 000 oude gevallen in de WAO), terwijl de instroom in de WAO in 2000 nog 100 000 personen bedroeg en in 2004 60 000. Bij de invoering van de WIA werd al rekening gehouden met een lagere instroom in de WIA dan in de WAO vanwege het vervallen van een uitkering voor personen die tussen 15 en 35% arbeidsongeschikt zijn, en flankerende maatregelen als de verlenging van de loondoorbetaling bij ziekte (VLZ) tot twee jaar en de aanpassing van het Schattingsbesluit. Niettemin is de instroom in 2006 duidelijk lager dan eerder geraamd. In de MEV 2006 raamde het CPB de WIA-instroom bijvoorbeeld op 30 000 personen. Vooral een groter VLZ-effect en aanloopeffecten lijken aan deze onderschatting ten grondslag te liggen. VLZ bevat belangrijke financiële prikkels voor zowel werkgevers als werknemers. Werknemers ontvangen conform afspraken tussen sociale partners in hun tweede ziektejaar meestal slechts 70% van het laatst verdiende loon (tegen 90% voorheen) en werkgevers dienen deze ziektegelduitkering zelf te betalen. Het effect hiervan lijkt onderschat. Daarnaast spelen aanloopeffecten een rol zoals het aanvragen van een uitkering na het einde van de wachttijd en een vertraagde beoordeling van aanvragen.

Ten tweede valt op dat het aandeel van volledig en duurzaam arbeidsongeschikten in de WIA-instroom geringer is dan eerder aangenomen. De WIA kent de Inkomensvoorziening voor Volledig en duurzaam Arbeidsongeschikten (IVA) waartoe volgens het duurzaamheidscriterium slechts volledig arbeidsongeschikten toegang hebben met geen of een geringe kans op herstel binnen vijf jaar. Het aandeel volledig arbeidsongeschikten in de WAO-instroom bedroeg, na correctie voor personen die tussen 15 en 35% arbeidsongeschikt zijn, 75%. Van deze volledig arbeidsongeschikten stroomde driekwart binnen vijf jaar niet uit, zodat een IVA-aandeel in de totale instroom van circa de helft plausibel leek. In 2006 blijkt echter dat slechts 20% van de WIA-instroom betrekking heeft op de IVA. Het duurzaamheidscriterium wordt blijkbaar strikt toegepast. Relatief veel volledig arbeidsongeschikten zijn nu als tijdelijk aangemerkt en zitten in de Werkhervattingsregeling voor Gedeeltelijk Arbeidsgeschikten (WGA). Gelet op de WAO-herstelkansen mag echter worden aangenomen dat een belangrijk deel van deze groep de komende vijf jaar alsnog in de IVA terecht komt. Ook neemt het belang van volledig arbeidsongeschikten toe om in de IVA te komen in plaats van in de WGA, omdat met ingang van 2007 de IVA-uitkering is verhoogd tot 75% van het laatst verdiende loon. Een volledig arbeidsongeschikte blijft in de WGA 70% van het laatst verdiende loon ontvangen.

Een derde opvallend punt is dat er verzekeringen worden afgesloten ter aanvulling van de WGA-uitkering. Werkloze gedeeltelijk arbeidsongeschikten krijgen in de WGA na verloop van tijd namelijk een substantieel lagere uitkering dan voorheen in WAO. Dit moet hen prikkelen om aan het werk te gaan of te blijven. Deze prikkel zal echter alleen effectief zijn indien sociale partners of individuele werknemers het verschil tussen WGA-uitkering en oude WAO-uitkering niet repareren via aanvullende private verzekeringen zoals voorheen bij het zogenoemde WAO-hiaat. Uit de *Najaarsrapportage cao-afspraken 2006* van SZW blijkt dat per oktober 2006 in 15 afgesloten cao's gerept wordt over een WGA-hiaatverzekering.

Tot slot blijkt de re-integratie van werknemers die minder dan 35% arbeidsongeschikt zijn, vooralsnog niet goed te lukken. In de WIA krijgen personen die tussen 15 en 35% arbeidsongeschikt zijn, geen uitkering meer. Eigen werkgever en sociale partners worden geacht om de betrokken werknemers te behouden voor het arbeidsproces. Uit onderzoek blijkt dat ruim de helft van deze groep gedeeltelijk arbeidsongeschikten zonder werk zit.^a De groep wordt gekenmerkt door een relatief laag opleidingsniveau. Vanwege hun lage loon gaat een arbeidshandicap veelal gepaard met een gering verlies aan verdien capaciteit. Als de werknemer vanwege zijn arbeidshandicap niet meer geschikt is voor het eigen werk en de werkgever geen alternatieve functies kan aanbieden, volgt ontslag.

Eén jaar WIA levert samengevat een gemengd beeld op: de instroom in de WIA is laag, maar de re-integratie van gedeeltelijk arbeidsongeschikten is een aandachtspunt. Bij de lage instroom past wel de kanttekening dat deze deels tijdelijk en het gevolg van flankerende maatregelen is.

^a Zie C. van Horssen en E. van Doorn, 2007, Onderzoek naar de re-integratie van werknemers die minder dan 35% arbeidsongeschikt zijn, Regioplan, publicatienummer 1452.

Het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen daalt door een aantal institutionele veranderingen. Allereerst is per 1 januari 2006 de WIA in werking getreden als opvolger van de WAO. De instroom in de WIA in 2006 is aanzienlijk lager dan voorheen de instroom in de WAO (zie kader). Wel zal de WIA-instroom in 2007 en 2008 weer wat oplopen. Het wegvallen van tijdelijke aanloopeffecten leidt er mede toe dat de WIA-instroom dit jaar naar verwachting stijgt tot 30 000 personen. Daarnaast vergroot de herkeuringsoperatie van WAO'ers jonger dan 50 de uitstroom van het WAO-bestand. De afschaffing van de WAZ leidt tot een geleidelijke jaarlijkse daling van het WAZ-bestand vanaf 2004. Wel neemt het beroep op de Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten (Wajong) nog gestaag toe. Het aantal Wajong'ers bedraagt in 2007 ruim 150 000.

De daling van het WW-bestand resulteert uit de aantrekkende conjunctuur en enkele beleidsmaatregelen. De afname van de werkloze beroepsbevolking zorgt voor een vermindering met 50 000 uitkeringsjaren in 2007 en 2008. Aanvullend leiden beleidsmaatregelen tot een daling met 35 000 uitkeringsjaren in deze periode. De beleidseffecten komen onder andere voort uit het afschaffen van de vervolguitering in 2003, het aanscherpen van de referte-eisen in april 2006 en het verkorten van de duur van de loongerelateerde uitkeringsperiode in 2006.

Het aantal bijstandsgerechtigden komt naar verwachting in 2007 beneden de 300 000 uit en neemt in 2008 nog verder af.²⁸ De sterke daling van de werkloze beroepsbevolking in de jaren 2006 tot en met 2008 is hier voornamelijk verantwoordelijk voor. Ook het succes van de Wet Werk en Bijstand heeft bijgedragen tot het lage niveau (zie kader). Beleidsmaatregelen als het herkeuren van WAO'ers en hervorming van de WW beperken de vermindering van het aantal bijstandsuitkeringen enigszins.

5.2 De collectieve lasten

De lasten worden dit jaar met ¾ mld euro verlicht en volgend jaar met 3½ mld euro verzwaard. Bij beleidsarme uitgangspunten is dit laatste met name een gevolg van hogere ZVW-premies in samenhang met stijgende zorguitgaven en het wegwerken van exploitatietekorten. Endogeen blijft de groei van de collectieve lasten dit jaar naar verwachting achter bij de ontwikkeling van het BBP, terwijl volgend jaar de collectieve lasten, onder meer als gevolg van progressie-effecten in de loon- en inkomstenheffing, sneller zullen groeien dan het BBP.

²⁸ Zie voor een uitvoeriger beschrijving van de raming van het bijstandsvolume: F. Suijker en B. Verbeet, Raming van het bijstandsvolume in *CEP 2007*, CPB Memorandum, www.cpb.nl.

5.2.1 Beleidsuitgangspunten

Bijstelling beleidsuitgangspunten 2007

De beleidsuitgangspunten voor 2007 zijn sinds de MEV 2007 op enkele kleine punten aangepast. Zo is, naar aanleiding van inmiddels bekende realisaties, de nominale ZVW-premie met 18 euro verlaagd. Dit verlicht de lasten met ruim ¼ mld euro. Verder is het AWF-werkgeverstarief met 1,10%-punt verhoogd onder gelijktijdige, lastenneutrale verlaging van het gemiddelde WGF-werkgeverstarief met bijna 0,5%-punt. Ook (bijna) lastenneutraal is de verlaging van het gemiddelde Aok-tarief met 0,20%-punt in combinatie met een verhoging van het Aof-tarief met 0,15%-punt en een verhoging van het Whk-tarief met 0,05%-punt. Een bij de verwachting achterblijvend gebruik van de levenslooptregeling leidt tot een geringere lastenverlichting dan eerder geraamd. Ten slotte leidt de lastenontwikkeling bij de lagere overheden tot een kleine lastenverzwaring.

Samen verlichten deze wijzigingen de lasten met ¼ mld euro zodat de lastenverlichting voor 2007 op ¾ mld euro uitkomt. Dit is het saldo van een lastenverlichting voor gezinnen met 1¼ mld euro en een lastenverzwaring voor bedrijven met ¾ mld euro.

Beleidsuitgangspunten 2008

In 2008 worden de lasten met 3½ mld euro verzwaaard, waarvan 2¾ mld euro ten laste van gezinnen en ¾ mld euro ten laste van werkgevers. Dit is hoofdzakelijk het saldo van een lastenverlichting van ¾ mld euro bij de vennootschapsbelasting en een lastenverzwaring van 4¼ mld euro als gevolg van hogere ZVW-premies.

De lastenverlichting bij de vennootschapsbelasting in 2008 hangt vooral samen met de in 2007 ingevoerde minimale afschrijvingstermijnen (tien jaar voor goodwill en vijf jaar voor overige activa) en vervroeging van de fiscale winstneming op onderhanden werk.²⁹ Op lange termijn betekenen deze maatregelen een beperkte lastenverzwaring (¼ mld euro). Bij invoering in 2007 verzwaaren zij de lasten echter met 3 mld euro, om vanaf 2008 de lasten elk jaar wat te verlichten.

Verhogingen van de ZVW-premies verzwaaren de lasten met ruim 3½ mld euro. De nominale premie stijgt in de raming met 152 euro en verzwaart zo de lasten voor gezinnen met 1¼ mld euro. De inkomensafhankelijke bijdrage wordt met 0,8%-punt verhoogd en verzwaart daarmee de lasten voor werkgevers met ruim 1¼ mld euro en de lasten voor gezinnen met ½ mld euro. Omdat de inkomensafhankelijke bijdrage van werkgevers belast is, is daarnaast sprake van een lastenverzwarend grondslageffect bij de loon- en inkomstenheffing van ruim ½ mld euro. De premieverhogingen worden door verschillende factoren veroorzaakt. Om te beginnen stijgen de zorguitgaven met ruim 2 mld euro, inclusief administratiekosten en de overheveling van het opleidingsfonds van de begroting naar de ZVW en na correctie voor de

²⁹ Zie paragraaf 5.2.1 (blz. 121) in de *MEV 2007* voor een toelichting op de herziening van de vennootschapsbelasting in 2007.

Tabel 5.4 Sociale lasten bedrijven en gezinnen, 2006-2008			
	2006	2007	2008
Tarieven	%		
AOW-premie	17,90	17,90	17,90
ANW-premie	1,25	1,25	1,25
AWBZ-premie	12,55	12,00	12,00
Premie volksverzekeringen	31,70	31,15	31,15
Belastingtarief eerste schijf	2,45	2,50	2,50
Belastingtarief tweede schijf	9,75	10,25	10,25
Gecombineerd tarief eerste schijf	34,15	33,65	33,65
Gecombineerd tarief tweede schijf	41,45	41,40	41,40
Idem 65+ eerste schijf	16,25	15,75	15,75
Idem 65+ tweede schijf	23,55	23,50	23,50
Belastingtarief derde schijf	42,00	42,00	42,00
Belastingtarief vierde schijf	52,00	52,00	52,00
Aof-basispremie werkgever	5,40	5,15	5,35
Aok gedifferentieerde premie werkgever	1,00	0,50	0,30
Whk premie UWV werkgever	0,00	0,75	0,75
WW-gemiddelde wachtgeldpremie werkgever	1,50	1,25	1,25
WW-marginale AWF-premie werkgever	3,45	4,40	4,40
WW-marginale AWF-premie werknemer	5,20	3,85	3,85
Inkomensafhankelijke ZVW-premie	6,50	6,50	7,30
Sociale lasten bedrijven	in % van het brutoloon		
Totaal werkgevers:	26,5	26,8	27,4
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	11,9	11,9	12,4
pensioenpremies (incl. VUT)	11,1	11,1	11,2
rechtstreeks betaalde sociale lasten	3,4	3,8	3,7
Totaal werknemers:	21,0	19,4	19,5
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	17,4	16,1	16,0
pensioenpremies (incl. VUT)	3,5	3,4	3,5
Inkomensgrenzen	euro		
Lengte eerste belastingschijf	17046	17319	17579
Lengte tweede belastingschijf	13585	13803	14011
Lengte derde belastingschijf	21597	21942	22272
Algemene heffingskorting	1990	2043	2074
Arbeidskorting	1357	1392	1414
Franchise AWF	15138	15660	15921
Maximum premie-inkomensgrens WNVZ	43848	45017	46305
Maximum premie-inkomensgrens ZVW	30015	30623	31283
Nominale zorgpremie per volwassene ^a	1030	1116	1268

^a Exclusief de gemiddelde no-claimteruggave.

overheveling van de geestelijke gezondheidszorg en de door het rijk betaalde kinderopvang. Verder is aangenomen dat verzekeraars in 2008 quitte zullen spelen, waar zij in 2007 naar verwachting nog een verlies van ¼ mld euro zullen maken. Ten slotte is aangenomen dat het exploitatietekort van de ZVW van bijna 1½ mld euro in 2006 volgend jaar wordt ingelopen.³⁰ Bij deze uitgangspunten stijgen de ZVW-premies in 2008 met een kleine 4¼ mld euro. Hiervan wordt ½ mld euro gerealiseerd doordat de grondslag van de inkomensafhankelijke bijdrage stijgt en de rest door de genoemde tariefstijgingen.

Tabel 5.5 Microlastenontwikkeling, 2005-2008				
	2005	2006	2007	2008
	mld euro			
Indirecte belastingen	1	0	¼	0
Directe belastingen	1	¾	1¼	- ½
Totaal rijksbelastingen	2	¾	1½	- ½
OPL-belastingen	½	- 1	0	0
Totaal belastingen	2½	- ¼	1½	- ½
Sociale premies	¼	- 1	- 1¾	4
Heffingen	¼	0	- ¼	0
Totaal microlastendruk:	2¾	- 1	- ¾	3½
w.v. bedrijven	¼	0	¾ ^a	½
gezin	2¾	- 1	- 1¼	2¾
overheid	0	0	0	¼

^a Vanwege de aard en fasering van enkele maatregelen liggen de lasten van bedrijven op lange termijn circa 1¼ mld euro lager.

5.2.2 Ontwikkeling belasting- en premieontvangsten

Uitvoeringsmutaties 2006

De belasting- en premieontvangsten zijn in 2006 1¾ mld euro hoger uitgekomen dan ten tijde van de MEV 2007 werd voorzien. Met name de meevaller bij de vennootschapsbelasting van 2¾ mld euro is opvallend. Hiermee is de scherpe ontvangstenstijging van 2005 geconsolideerd, maar is in historisch perspectief noch qua ontvangstenniveau, noch qua ontvangstenontwikkeling sprake van een uitzonderlijke situatie (zie kader). Wel lijkt in 2006 sprake geweest te zijn van een versnelling van de inning zodat een deel (1 mld euro) van de meevaller als incidenteel is aangemerkt.

Bij de loonheffing doet zich een tegenvaller voor van ¾ mld euro. Er is van uitgegaan dat dit bedrag alsnog binnen zal komen en daarmee de raming voor de loonheffingontvangsten in 2007 eenmalig met ¾ mld euro verhoogt.

³⁰ Naar verwachting zal ook in 2007 sprake zijn van een exploitatietekort van ruim ½ mld euro; dit wordt ingelopen in 2009.

Tabel 5.6 Belasting- en premieontvangsten 2006-2008							
	2006	2007	2008	2007 beleid	2008	2007 endogeen	2008
	niveau in % BBP			mutaties in % BBP per jaar			
Totaal	39,9	39,7	40,7	0,0	0,8	- 0,2	0,2
w.v. belastingen	25,6	26,1	26,6	0,2	- 0,1	0,2	0,7
premies	14,3	13,7	14,1	- 0,3	0,9	- 0,4	- 0,5
Loon- en inkomstenheffing	12,9	13,0	13,6	0,0	0,2	0,1	0,3
w.v. belastingen	6,6	7,4	8,1	0,3	0,0	0,5	0,7
premies volksverzekeringen	6,2	5,6	5,4	- 0,3	0,2	- 0,3	- 0,4
Premies werknemersverzekeringen	8,1	8,1	8,7	0,0	0,7	- 0,1	- 0,1
Belasting over de toegevoegde waarde (btw)	7,5	7,6	7,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Vennootschapsbelasting (excl. gas)	3,0	3,0	2,9	0,2	- 0,2	- 0,2	0,1
Overige belastingen	8,4	8,1	8,0	- 0,2	0,0	- 0,1	- 0,1

Microlasten en collectieve lastendruk

De definitie van microlastenontwikkeling wijkt op enkele punten af van de beleidsmatige mutaties van de belasting- en premieontvangsten (conform de Nationale rekeningen) in tabel 5.6. De beleidsmatige mutatie van de belasting- en premieontvangsten komt hierdoor in 2007 ½ mld euro hoger uit dan de microlastenontwikkeling en in 2008 ¾ mld euro. In 2007 is dit het gevolg van financieringsverschuivingen bij de bekostiging van de kinderopvang en WAO-hiaatverzekeringen, alsmede van het afschaffen van de MEP-heffing. In 2008 speelt met name de omzetting van de kinderkorting in de kindertoeslag een rol. Deze verschuiving van lasten naar uitgaven wordt in het jaar van verschuiven MLO-neutraal geboekt, maar leidt wel tot extra belasting- en premieontvangsten.

De endogene groei van de collectieve lasten wordt in 2007 voor 0,2% BBP neerwaarts vertekend door het wegvallen van de incidentele ontvangsten die voortvloeien uit de versnelling van de inning van de vennootschapsbelasting in 2006. Daar staat een bijna even grote opwaartse vertekening tegenover vanwege de vertraging die is opgelopen bij de inning van de loonheffing in 2006. Verder blijft de ontwikkeling van de ontvangsten in 2007 achter bij de ontwikkeling van het BBP, waardoor de collectieve lastendruk endogeen 0,2%-punt daalt. In 2008 groeien de ontvangsten juist wat sneller dan het BBP en stijgt de collectieve lastendruk endogeen met 0,2%-punt.

Loon- en inkomstenheffing en premies werknemersverzekeringen

Na correctie voor incidenten, houdt de ontwikkeling van de loon- en inkomstenheffing dit jaar naar verwachting gelijke tred met de ontwikkeling van het BBP. Hierbij worden een daling van de arbeidsinkomensquote en dalende werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen goed gemaakt door een toename van de werkgelegenheid buiten de marktsector, snel stijgende winsten van zelfstandigen, een eveneens snelle toename van pensioenuitkeringen en een bescheiden stijging van de aftrekbare hypotheekrente.

In 2008 ontwikkelt de loon- en inkomstenheffing zich sneller dan het BBP. Onder invloed van een acceleratie van de contractloonstijgingen neemt de arbeidsinkomensquote toe. Bovendien komt hierdoor de loonstijging substantieel hoger uit dan de inflatie waardoor het aantal personen in hogere belastingschijven toeneemt en de heffingskortingen relatief achterblijven bij de stijgende inkomens. Ook in 2008 is sprake van een bescheiden ontwikkeling van de aftrekbare hypotheeklasten en een snelle stijging van de pensioenuitkeringen. Deze ontwikkelingen worden wat getemperd door de als gevolg van de stijgende ZVW-premie snelle groei van de buitengewone uitgavenaftrek, een aantrekkende groei van de aftrekbare pensioenpremies en, spiegelbeeldig aan de stijging van de arbeidsinkomensquote, een verslechtering van de winstgevendheid bij zelfstandigen.

De ontwikkeling van de premies werknemersverzekeringen blijft zowel in 2007 als in 2008 achter bij de ontwikkeling van het BBP. Dit wordt met name veroorzaakt doordat de endogene ontwikkeling van de nominale ZVW-premie reëel alleen bestaat uit de groei van het aantal verzekerde volwassenen en daarmee achterblijft bij de volumegroei van het BBP.

Btw, vennootschapsbelasting en overige belastingen

De ontwikkeling van de btw-ontvangsten houdt in zowel 2007 als 2008 gelijke tred met het BBP.

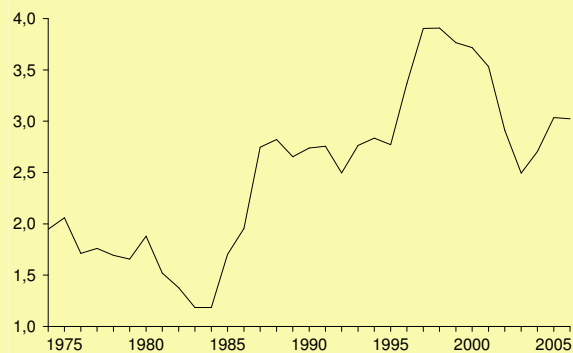
De ontwikkeling van de ontvangsten vennootschapsbelasting blijft in 2007 achter bij het BBP, ondanks de voorspoedige ontwikkeling van de winstgevendheid in de marktsector. Dit hangt grotendeels samen met het wegvallen van de effecten van de versnelling van de inning in 2006. Daarnaast wordt de invloed van de hoge winsten op de vennootschapsbelasting getemperd, doordat ook de verrekening van verliezen uit voorgaande jaren daardoor toeneemt. Tenslotte speelt een rol dat in 2006 de winsten onder druk stonden, hetgeen deels doorwerkt in de ontvangsten van dit jaar. Dezelfde mechanismen spelen ook een rol bij de ontwikkeling van de vennootschapsbelasting in 2008. De voorspoedige winstontwikkeling van 2007 werkt deels direct door in de ontvangsten van 2008. Omdat er in 2007 bovendien relatief weinig verlies is geleden, blijft de verliesverrekening in 2008 beperkt. Hierdoor groeien de ontvangsten vennootschapsbelasting in 2008 juist wat sneller dan het BBP, ondanks dat de winstgroei dan aanmerkelijk achterblijft bij de ontwikkeling van het BBP.

De overige belastingen blijven in 2007 en in 2008 per saldo wat achter bij het BBP. Dit hangt vooral samen met de ontwikkeling van de vennootschapsbelasting op de gaswinning die door de geraamde daling van de olieprijs onder druk staat. Daarnaast drukt de zwakke winstontwikkeling van vorig jaar de ontvangsten dividendbelasting dit jaar. Hier staat tegenover dat de invoerrechten profiteren van de snelle groei van de invoer. De motorrijtuigenbelasting tenslotte kent een vrij stabiele trendmatige ontwikkeling, die in beide jaren wat hoger ligt dan de geraamde BBP-groei.

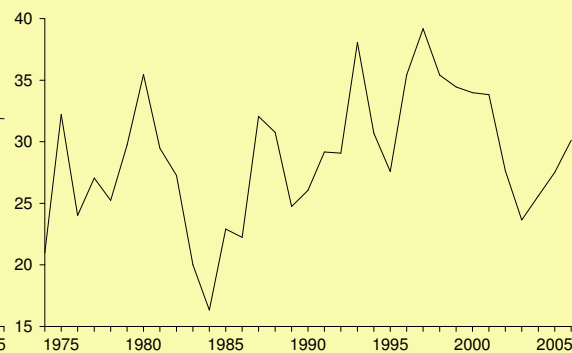
De vennootschapsbelasting in historisch perspectief

De ontvangsten vennootschapsbelasting (VpB) hebben in 2005 en 2006 meevaller na meevaller laten zien, terwijl in 2002 en 2003 juist tegenvaller op tegenvaller volgde. In totaal zijn de VpB-ontvangsten in 2005 en 2006 2¼ mld euro hoger uitgekomen dan op grond van economische factoren wordt voorspeld. Het ontvangstenniveau van 2006 ligt bijna 20% boven dat van 2004, terwijl het nominale BBP in die twee jaar met 8% groeide en de winstgevendheid van de marktsector met 3%.

VpB-ontvangsten niet-gas, in % BBP

VpB-ontvangsten niet-gas, in % kapitaalinkomen markt

Zoals de grafieken laten zien is het VpB-aandeel in zowel het BBP als het kapitaalinkomen^a van de marktsector in de afgelopen twee jaar dan ook fors toegenomen. De grafieken laten echter ook zien dat de VpB-ontvangsten hiermee historisch gezien niet extreem hoog zijn. Ze liggen nu op een vergelijkbaar niveau als in de periode 1987-1995, terwijl in de tweede helft van de jaren negentig het VpB-aandeel in het BBP ½ à ¾%-punt hoger was dan het nu bereikte niveau en de druk op het kapitaalinkomen 5 à 6%-punt hoger.

De grafieken laten ook zien dat de sterke groei van de VpB-ontvangsten in de afgelopen twee jaar niet bijzonder is. In 1985-1987 steeg het VpB-aandeel in het BBP met 1½%-punt en in 1996-1997 met 1¼%-punt om vervolgens in 2002-2003 weer met ruim 1%-punt te dalen. Ook de VpB-druk op het kapitaalinkomen marktsector wordt sinds jaar en dag gekenmerkt door grote fluctuaties, waarbij de beweging van de afgelopen twee jaar relatief bescheiden oogt. Een belangrijke oorzaak achter de moeilijk voorspelbare ontvangstenontwikkeling is de asymmetrische behandeling van winsten en verliezen. Bij winst volgt een positieve aanslag. Bij verlies volgt echter geen negatieve aanslag, maar ontstaat de mogelijkheid te verrekenen met in andere jaren gemaakte winsten. De macro-economische winst is het saldo van winsten en verliezen en kan de resultante zijn van hoge winsten en hoge verliezen of van lage winsten en lage verliezen, met totaal verschillende implicaties voor de VpB-ontvangsten. Bovendien bestaat onzekerheid over het tijdstip waarop bedrijven hun verliezen verrekenen.

^a Gemeten als één min de arbeidsinkomensquote maal de toegevoegde waarde tegen factorkosten. Het kapitaalinkomen varieert tussen 5% (eerste helft jaren tachtig) en 11% (1998-2000 en 2005) van het BBP.

5.3 EMU-saldo en schuld

Bij beleidsarme uitgangspunten zal volgend jaar naar verwachting sprake zijn van een begrotingsoverschot van 0,7% BBP. In 2006-2008 wordt het EMU-saldo ondersteund door het gunstige economische beeld en hoge gasbaten. De EMU-schuldquote daalt van 52¾% BBP in 2005 naar 45% BBP in 2008

EMU-saldo

Het EMU-tekort is na een piek van 3,1% BBP in 2003 sterk verbeterd, zodat in 2006 sprake is van een klein begrotingsoverschot. Dit is vooral het gevolg van substantiële ombuigingen en lastenverzwaringen in 2004 en 2005. In 2006 vloeit de verdere verbetering van het begrotingssaldo voort uit het gunstige economische beeld en hogere aardgasbaten. Ondanks de gunstige conjunctuur wordt voor 2007 een kleine verslechtering van het EMU-saldo verwacht, waarna het begrotingssaldo bij beleidsarme uitgangspunten in 2008 sterk verbeterd tot 0,7% BBP. De onderliggende ontwikkeling wordt weerspiegeld in het structurele EMU-saldo. Zowel volgens de rekenmethode die de Europese Commissie (EC) hanteert bij de toetsing van de Europese begrotingsafspraken als de rekenmethode van het CPB, verbetert het structurele begrotingssaldo in 2004 en 2005 sterk, om daarna in 2006-2007 te verslechteren en in 2008 te verbeteren (figuur 5.1). De figuur maakt duidelijk dat de inschatting van het niveau van het structurele saldo uiteenloopt. Dit illustreert dat de berekening van het structurele saldo is omgeven met een aanzienlijke onzekerheidsmarge, zodat de uitkomsten met grote voorzichtigheid moeten worden gehanteerd. De Studiegroep Begrotingsruimte concludeert dat met name het niveau van het structurele saldo moeilijk te schatten blijkt en achteraf vaak wordt bijgesteld.³¹ De jaar-op-jaar verandering in het structurele saldo is ook niet erg betrouwbaar,

Tabel 5.7 EMU-saldo en schuld, 2004-2008

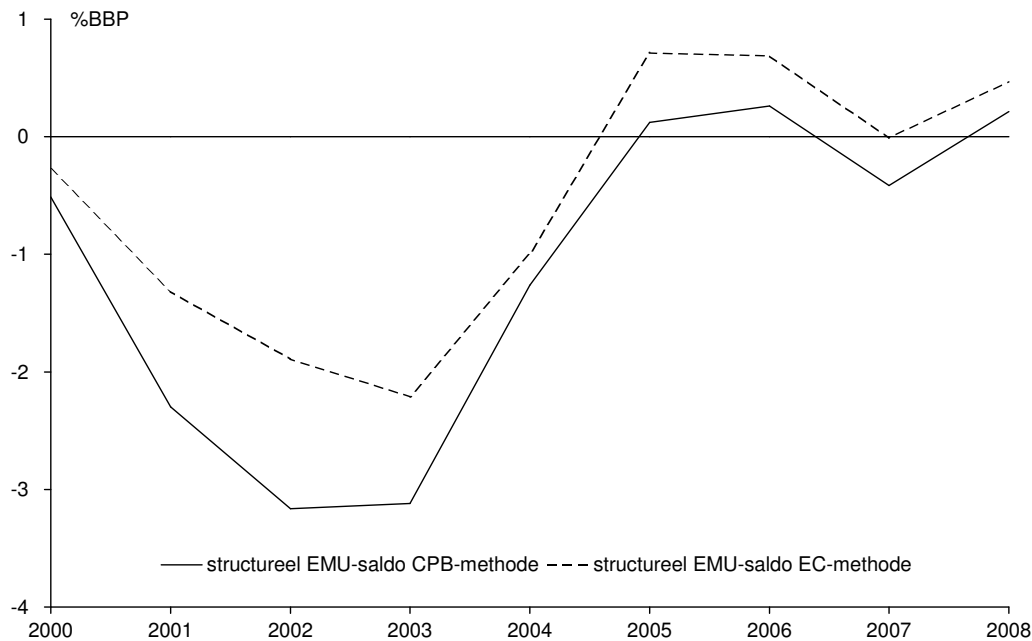
	2004	2005	2006	2007	2008
EMU-saldo collectieve sector	- 1,8	- 0,3	0,2	- 0,1	0,7
w.v. rijk	- 1,7	0,1	0,8	0,5	0,8
overige centrale overheid	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
lokale overheid	- 0,2	- 0,3	- 0,3	- 0,3	- 0,3
wettelijke sociale verzekering	0,1	- 0,1	- 0,4	- 0,3	0,1
EMU-saldo structureel (EC-methode)	- 1,0	0,7	0,7	0,0	0,5
Idem, CPB-methode	- 1,3	0,1	0,3	- 0,4	0,2
Robuust EMU-saldo ^a	- 1,1	- 0,1	- 0,6	- 1,1	- 0,4
Bruto schuld collectieve sector (EMU)	52,6	52,7	48,7	47,2	45,1

^a Het robuuste saldo is gelijk aan het structurele saldo (CPB-methode) exclusief de rentelasten, de rente- en dividendontvangsten en de gasbaten.

³¹ Zie twaalfde rapport Studiegroep Begrotingsruimte, Vergrijzing en houdbaarheid, 2006, blz. 37-38.

maar wel wat stabielier dan die in het feitelijke saldo. Maar ook de mutatie van het structurele saldo wordt beïnvloed door incidenten en door de ontwikkeling van de aardgasbaten, die bijvoorbeeld in 2006 sterk zijn toegenomen. Bij het robuuste saldo, dat relevant is voor de beoordeling van de houdbaarheid van de overheidsfinanciën, worden de gasbaten buiten beschouwing gelaten.

Figuur 5.1 Structureel EMU-saldo, 2000-2008

Ten opzichte van de MEV 2007 is sprake van een verbetering van het EMU-saldo in 2006 met 0,3% BBP. Dit komt vooral door extra inkomsten bij de vennootschapsbelasting en meevallers bij de uitgaven, zoals bij het FES en de rente; dit wordt ten dele gecompenseerd door lagere gasbaten en hogere zorguitgaven. De verslechtering van het EMU-saldo in 2007 met per saldo 0,1% BBP wordt met name veroorzaakt door aanzienlijk lagere gasbaten met daartegenover hogere belasting- en premieontvangsten.

De raming van het EMU-saldo van de lokale overheid is niet aangepast. Voor de lokale overheid wordt – aansluitend op de Nationale rekeningen over 2005 – voor 2006, 2007 en 2008 uitgegaan van een EMU-tekort van 0,3% BBP. Een meerjarig EMU-tekort is niet strijdig met een sluitend saldo van baten en lasten.³² Bovendien staan voor de komende jaren grote lokale investeringen gepland, zoals de aanleg van de Tweede Maasvlakte en 10 mld euro aan gemeentelijke investeringen in riolering, afvoer van regenwater en verbeteren van grondwater. Over 2006 is voorlopige statistische informatie over de eerste drie kwartalen beschikbaar. Duidelijke conclusies over de omvang van het EMU-tekort van de lokale overheid zijn hieruit echter moeilijk te trekken, omdat de rapportagemethode is gewijzigd en de informatie over het belangrijke vierde kwartaal nog ontbreekt.

³² Zie kader Het baten-lastenstelsel van lokale overheden en het EMU-saldo, *MEV 2005*, blz. 139.

Sociale fondsen

Het vermogensoverschot van de sociale fondsen daalt in 2006 met ¼ mld euro en in 2007 met 1½ mld euro. In 2008 stijgt het overschot met ½ mld euro tot 3½ mld euro. Het totale vermogensoverschot is vooral het saldo van tekorten bij de AWBZ en de ZVW en grote overschotten bij de werknemersfondsen (arbeidsongeschiktheidsfondsen en werkloosheidsfondsen). Het overschot van de werknemersfondsen bedraagt in 2008 9 mld euro.

Tabel 5.8 Vermogenspositie van de centrale sociale fondsen^a, 2004-2008					
	2004	2005	2006	2007	2008
	mld euro				
AOW	0	0	0	0	0
ANW	¼	¼	½	½	½
AO	3¾	3¼	2¾	2	2¼
AWF ^b /UFO	4¼	4¼	4½	5¼	6¾
AWBZ	-2½	-1½	-1½	-3	-5½
ZFW/ZVW	-¼	-1¾	-1½	-2	-½
Totaal	5½	4¾	4½	3	3½

^a De vermogenspositie meet het verschil tussen het feitelijke vermogen en het normvermogen per ultimo van het jaar.

^b De mutatie van de vermogenspositie wordt in 2004 ½ mld euro opwaarts beïnvloed door de bijstelling van de conjunctuurreserve in het AWF.

Het AWF/UFO-vermogensoverschot stijgt in zowel 2007 als 2008 als gevolg van de sterke daling van het aantal WW-uitkeringen. De verlaging van de AWF-premies voor werknemers in 2007 biedt onvoldoende tegenwicht. Bij de arbeidsongeschiktheidsfondsen loopt het overschot wat terug, omdat de premies iets onder lastendekkend niveau liggen. In 2008 liggen de premies ongeveer op lastendekkend niveau.

De vermogenstekorten bij de AWBZ nemen in 2007 en 2008 verder toe. Dit is het gevolg van het achterblijven van de inkomsten bij de uitgaven en niet van de overheveling van gedeelten van het AWBZ-pakket. De daling van de AWBZ-uitgaven in 2007 vanwege overheveling van huishoudelijke verzorging van de AWBZ naar de WMO wordt gecompenseerd door een evenredige daling van de AWBZ-premie. In 2008 dalen de AWBZ-uitgaven wederom door de overheveling van een deel van de geestelijke gezondheidszorg naar de ZVW. Ook hier staat een evenredige premiedaling tegenover, die al in 2006 is doorgevoerd. In 2006 en 2007 werden de uitgaven aan het over te hevelen deel van de geestelijke gezondheidszorg gefinancierd door een inkomensoverdracht uit het ZVW-fonds.

De premies in de ZVW zijn in principe lastendekkend. In het eerste jaar (2006) is door hogere uitgaven (¾ mld euro) en lagere inkomsten (½ mld euro) als gevolg van een kleiner dan verwachte premiegrondslag echter een tekort van een kleine 1½ mld euro ontstaan. De verdere oploep van het tekort in 2007 is vrijwel geheel het gevolg van naar verwachting tegenvallende inkomsten. Verondersteld is dat het tekort van 2006 in 2008 wordt ingelopen door de premie hoger vast te stellen. Hierdoor daalt het tekort bij de ZVW in 2008 met circa 1½ mld euro.

EMU-schuld

De sterke verbetering van het EMU-saldo en de economische groei (via het noemereffect) zorgen voor een snelle daling van de EMU-schuldquote. In 2005 bedroeg de EMU-schuld 52 $\frac{3}{4}$ % BBP, terwijl voor volgend jaar 45% BBP wordt verwacht.

De sterke verbetering van de schuldpositie betekent niet automatisch een verbetering van de financiële positie van de overheid.³³ Met name de jaarlijkse onttrekking aan de gasvoorraden zorgt voor tegenwicht. Tegenover de daling van de schuldquote met 7 $\frac{3}{4}$ % BBP vanaf 2005 staat een daling van de netto contante waarde van de gasvoorraden van bijna 5% BBP.³⁴ Ook wordt in deze periode het financieel bezit met $\frac{3}{4}$ % BBP verminderd door de verkoop van aandelen en het verminderen van de uitstaande leningen en banktegoeden. Per saldo verbetert de financiële positie van de overheid vanaf 2005 licht.

³³ Zie kader De financiële positie van de overheid, *CEP 2006*, blz. 140.

³⁴ Volgens de huidige inzichten zal de olieprijs in 2008 ongeveer gelijk zijn aan die in 2005; vandaar dat herwaardering van de toekomstige gasopbrengsten door veranderingen in de olieprijs hier buiten beschouwing is gelaten.

6 Speciale onderwerpen

6.1 Betalingsbalansen wereldwijd, de dollar en de Nederlandse economie

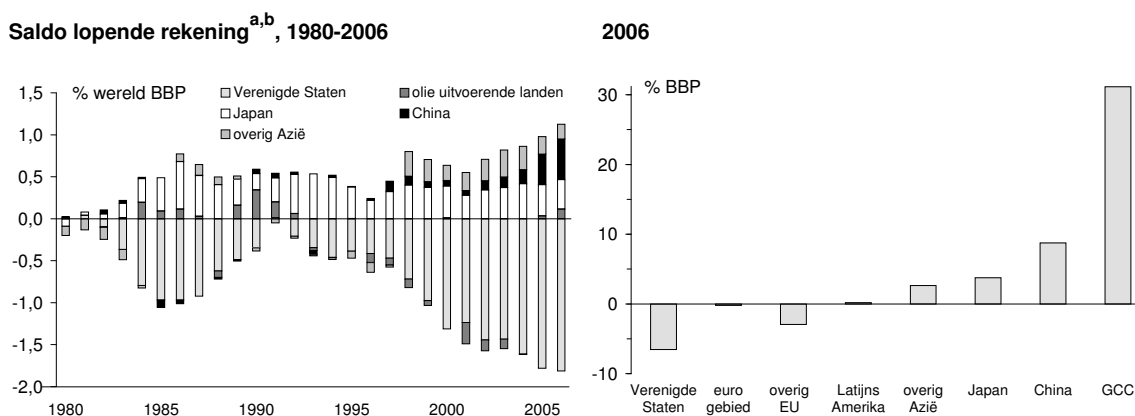
Afgelopen jaar liepen internationaal de saldi op de lopende rekening van de betalingsbalans verder op. Tegenover het ongekend grote Amerikaanse tekort stonden aanzienlijke overschotten in de olieproducerende landen en in Azië. De Amerikaanse buitenlandse schuld is door de aanhoudende tekorten in de afgelopen jaren sterk toegenomen en zal zonder wisselkoersaanpassingen in de komende jaren naar verwachting verder toenemen. Op enig moment wordt vermindering van het Amerikaanse tekort op de lopende rekening noodzakelijk om tot een meer evenwichtige situatie te komen.

6.1.1 De internationale betalingsbalanssaldi zijn momenteel zeer omvangrijk

Tekorten en overschotten op de lopende rekeningen van de betalingsbalans waren in 2006 ongekend groot (figuur 6.1). Tegenover het omvangrijke Amerikaanse tekort van 860 mld dollar stonden forse overschotten van de olieproducerende landen (circa 525 mld dollar), China (230 mld dollar), Japan (170 mld dollar) en van de Aziatische nieuwe industrielanden (80 mld dollar). De lopende rekening van het eurogebied was met een tekort van circa 20 mld dollar vrijwel in evenwicht, doordat tegenover de forse overschotten in Duitsland (130 mld dollar) en Nederland (ruim 50 mld dollar)³⁵ aanzienlijke tekorten stonden in onder andere Spanje (circa 110 mld dollar).

Ook ten opzichte van het BBP zijn de saldi op de lopende rekening op recordhoogte. Het Amerikaanse tekort bedroeg 6½% van het Amerikaanse BBP in 2006 en bijna 2% van het wereld BBP (figuur 6.1). De Verenigde Staten hebben nooit eerder in hun bestaan een dergelijk

Figuur 6.1 Lopende rekeningen van de betalingsbalans

^a Overig Azië: Hongkong, India, Indonesië, Korea, Maleisië, Filippijnen, Singapore, Taiwan en Thailand.

^b Olie-uitvoerende landen: GCC en andere olie-exporteurs (inclusief Canada, Noorwegen en Rusland). GCC (Gulf Cooperation Council): Bahrein, Koeweit, Oman, Katar, Saoedi-Arabië, en de Verenigde Arabische Emiraten.

³⁵ Nederland heeft het op drie na grootste nominale overschot van de OESO-landen. Alleen Japan, Duitsland en Noorwegen hadden in 2006 grotere overschotten. Uitgedrukt in procenten van het BBP zijn alleen de overschotten van Noorwegen, Zwitserland en Luxemburg groter.

De mogelijkheid tot tekorten en overschotten op de lopende rekening is economisch gezien positief

De mogelijkheid tot tekorten en overschotten op de lopende rekening is welvaartsverhogend. Zo stelt een tekort een land in staat om tijdelijk meer te investeren dan te sparen. De ontwikkeling van de olie-industrie in Noorwegen in de jaren zeventig is hiervan een voorbeeld. De Noorse besparingen waren onvoldoende om omvangrijke investeringen in de olie-industrie mogelijk te maken. Instroom van kapitaal en invoer van kapitaalgoederen voor de olie-industrie, resulterend in een tekort op de lopende rekening, maakten deze investeringen mogelijk. Hierdoor kwam de uitvoer van olie op gang, waarmee eerst buitenlandse verplichtingen afgelost werden, om vervolgens buitenlands vermogen op te bouwen.

Verder geeft de lopende rekening de mogelijkheid om economische schokken in de consumptie soepeler op te vangen. De Duitse Hereniging is hiervan een voorbeeld. Deze leidde tot een grote behoefte aan consumptie- en kapitaalgoederen in Oost-Duitsland. Doordat een deel hiervan uit het buitenland kon worden ingevoerd, was de aanpassing in West-Duitsland minder pijnlijk. De omslag van een overschot op de lopende rekening in een tekort maakte het mogelijk om de effecten van de schok over een lange periode uit te smeren (*consumption smoothing*).

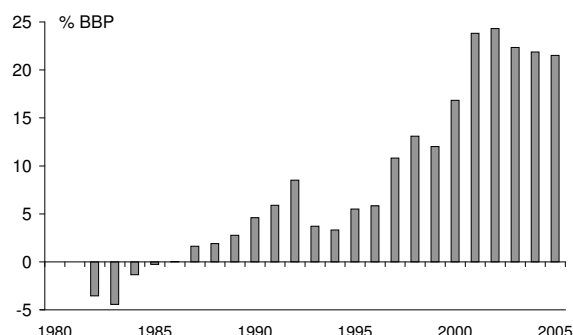
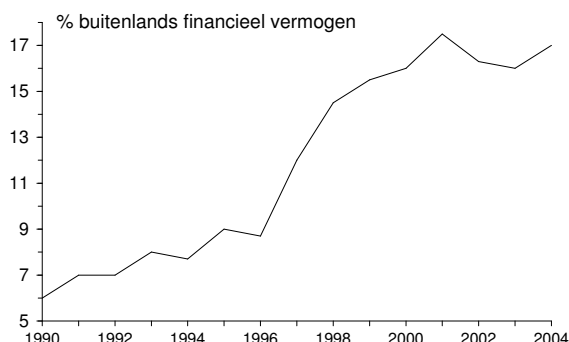
Ten slotte kunnen lopende rekeningen helpen de effecten van vergrijzing op te vangen. Landen die gaan vergrijzen, kunnen beleggen in landen die niet of later vergrijzen. Pensioenen kunnen dan worden betaald uit de opbrengst en verkoop van deze buitenlandse beleggingen.

Bovengenoemde positieve economische effecten van aanpassingsprocessen die via de lopende rekening verlopen zijn wel aan voorwaarden gebonden. Zo moeten de extra investeringen rendabel zijn; betekent de hogere consumptie direct na een schok lagere consumptie later (intertemporele budgetrestricte); overschotten op de lopende rekening op korte termijn zijn vereist om gedeeltelijk vergrijzingseffecten via buitenlandse beleggingen op te vangen. Het is echter niet noodzakelijk dat lopende rekeningen naar nul convergeren. Zo maakt hogere trendgroei het mogelijk dat een economie een permanent tekort kan hebben.

tekort gekend. Bovendien heeft geen enkel groot hoogontwikkeld land na 1970 zo'n omvangrijk tekort gehad. Het Chinese overschot van bijna 9% BBP is eveneens een historisch record; datzelfde geldt voor het overschot van ruim 30% BBP van de olieproducenten op het Arabisch schiereiland.

Een overschot (tekort) op de financiële rekening van de betalingsbalans (voorheen aangeduid met kapitaalrekening) is de tegenpost van een tekort (overschot) op de lopende rekening. Vorig jaar was voor de Verenigde Staten de netto kapitaalinstroom dus 860 mld dollar, oftewel meer dan 3 mld dollar per werkdag. Tot nu toe heeft deze kapitaalinstroom in de Verenigde Staten relatief probleemloos plaatsgevonden; financiële markten gaan er momenteel van uit dat dit ook in de nabije toekomst het geval zal zijn. Niet alleen voor de Verenigde Staten, maar ook voor de grote overschotlanden hebben de omvangrijke kapitaalstromen tot nu toe niet tot substantiële problemen geleid. Zo heeft China tot nu toe de invloed op de geldhoeveelheid van de grote toename van de deviezenreserve via sterilisatie kunnen dempen en oplopende inflatie kunnen voorkomen.

In de afgelopen vier jaar betrof ruim een derde van de netto kapitaalinstroom de aanschaf van Amerikaanse overheidsobligaties door buitenlandse centrale banken. Het aandeel was in de voorgaande periode kleiner. Directe investeringen droegen in de afgelopen vier jaar niet bij

Figuur 6.2 Amerikaanse buitenlands schuld en buitenlands bezit Amerikaanse beleggingen**Amerikaanse buitenlandse schuld****Buitenlands bezit van Amerikaanse beleggingen**

aan de financiering van het tekort, doordat Amerikaanse directe investeringen in het buitenland groter waren dan de buitenlandse directe investeringen in de Verenigde Staten. Een bijdrage kwam wel van het effectenverkeer, doordat Amerikaanse particuliere beleggers minder kochten in het buitenland dan buitenlandse particuliere beleggers in de Verenigde Staten. Buitenlandse particuliere beleggers kochten vooral Amerikaanse obligaties (85% van totale beleggingen) en in veel mindere mate aandelen (15%).

Door de omvangrijke kapitaalstromen is het aandeel van Amerikaanse activa in de beleggingsportefeuilles van niet-Amerikanen fors opgelopen en is de Amerikaanse netto buitenlandse schuld sterk gestegen (figuur 6.2). De Amerikaanse nominale buitenlandse schuld is historisch en internationaal ongekend, maar is in procenten van het BBP nog steeds geringer dan die van Australië en Nieuw Zeeland. Deze hoogontwikkelde economieën zijn overigens veel kleiner zijn dan de Amerikaanse. De netto totale buitenlandse schuld is de resultante van een netto buitenlandse schuld aan obligaties en andere vastrentende activa en een netto buitenlands vermogen aan aandelen en directe investeringen. De netto buitenlandse schuld van

De Verenigde Staten profiteren van vermogenswinsten op buitenlandse beleggingen

Ondanks een totaal tekort op de lopende rekening van 2 400 mld dollar in de jaren 2002-2005 is de Amerikaanse netto buitenlandse schuld slechts met 200 mld dollar toegenomen in deze periode.^a Hierdoor daalde de buitenlandse schuld in procenten van het BBP (figuur 6.2). De beperkte schuldtoename kwam doordat vermogenswinsten op buitenlandse beleggingen gemeten in dollars de vermogenswinsten van buitenlanders op Amerikaanse beleggingen overtroffen.^b Slechts voor een deel (500 mld dollar) kwamen deze netto vermogenswinsten door de depreciatie van de dollar in deze periode. Een groter deel (1 200 mld dollar) kwam door koersstijgingen voor aandelen en obligaties die samenhangen met de verbetering in de conjunctuur en de daling van de kapitaalmarktrentes. Ten slotte is een deel (500 mld dollar) onverklaard. Ook in voorgaande jaren was er een onverklaarde netto vermogenswinst.

^a Bureau of Economic Analysis, Changes in selected major components of the international investment position, 1989-2005, 2006.

^b Voor Nederland geldt het tegenovergestelde: een groot overschot op de lopende rekening heeft in de afgelopen tien jaar als gevolg van forse netto vermogensverliezen nauwelijks geleid tot een toename van het netto buitenlands vermogen. Zie De Nederlandsche Bank, Het externe vermogen van Nederland in 2005, *Statistisch Bulletin*, december 2006.

20% BBP in 2005 is tevens de resultante van een bruto buitenlandse schuld van 109% BBP en bruto buitenlandse vorderingen van 89% BBP.

Een tekort (overschot) op de lopende rekening betekent niet alleen een overschot (tekort) op de financiële rekening van de betalingsbalans, maar per definitie ook dat de nationale besparingen kleiner (groter) zijn dan de investeringen. In de Verenigde Staten hebben de federale overheid en vooral gezinnen een netto spaartekort; gezinnen ontsparen momenteel zelfs (figuur 2.3). Het oplopen van het tekort op de lopende rekening in de afgelopen jaren is meer gepaard gegaan met een afname van de besparingen dan met een toename van de investeringen. In Azië staan tegenover de kapitaaluitstroom vooral hoge besparingen van gezinnen en bedrijven.

6.1.2 De Amerikaanse dollar staat sinds 2002 opnieuw onder druk

De toenemende betalingsbalanssaldi gaan sinds 2002 gepaard met een depreciatie van de Amerikaanse dollar (figuur 6.3 en tabel 6.1). Deze teruggang is vooralsnog kleiner dan in de twee vorige periodes met een markante dollardepreciatie. Opvallend is dat sinds 2002 de dollar vooral is verzwakt ten opzichte van de euro en in veel mindere mate ten opzichte van de yen. Sinds begin 2005 is de yen zelfs weer gedeprimeerd, waardoor de helft van de appreciatie na 2002 teniet werd gedaan. Na het loslaten van de vaste koppeling, midden 2005, is de dollar ook gedeprimeerd ten opzichte van de Chinese renminbi, zij het in zeer beperkte mate.

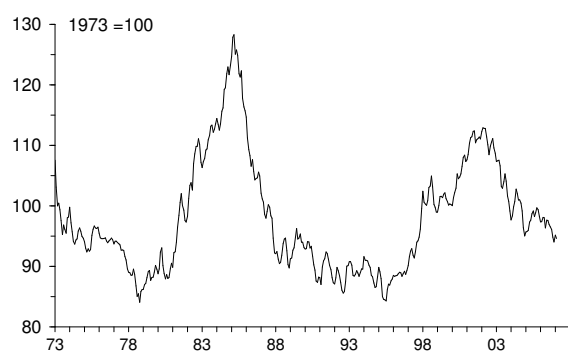
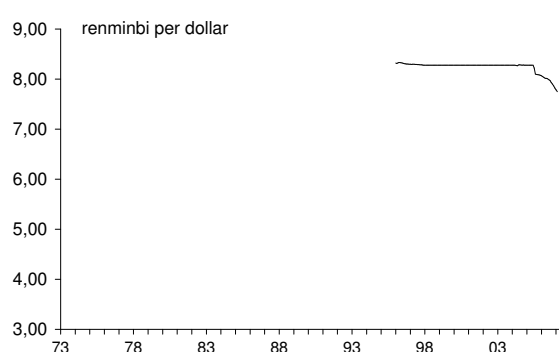
Wisselkoersveranderingen kunnen het best economisch beoordeeld worden door te corrigeren voor inflatieverschillen en rekening te houden met landengewichten (de reële effectieve wisselkoers). Daarmee wordt een indicatie gekregen van de prijsconcurrentiepositie. Momenteel ligt de reële effectieve wisselkoers van de dollar slechts net onder het historisch gemiddelde vanaf begin 1973. Op basis van koopkrachtpariteiten (KKP) is de dollar momenteel ondergewaardeerd ten opzichte van de euro: de KKP was in 2006 circa 1,18 dollar per euro. Deze maatstaf geeft echter in het geval van de dollar en de euro momenteel geen houvast,

Tabel 6.1 Perodes van forse dollardepreciaties^a

	Januari-73 oktober-78	Maart-85 april-88	Maart-02 februari-07
Dollar ten opzichte van:	dollar mutaties in bovenstaande periode in %		
Euro (D-mark)	– 42	– 49	– 33
Yen	– 39	– 52	– 8
Renminbi ^b			– 6
Belangrijkste valuta	– 15	– 39	– 26
Alle valuta (reëel)	– 22	– 29	– 16

^a Berekend op basis van lokale valuta per dollar. Bij grote veranderingen wordt de wijze van berekening relevant. Zo is de depreciatie van de dollar ten opzichte van de euro in februari 2002–januari 2007 op deze basis 33% maar op basis van dollar per lokale valuta 49%.

^b Vanaf 1996 convertibel voor lopende-rekeningtransacties.

Figuur 6.3 De Amerikaanse dollar, 1973-2007**Reëel, ten opzichte van buitenlandse valuta^a****Ten opzichte van de euro^b****Ten opzichte van yen****Ten opzichte van renminbi^c**

^a Reëel effectieve wisselkoers ten opzichte van de andere valuta; 1973=100; zoals berekend door de Federal Reserve op basis van consumentenprijzen.

^b De euro vóór 1999 teruggerekend op basis van de D-mark.

^c Vanaf 1996 convertibel voor lopende-rekeningtransacties.

vooral omdat prijzen van niet-verhandelbare goederen en diensten zwaar meewegen en aanzienlijk verschillen.

6.1.3 De huidige betalingsbalansonevenwichtigheden hebben diverse oorzaken

De betalingsbalansen zijn momenteel fors uit het lood zowel door factoren die in eerste instantie de lopende rekening beïnvloeden als door factoren die vooral bij kapitaalstromen aangrijpen. Het Amerikaanse tekort op de lopende rekening is vooral opgelopen door lagere besparingen van Amerikaanse gezinnen en de Amerikaanse overheid. De gezinsbesparingen namen mogelijk onder meer af door het versnellen van de potentiële groei, waardoor inkomensverwachtingen verbeterden. Goedwerkende financiële markten maakten het mogelijk om in een rationele reactie daarop direct al de consumptie te verhogen. Hogere huizenprijzen, en daardoor een toename van het netto vermogen van gezinnen, droegen ook bij aan de afname van de gezinsbesparingen uit lopend inkomen.

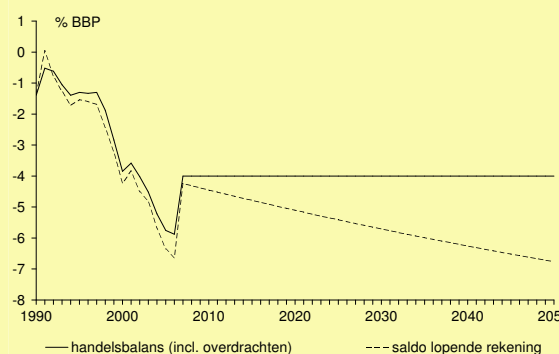
De houdbaarheid van het Amerikaanse tekort op de lopende rekening

Het huidige tekort op de Amerikaanse lopende rekening wordt als onhoudbaar op langere termijn gekarakteriseerd, onder andere door het IMF, de OESO en de Europese Commissie. In dit kader wordt hier nader op ingegaan.

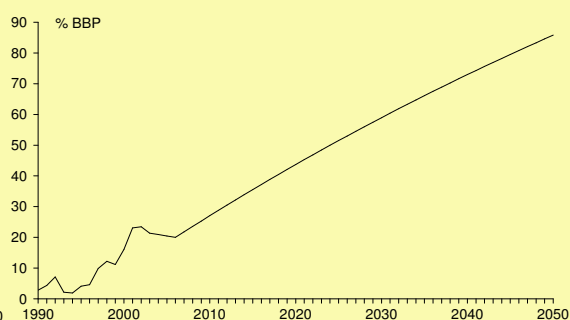
Het Amerikaanse tekort op de handelsbalans – 5¼% BBP in 2006 – vergroot ieder jaar de netto buitenlandse schuld. Ook als het handelstekort in de komende jaren aanzienlijk lager uitkomt (3½% BBP), dan zou alleen al door dit tekort de netto buitenlandse schuld fors oplopen. Daar komt bovenop dat daardoor een duidelijke omslag zal plaatsvinden in de netto rente-, winst- en dividendbetalingen. Tot 2006 ontvingen de Verenigde Staten, ondanks de netto buitenlandse schuld, meer primaire inkomsten uit het buitenland dan zij betaalden.^a Dit komt doordat het rendement op de buitenlandse activa van de Verenigde Staten hoger is dan op de buitenlandse verplichtingen. Zo wordt het rendement op buitenlandse directe investeringen door Amerikanen geschat op 10% en door buitenlanders in de Verenigde Staten op 5% tijdens hoogconjunctuur. Doordat de buitenlandse schuld oploopt, zullen de Verenigde Staten echter duidelijk meer rente en dividend aan het buitenland gaan betalen dan zij ontvangen.

Rekeninghoudend met toenemende inkomstenbetalingen aan het buitenland loopt in een illustratieve berekening, in navolging van onder andere Obstfeld and Rogoff,^b het tekort op de lopende rekening verder op en neemt de buitenlandse schuld toe tot 36% BBP in 2015 en 86% BBP in 2050.^c Het feit dat de buitenlandse schuld niet tendeert naar een evenwichtsniveau maar voortdurend blijft toenemen, betekent dat het tekort op de lopende rekening in de huidige omvang bij de huidige wisselkoersen onhoudbaar is.

Handelsbalans en saldo lopende rekening

Netto buitenlandse schuld

Er is in de literatuur geen overeenstemming over de evenwichtswaarde voor de Amerikaanse netto buitenlandse schuld. Sommigen achten 30% BBP al excessief, terwijl anderen 50% BBP als een redelijke schatting beschouwen. Maar zelfs een stabilisatie op 60% BBP vereist een vermindering van het tekort op de lopende rekening tot circa 3% BBP en een vermindering van het handelstekort (inclusief netto overdrachten) met 6%-punt tot ½% BBP. Een dergelijke vermindering betekent voor de relatief gesloten Amerikaanse economie zeer forse veranderingen in de buitenlandse handel. Een vermindering van het handelstekort met 6% BBP impliceert een vermindering van de invoer met 36% dan wel een toename van de uitvoer met 54%. Bovendien betekent de toename van de netto inkomstenbetalingen aan het buitenland tot 2½% BBP dat een toenemend deel van het BBP niet beschikbaar is voor Amerikaanse ingezetenen.

^a In 2006 was al sprake van beperkte netto inkomstenbetalingen.

^b M. Obstfeld en K. Rogoff, Perspectives on OECD Capital Market Integration: Implications for U.S. capital account adjustment, in Federal Reserve Bank of Kansas City, Global Economic Integration: Opportunities and Challenges, 2000. De in dit kader gepresenteerde berekening is een actualisatie en incorporeert effecten van rendementsverschillen en vermogens effecten.

^c Deze illustratieve berekening is gebaseerd op een tekort op de handelsbalans van 3½% BBP, netto overdrachten aan het buitenland van ½% BBP, een nominale BBP-stijging van 5% per jaar, een verschil in rendement tussen Amerikaanse beleggingen in het buitenland en buitenlandse beleggingen in de Verenigde Staten van 1,3%-punt (gelijk aan het gemiddelde verschil in 2001-2005), kapitaalwinst van 1,5%-punt BBP per jaar op de netto buitenlandse schuld, geen wisselkoersveranderingen en Amerikaanse buitenlandse beleggingen die even sterk toenemen als het BBP. De aannames ten aanzien van de forse terugval in het handelsbalanstekort, aanhoudend positief rendementsverschil en aanhoudende vermogenswinsten betekenen dat deze illustratieve berekening zeker niet pessimistisch is.

Kapitaalstromen werden vooral beïnvloed door ontwikkelingen in Azië. De Aziatische economische crisis van midden jaren negentig leidde tot het terugschroeven van de investeringen in de getroffen landen, waardoor nationale spaaroverschotten ontstonden die een kapitaaluitstroom tot gevolg hadden. De crisiserfaring leidde ook tot extra besparingen uit voorzorg door Aziatische gezinnen en bedrijven. Een ander gevolg was de opbouw van veel grotere deviezenreserves om niet langer economisch sterk te worden geraakt als buitenlandse beleggers en speculanten plotseling kapitaal terug zouden trekken. Ten slotte achtten de Chinese autoriteiten een sterke uitvoergroei essentieel voor de snelle ontwikkeling van de Chinese economie, wat een competitieve wisselkoers noodzakelijk maakte. Dit leidde tot een snelle stijging van de Chinese deviezenreserve tot meer dan 1 000 mld dollar eind vorig jaar.

De overschotten op de handelsbalansen van olieproducenten zijn zeer sterk gestegen door de voorzichtige reactie op de explosieve toename van de olieopbrengsten. Kennelijk zijn lessen geleerd van eerdere periodes van hoge olieprijs toen een zeer snel opvoeren van de invoer inefficiënt gebruik van de extra middelen tot gevolg had. Bovendien leidde de daarop volgende normalisatie van de olieprijs tot grote budgettaire problemen. De recente terughoudende invoerreactie noopte tot een forse kapitaaluitstroom van olieproducerende landen.

De complexe wisselwerking tussen landen en tussen de reële en financiële sfeer betekent dat achter bovenstaande verklaringen dieperliggende oorzaken kunnen liggen. Zo zouden de stijgende Amerikaanse huizenprijzen gedeeltelijk veroorzaakt kunnen zijn door lage hypotheekrentes als gevolg van de Aziatische kapitaaluitstroom.

Bovenstaande verklaringen voor hardnekkige betalingsbalansonevenwichtigheden worden gedeeld door internationale instellingen zoals IMF en OESO en door veel academici die zich met dit onderwerp bezighouden, maar zeker niet door alle.³⁶ Bovendien leiden deze verklaringen niet tot uniforme conclusies over de toekomstige ontwikkeling. Onder andere IMF en OESO achten de huidige situatie op lange termijn onhoudbaar (zie kader). Onhoudbaarheid betekent in dit verband dat niet verwacht mag worden dat de marktverwachtingen blijvend ten faveure van geruisloze financierbaarheid van dit tekort zullen werken.³⁷ Dit betekent overigens niet dat een financiële crisis onvermijdelijk is; het betekent wel dat op termijn substantiële mondiale aanpassingen noodzakelijk zijn om tot een meer evenwichtige situatie te komen.

³⁶ Daarbij wordt onder andere aangevoerd dat de Verenigde Staten zeer aantrekkelijk zijn voor buitenlanders om te investeren door de 'nieuwe economie', dat de Verenigde Staten veel meer buitenlands vermogen hebben dan uit de statistieken blijkt, dat Amerikanen betere beleggers zijn waardoor zij hogere rendementen in het buitenland behalen dan buitenlanders in de Verenigde Staten. Voor een kritische analyse van deze argumenten zie B. Eichengreen, *Global imbalances: The new economy, the dark matter, the savvy investor, and the standard analysis*, *Journal of Policy Modelling*, 2006. Zie ook J. Frankel, *Global Imbalances and Low Interest Rates: An Equilibrium Model vs. A Disequilibrium Reality*, Harvard University, John. F. Kennedy School of Government, Faculty Research Working Paper, 2006.

³⁷ De Nederlandsche Bank, *Jaarverslag 2005*, 2006.

Nederland en de Amerikaanse economie

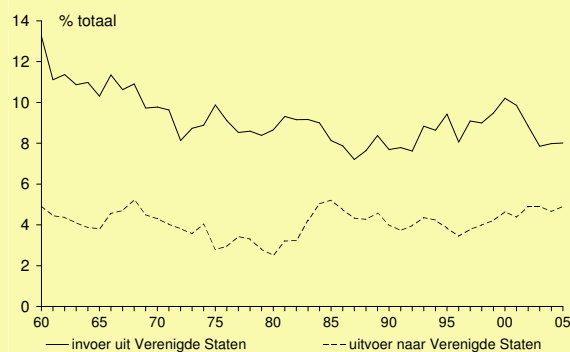
In 2005 werd door Nederlandse bedrijven voor 14 mld euro aan goederen en 9 mld euro aan diensten naar de Verenigde Staten uitgevoerd. Daarmee was de relatieve betekenis van de Verenigde Staten belangrijker voor de diensten (aandeel van 12% in totaal) dan voor goederen (5%). Ondanks Europese integratie en globalisering is het aandeel van de Verenigde Staten in de totale uitvoer van goederen sinds begin jaren zestig relatief stabiel (zie figuur). Ook voor de Nederlandse invoer is de Verenigde Staten belangrijker voor diensten dan voor goederen. In 2005 kwam 14% van de ingevoerde diensten uit de Verenigde Staten, tegen 8% van de ingevoerde goederen. In tegenstelling tot de uitvoer, is voor de invoer van goederen het aandeel van de Verenigde Staten sinds begin jaren zestig wel enigszins afgenomen.

De betekenis van de Verenigde Staten voor de Nederlandse economie zou worden onderschat als deze alleen wordt afgemeten aan de bilaterale buitenlandse handel. Zo komen Nederlandse exporteurs hun talrijke Amerikaanse collega's tegen als concurrenten elders in de wereld. De Verenigde Staten zijn de belangrijkste concurrent van Nederland op Duitsland na. Bovendien is ook de indirecte buitenlandse handel van belang. Bijvoorbeeld meer Duitse uitvoer naar de Verenigde Staten zal leiden tot meer Nederlandse uitvoer van intermediaire en finale producten naar Duitsland, ons belangrijkste afzetgebied. Verder betekent het grote gewicht van de Verenigde Staten in de wereldeconomie dat Amerikaanse economische ontwikkelingen, in tegenstelling tot die in Nederland, wereldmarktprijzen beïnvloeden. Dit geldt voor olie en de overige grondstoffen, maar ook voor obligatiekoersen. Minder relevant is dat veel wereldmarktprijzen in dollars luiden. Op korte termijn zal hiervan bij wisselkoersveranderingen een invloed uitgaan op de voor Nederlandse bedrijven relevante prijzen in euro's. Op lange termijn worden wereldmarktprijzen slechts bepaald door vraag en aanbod en niet door de valuta waarin prijzen worden genoteerd.

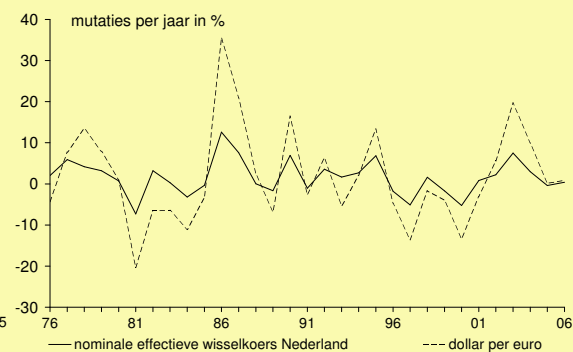
Conjunctureel hangt de Nederlandse economie sterk samen met de Amerikaanse, vooral voor aandelenkoersen en kapitaalmarktrentes. Correlatiecoëfficiënten geven echter aan dat de samenhang van de Nederlandse economie met het eurogebied nog sterker is.

Nederlandse handel met Verenigde Staten en wisselkoersen, 1960-2006

Goederenhandel met de Verenigde Staten

Wisselkoersen, euro vóór 1999 teruggerekend met D-mark

Amerikaanse aandelen zijn dominant in de Nederlandse buitenlandse beleggingsportefeuille. In 2005 bestond deze voor 39% uit Amerikaanse aandelen, tegen 26% uit aandelen van de overige eurolanden. Dit betekent dat een val van de dollar behoorlijke consequenties kan hebben voor de vermogenspositie van Nederlandse institutionele beleggers en de rest van de financiële sector. Afdekking via derivaten vermindert dit valutarisico, maar wordt slechts in beperkte mate toegepast. Amerikanen zijn een zeer belangrijke belegger in Nederlandse aandelen. Hun aandeel in het buitenlandse bezit van Nederlandse aandelen was 36% in 2005, slechts licht lager dan het aandeel van 38% van de eurolanden.

Ondanks de vaak geopperde superieure omstandigheden en het versnellen van de Amerikaanse potentiële economische groei sinds midden jaren negentig ('nieuwe economie') is het deel van de Nederlandse buitenlandse directe investeringen dat in de Verenigde Staten is geïnvesteerd gedaald van 41% eind 1985 tot 15% eind 2005. In deze periode liep het aandeel van de lidstaten van de Europese Unie op van 34% tot 61%.

6.1.4 De consequenties van betalingsbalansaanpassingen kunnen groot zijn

Naar verwachting blijft het tekort op de Amerikaanse lopende rekening in de komende jaren fors, ondanks de voor 2007 geprojecteerde olieprijsdaling en afzwakking van de economische groei in de Verenigde Staten. Dit betekent een verdere toename van de Amerikaanse buitenlandse schuld en van het aandeel van Amerikaanse activa in de beleggingsportefeuilles van niet-Amerikanen. Op een gegeven moment zullen zij dit aandeel slechts willen vergroten als het rendement erop toeneemt. Dit zou dan leiden tot neerwaartse druk op de dollar, hogere Amerikaanse rentes en vermindering van de Amerikaanse binnenlandse bestedingen.

Niet alleen particuliere beleggers maar ook centrale banken kunnen, als zij hun deviezenreserves groot genoeg achten, besluiten hun kapitaalstroom naar de Verenigde Staten te verminderen, met neerwaartse druk op de dollar tot gevolg. Dit zou ook het resultaat kunnen zijn van een verschuiving in de door hen aangehouden deviezenreserves van dollars naar euro's. Ten slotte zal China zijn officiële kapitaaluitstroom verminderen wanneer zij minder nadruk gaat leggen op een exportgeleide groei.³⁸

Simulaties met het *Global Economy Model* van het IMF kunnen mogelijke effecten van betalingsbalansaanpassingen en dollardepreciaties op de Amerikaanse en Europese economieën illustreren. Dergelijke modelberekeningen kunnen gezien onzekerheden slechts illustraties zijn, temeer daar de effecten afhangen van de oorzaak van de dollarval. Bovendien geeft de ontwikkeling in de tweede helft van de jaren tachtig aan dat de effecten mee kunnen vallen (zie kader).

In figuur 6.4 zijn twee scenario's weergegeven: een basisscenario en een alternatief scenario met een abrupte val van de dollar.³⁹ In het basisscenario is sprake van een geleidelijke effectieve dollardepreciatie van 15%, enige stijging van de Amerikaanse gezinsbesparingen en minder besparingen in opkomend Azië. Het Amerikaanse tekort op de lopende rekening neemt hierdoor af, maar onvoldoende om een forse toename van de Amerikaanse buitenlandse schuld te voorkomen. In het alternatieve scenario worden buitenlandse investeerders plotseling minder geneigd om het Amerikaanse tekort op de lopende rekening te financieren en stijgt de renterisicopremie. Hierdoor vindt een abrupte effectieve dollardepreciatie van 15% plaats.

De val van de dollar leidt tot hogere Amerikaanse invoerprijzen, ondanks het feit dat exporteurs naar de Verenigde Staten hun marge zullen verlagen om fors marktverlies te voorkomen. Deze hogere invoerprijzen tasten de koopkracht van Amerikaanse gezinnen aan, waardoor het BBP afneemt. De binnenlandse bestedingen nemen ook af door de hogere kapitaalmarktrente als gevolg van minder kapitaalinstream en restrictiever monetair beleid. De afname van de BBP-groei is in eerste instantie aanzienlijk. Doordat de val van de dollar met enige vertraging de uitvoer stimuleert en de invoer afremt, herstelt de BBP-groei. Het BBP-

³⁸ De Chinese autoriteiten beogen deze verschuiving. Zie CPB, China en de Nederlandse economie, *Macro Economische Verkenning 2007*, 2006, blz. 129-139.

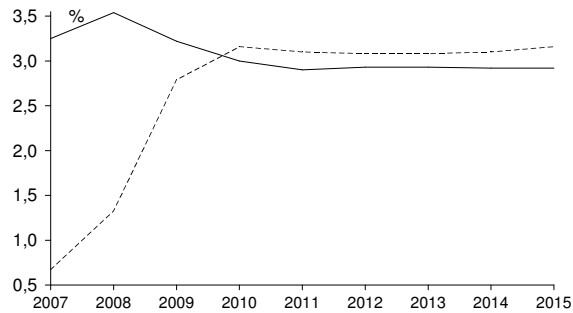
³⁹ De OESO heeft vergelijkbare simulaties uitgevoerd. Zie Appendix I.2 Dollar hard landing scenarios: calibration and simulation, in OESO, *Economic Outlook*, no. 77, juni 2005.

niveau blijft echter lager. Door de permanent hogere besparingen, de hogere uitvoer en lagere invoer vermindert het tekort op de Amerikaanse lopende rekening substantieel en neemt de Amerikaanse buitenlandse schuld nog slechts in beperkte mate toe.

Figuur 6.4 Effecten van een forse depreciatie van de dollar

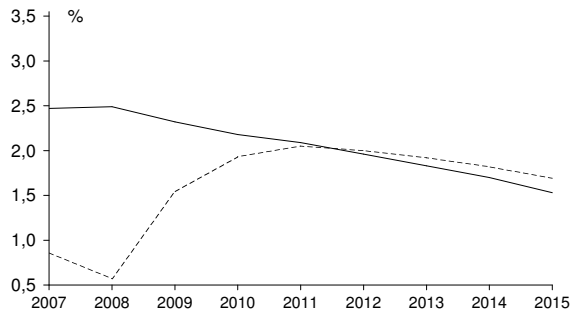
Verenigde Staten

Groei BBP-volume

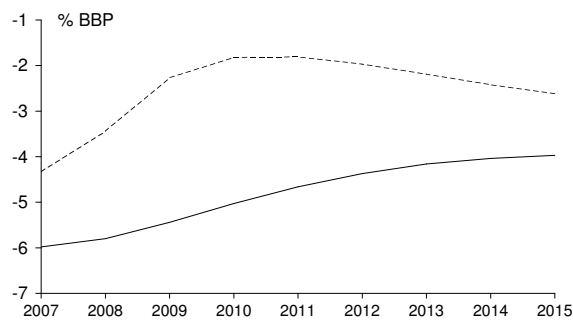

Eurogebied plus Japan

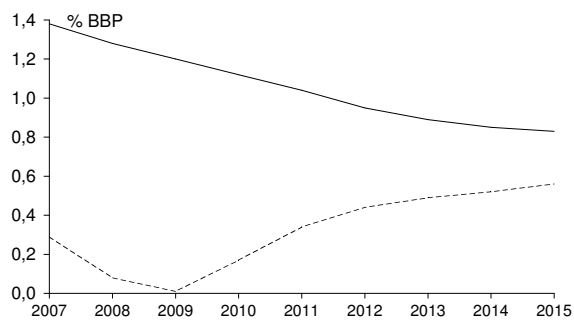
Groei BBP-volume

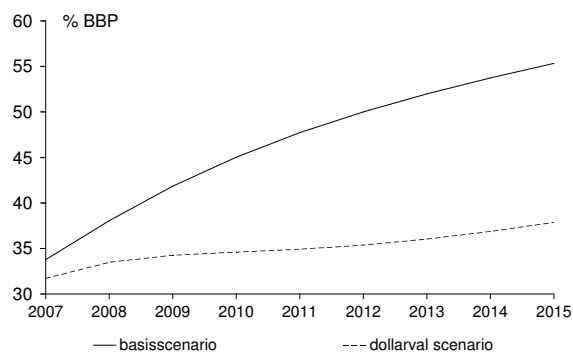
Saldo lopende rekening

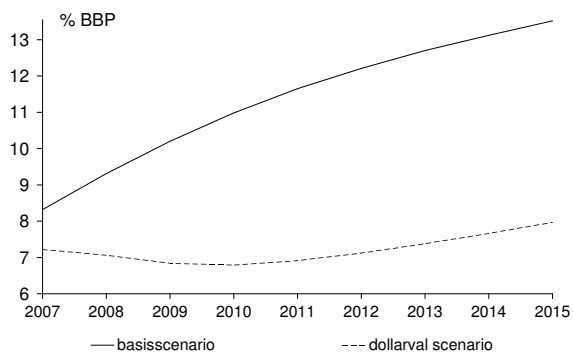
Saldo lopende rekening

Netto buitenlandse schuld

Netto buitenlands vermogen

Bron: IMF, World Economic Outlook, september 2006.

Lagere Amerikaanse bestedingen en de plotseling zwakkere dollar betekenen in het alternatieve scenario voor het eurogebied minder uitvoer, en daardoor een lagere economische groei dan in het basisscenario. De negatieve doorwerking via consumptie en investeringen versterkt dit effect.

Net als voor het eurogebied zal een dollarval negatief uitwerken op de Nederlandse economie. Mogelijk zijn de effecten zelfs sterker door de negatieve vermogens effecten van de depreciatie van de dollar voor bedrijven en institutionele beleggers en de negatieve doorwerking daarvan op de Nederlandse economie.⁴⁰

Tabel 6.2 **Belangrijkste recente studies over vermindering Amerikaans tekort op de lopende rekening en de Amerikaanse dollar^a**

Auteurs	Omvang vermindering tekort en dollarmutatie
Blanchard e.a. (2005)	Een onverwachte reële effectieve dollardepreciatie van 10% vermindert het tekort op de lopende rekening met circa 1% BBP (hierbij is rekening gehouden met vermogenswinsten als gevolg van de depreciatie en met rendementsverschillen). Voor stabilisatie van de buitenlandse schuld op 25% BBP is een onverwachte reële dollardepreciatie nodig van circa 40%.
Caballero e.a. (2006)	Dollardepreciatie en vermindering van het Amerikaanse tekort worden pas noodzakelijk wanneer in Azië intern aantrekkelijke vermogenstitels beschikbaar komen en daardoor de kapitaaluitstroom afneemt.
Dooley e.a. (2005)	Vooralsnog geen tekortaanpassing en wisselkoersveranderingen noodzakelijk, doordat Aziatische autoriteiten via valutamarktinterventies een stabiele wisselkoers ten opzichte van de dollar handhaven om hun economische ontwikkeling te stimuleren.
Edwards (2005)	Een vermindering van het Amerikaanse tekort met 3 à 6% BBP vereist een reële effectieve depreciatie van de dollar met 21% à 28% in drie jaar.
Obstfeld en Rogoff (2005)	Om het tekort terug te brengen tot 3% BBP is een reële depreciatie ten opzichte van de euro noodzakelijk van circa 15% en ten opzichte van de Aziatische valuta met bijna 20% (hierbij is rekening gehouden met vermogenswinsten als gevolg van de depreciatie en met rendementsverschillen).
Roubini en Setser (2004)	Een depreciatie van de dollar met 50% stabiliseert de Amerikaanse buitenlandse schuld op 50% BBP en het tekort op de lopende rekening op 4% BBP. Er is een reële kans dat deze depreciatie niet geleidelijk plaatsvindt maar plotseling (dollarcrisis).

^a O. Blanchard, F. Giavazzi en F. Sa, International investors, the U.S. current account, and the dollar, Brookings Papers on Economic Activity, 2005; R.J. Caballero, E. Farhi en P. Gourinchas, An equilibrium model of "global imbalances" and low interest rates, BIS working paper 222, 2006; M. Dooley en P. Garber, Is it 1958 or 1968? Three notes on the longevity of the revived Bretton Woods system, Brookings Papers on Economic Activity, 2005; S. Edwards, Is the U.S. current account deficit sustainable? And if not, how costly is adjustment likely to be?, NBER working paper 11541, 2005; M. Obstfeld en K. Rogoff, Global current account imbalances and exchange rate adjustments, Brookings Papers on Economic Activity, 2005; N. Roubini en B. Setser, The US as a net debtor: the sustainability of the US external imbalances, Stern School of Business, 2004.

⁴⁰ Een stresstest door De Nederlandsche Bank geeft aan dat een forse plotselinge dollardepreciatie (40%) gepaard gaande met hogere risicopremies leidt tot een winstdaling van Nederlandse banken met 37% en een waardedaling van risicovolle beleggingen van pensioenfondsen met 30%, waardoor indexatie van pensioenen onder druk zal komen te staan. Zie DNB, Financiële stabiliteit: is the Nederlandse financiële sector stressbestendig?, Kwartaalbericht, december 2006.

Terugblik op 1986-1992, de laatste periode met een forse afname van het Amerikaanse tekort op de lopende rekening

Analyse van de periode 1986-1992 is momenteel interessant, omdat het een indruk geeft van de mogelijke effecten van een forse vermindering van het tekort op de Amerikaanse lopende rekening, ook al is het huidige tekort veel groter, zijn de financiële markten nu meer geïntegreerd en is de Amerikaanse industriële basis afgekald.

In de voorafgaande periode, 1979-1985, namen in de Verenigde Staten de binnenlandse bestedingen relatief sterk toe en verslechterde de Amerikaanse lopende rekening. In 1987 bereikte het Amerikaanse tekort een naoorlogs record van 3,4% BBP, waarna het afnam tot 0,8% BBP in 1992. Dit kwam doordat de groei van de binnenlandse bestedingen achterbleef bij die van het BBP. Dit hing vooral samen met een zeer forse depreciatie van de dollar, die al in 1985 begon. Hierdoor nam de Amerikaanse uitvoer sterk toe en werd de invoergroei gedempt. De ontwikkeling in het eurogebied en Japan was het spiegelbeeld van die van de Verenigde Staten met een sterkere groei van de binnenlandse bestedingen dan van het BBP.

De periode 1986-1992 leert dat een vermindering van de betalingsbalanssaldi niet persé gepaard hoeft te gaan met een substantiële terugval in BBP-groei.^a Forse verschuivingen tussen binnenlandse bestedingen en netto uitvoer, op gang gebracht door wisselkoersveranderingen, zijn wel noodzakelijk om de betalingsbalansen meer in evenwicht te brengen.

		Verenigde Staten	Eurogebied	Japan
		mutaties per jaar in %		
BBP-volume-groei	1986-1992	2,8	2,9	4,0
	1979-1985	2,7	1,9	3,4
	verschil	0,1	1,0	0,6
Binnenlandse bestedingen	1986-1992	2,4	3,2	4,4
	1979-1985	3,0	1,5	2,9
	verschil	- 0,6	1,6	1,5
Bijdrage netto uitvoer aan BBP-volume-groei	1986-1992	0,4	- 0,3	- 0,3
	1979-1985	- 0,3	0,3	0,5
	verschil	0,6	- 0,6	- 0,8
Prijsconcurrentiepositie ^b	1986-1992	- 6,8	3,6	6,0
Begrotingsimpuls ^c	1986-1992	- 0,3	0,9	1,3
		% BBP		
Saldo lopende rekening	1992	- 0,8	- 0,9	2,8
	1985	- 2,8	1,6	3,7
	verschil	2,0	- 2,6	- 0,8

^b Op basis van arbeidskosten per eenheid product voor de verwerkende industrie.

^c Mutatie tussen 1985 en 1992 in het primaire structurele saldo in procenten BBP (met omgekeerd teken).

^a Zie voor een vergelijkbare conclusie S. Edwards, The end of large current account deficits, 1970-2002: are there lessons for the United States?, NBER working paper 11669, 2005. In het algemeen, op basis van een analyse van alle hoogontwikkelde landen, concludeert Edwards wel dat vermindering van tekorten op de lopende rekening tot grote afname in BBP-groei leiden. Milesi-Ferretti en Razin delen deze conclusie niet. Zie G.M. Milesi-Ferretti en A. Razin, Current account reversals and currency crises: empirical regularities, in P. Krugman (ed.), Currency Crisis, University of Chicago Press, 2000.

Naast modelanalyses van het IMF en de OESO is in de afgelopen jaren veel empirisch economisch onderzoek beschikbaar gekomen over betalingsbalansonevenwichtigheden en wisselkoersen dat analytisch rijker en dus complexer is (zie tabel 6.2 voor een beperkte selectie). Ondanks grote verschillen in modellering is er een brede consensus. Het meeste empirische en theoretische onderzoek concludeert dat een substantiële vermindering van het Amerikaanse tekort op de lopende rekening gepaard zal gaan met een forse reële depreciatie van de dollar.⁴¹ Verder wordt de conclusie breed gedeeld dat reële wisselkoersveranderingen alleen onvoldoende zijn om het Amerikaanse tekort structureel te verminderen en dat daarnaast een permanente toename van de besparingen in de Verenigde Staten noodzakelijk is, in combinatie met minder besparingen in Azië.

6.1.5 Slotopmerkingen

Het risico bestaat dat in de komende jaren een internationale aanpassing van betalingsbalansen zal plaatsvinden die gepaard zal gaan met onder andere een verdere depreciatie van de dollar. Gezien de onzekerheid, vooral over de maximaal mogelijke omvang van de Amerikaanse buitenlandse schuld, kan echter niet worden uitgesloten dat deze aanpassingen pas later zullen plaatsvinden. Deze aanpassingen betreffen de nationale besparingen van de diverse economische blokken, maar ook hun investeringen en de allocatie van productiefactoren over internationaal verhandelbare en niet-verhandelbare goederen. Markante veranderingen in de bovengenoemde variabelen kunnen haast alleen maar gebeuren bij aanzienlijke veranderingen in relatieve prijzen, waaronder wisselkoersen. Gezien ervaringen in het verleden is het in eerste

De internationale consensus over de noodzakelijke beleidsreacties op betalingsbalansonevenwichtigheden

Zoals blijkt uit G7- en IMF-communiqués van de afgelopen jaren is er internationaal onder beleidsmakers overeenstemming over de betekenis van de huidige betalingsbalansonevenwichtigheden en de beleidsreacties daarop. De Verenigde Staten worden opgeroepen tot vermindering van het overheidstekort en verhoging van de particuliere besparingen. Europa en Japan kunnen bijdragen door structurele hervormingen, waarvan een stimulans uitgaat op de binnenlandse bestedingen. Opkomend Azië, met name China, kan vooral bijdragen door grotere wisselkoersflexibiliteit, waardoor appreciatie van de eigen munt mogelijk wordt. Daarnaast kan opkomend Azië een bijdrage leveren door versterking van de financiële sector.

Het is positief dat de problematiek door alle betrokkenen wordt onderkend en dat overeenstemming is over de gewenste beleidsreacties. Echter deze overeenstemming is slechts in zeer algemene termen – er is bijvoorbeeld geen indicatie van welke beleidsmaatregelen belangrijker zijn dan andere – en de landen hebben zich niet vastgelegd op concrete beleidsmaatregelen.

Mede omdat belangrijke surpluslanden niet aan de “G7-tafel” zitten, is het IMF vorig jaar gestart met een multilaterale consultatieprocedure over de betalingsbalansonevenwichtigheden, waaraan de Verenigde Staten, het eurogebied, Japan, China en Saoedi-Arabië deelnemen. De bredere vertegenwoordiging is echter zeker geen garantie dat deze informatie-uitwisseling en discussie concrete beleidsaanpassingen naderbij zal brengen.

⁴¹ Zoals blijkt uit het kader over de onhoudbaarheid van het Amerikaanse tekort is het niet noodzakelijk dat het tekort tot nul afneemt. Vermindering tot een tekort op de lopende rekening tot 3% BBP kan leiden tot een evenwichtige situatie.

instantie doorschieten van nominale wisselkoersen voorbij hun evenwichtsniveau daarbij zeker niet uitgesloten. Bovendien brengen dergelijke verschuivingen aanpassingskosten met zich mee. De huidige omvangrijke onevenwichtigheden leiden er ook toe dat het internationale financiële systeem politiek onder druk komt te staan. Betalingsbalansonevenwichtigheden zouden dan ook de achilleshiel van de huidige succesvolle globalisering kunnen zijn. Dit doet de economische risico's van de huidige betalingsbalanssituatie verder toenemen.

Hoewel de lopende rekening van het eurogebied in de afgelopen jaren min of meer in evenwicht was, is te verwachten dat de dollar ook ten opzichte van de euro zal depreciëren bij een eventuele aanpassing. Hiervan zal voor Nederland en de overige eurolanden een negatief effect uitgaan op de economische groei en een drukkend effect op de inflatie. Door de sterk toegenomen internationale kapitaalstromen zullen bij appreciatie van de euro negatieve vermogenseffecten kunnen optreden die, met name voor Nederland, macro-economisch van betekenis kunnen zijn.

De omvang van het negatieve effect op de economische groei hangt af van de flexibiliteit van de economieën van het eurogebied. De voor vermindering van de onevenwichtigheden in betalingsbalansen noodzakelijke verschuiving van productie voor uitvoer naar binnenlandse bestedingen zou een steuntje in de rug krijgen door een verdere liberalisering van de Europese dienstensector. Vanwege de vergrijzingproblematiek zal voor het begrotingsbeleid van eurolanden geen rol weggelegd zijn bij de verschuiving van uitvoer naar binnenlandse bestedingen.

6.2 Eerste ervaringen met stelselherziening zorg

Op de zorgverzekeringsmarkt is de concurrentie goed op gang gekomen. Een onverwacht grote mobiliteit van verzekerden ging samen met sterke concurrentie van verzekeraars op de premie. Er zijn twee aandachtspunten op deze markt: de toenemende concentratie op de verzekeringsmarkt en het risico dat selectief contracteren niet op gang komt, omdat verzekerden in de praktijk toch naar een niet-gecontracteerde aanbieder kunnen gaan zonder dat ze veel hoeven bij te betalen. Op de zorginkoopmarkt moet er nog veel gebeuren. Voor een groot deel liggen daar al beleidsplannen voor klaar: meer financieel risico voor zorgverzekeraars, een nieuwe bekostiging van ziekenhuizen en betere informatie over de kwaliteit van zorg. Onduidelijk is nog of deze voorwaarden naast noodzakelijk ook voldoende zijn om de zorginkoopmarkt goed te laten werken. Er zijn risico's die te maken hebben met het gebruik van informatie over de kwaliteit van zorg.

Op 1 januari 2006 zijn in Nederland de eerste stappen gezet op weg naar een systeem van gereguleerde concurrentie in de curatieve zorg. Zo'n systeem is er op gericht dat zorgverzekeraars concurreren om verzekerden en op die manier ook zorgaanbieders stimuleren tot onderlinge concurrentie. Zowel sturing van de zorg door de overheid via aanboderegulering

als marktwerking kennen problemen door de grote informatie-asymmetrieën in de zorg. In een systeem van gereguleerde concurrentie hoopt men het probleem van de informatie-asymmetrie zo goed mogelijk op te lossen door meer beslissingen op een zo laag mogelijk niveau in de zorg te laten nemen binnen strikte publieke randvoorwaarden (verzekeringsplicht, acceptatieplicht, verbod op premiedifferentiatie, risicoverevening tussen verzekeraars).⁴² Hoewel het voor een evaluatie van de stelselherziening nog te vroeg is, is het na ruim een jaar de moeite waard om te kijken wat deze tot nu toe heeft opgeleverd en waar we nu staan. In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de ervaringen in de markt waar verzekerden een zorgverzekering kopen, de zorgverzekeringsmarkt (paragraaf 6.2.1), en de markt waar verzekeraars zorg inkopen voor hun verzekerden, de zorginkoopmarkt (paragraaf 6.2.2). In de slotparagraaf worden enkele voorlopige conclusies getrokken.

6.2.1 Zorgverzekeringsmarkt

Op de verzekeringsmarkt heeft het nieuwe zorgstelsel geleid tot veel dynamiek en een sterke concurrentie tussen verzekeraars op de premie, waarbij verzekeraars onder druk werden gezet door de vele verzekerden die in 2006 wisselden van verzekeraar. De felle concurrentie leidt tot fusies tussen verzekeraars, waardoor hun marktmacht kan toenemen. Een openstaande vraag is of verzekeraars in de praktijk voldoende mogelijkheden hebben om selectief te contracteren. Dit houdt in dat verzekerden zogenoemde preferred provider polissen kunnen kiezen, waarin specifieke keuzes met betrekking tot het leveren van zorg zijn opgenomen.

Overstappers

In 2006 hebben verzekerden veel meer gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te wisselen van zorgverzekeraar dan voor de stelselherziening: 18% van de verzekerden is overgestapt.⁴³ Om deze keuze weloverwogen te kunnen maken, is het belangrijk dat verzekerden kunnen beschikken over informatie over de premie, de dekking, de kwaliteit en de prestaties van zorgverzekeraars. Echter, op het ogenblik is er nog nauwelijks informatie beschikbaar over de kwaliteit van de ingekochte zorg en wordt bovendien nog niet erg selectief ingekocht (zie hieronder). Er is wel informatie voor verzekerden over de kwaliteit van de serviceverlening van zorgverzekeraars. De vraag rijst of de overstappers in 2006 ook rekening hebben gehouden met die informatie naast de premieverschillen.

In figuur 6.5 is voor de verschillende verzekeraars de door verzekerden aangegeven waardering van de kwaliteit van de serviceverlening uitgezet tegen de premiehoogte van de basisverzekering bij individuele contracten⁴⁴. De regressielijn geeft een positieve samenhang

⁴² Zie de beschrijving in *CEP 2005*.

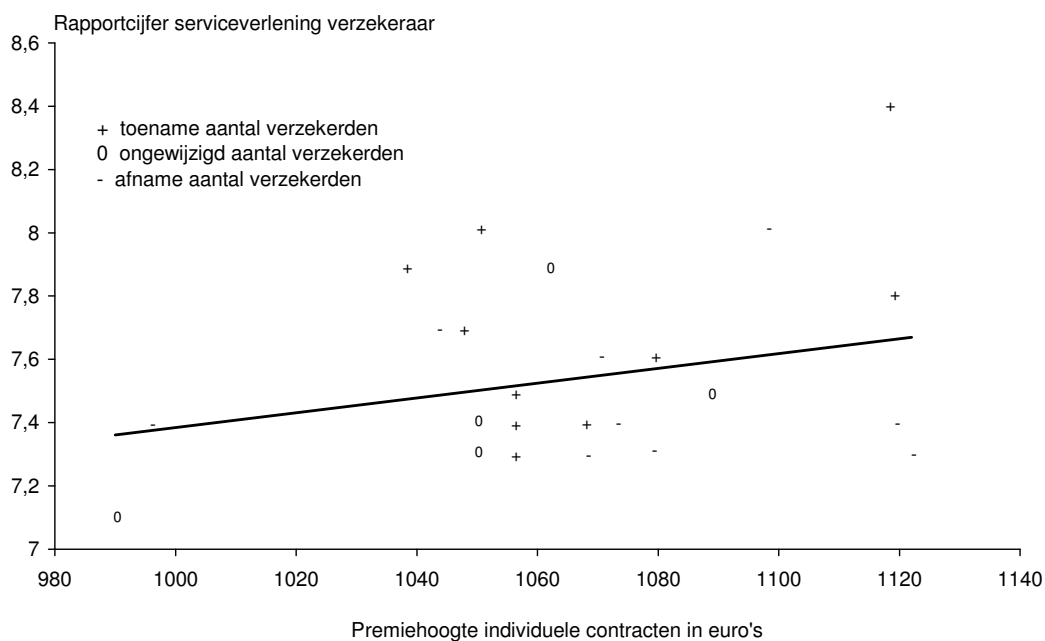
⁴³ Nza, De tussenstand op de zorgverzekeringsmarkt, Monitor zorgverzekeringsmarkt juni 2006.

⁴⁴ Voor de bepaling van de waarderingscijfers zie M. Hendriks, D. Delnoij, S. van der Meulen-Arts, W. Brouwer en P. Spreeuwenberg, Ervaringen van verzekerden met de zorg en zorgverzekeraars, Consumenteninformatie voor www.kies.beter.nl, NIVEL, 2005, www.nivel.nl.

aan tussen de premiehoogte en de kwaliteit van de serviceverlening. Verder is bij elke verzekeraar aangegeven of het verzekerdenbestand is toegenomen (+), gelijk is gebleven (0) of is afgenomen (-). Uit de figuur blijkt dat bij verzekeraars met een gunstige premie/service verhouding, die boven de lijn zijn gesitueerd, het aantal verzekerden vaker is toegenomen dan het is afgenomen. Vooral bij de vier verzekeraars met een relatief hoge premie lijkt er een verband te zijn: zij kunnen verzekerden winnen als ze een heel goede service hebben, maar verliezen verzekerden bij een relatief slechte service. Het lijkt er op dat verzekerden in staat zijn geweest om de verzekeraars met een gunstige premie/service verhouding te onderscheiden.

In de toekomst dient er ook meer informatie te komen over de kwaliteit van de zorg die verzekeraars inkopen. Pas dan kunnen verzekerden verzekeraars prikkelen om zich te onderscheiden op basis van geleverde zorg of via voorkeursaanbieders. Op het ogenblik zijn er veel activiteiten om meer informatie over de kwaliteit van zorg te verzamelen (zie hieronder).

Figuur 6.5 Overstappers in relatie tot de premiehoogte individuele contracten en serviceverlening

Felle premieconcurrentie

Niet alleen in 2006, maar ook in 2007 hebben verzekeraars sterk op de premie geconcentreerd. Dit blijkt uit de lage opslag die verzekeraars hanteren bovenop de verwachte uitgaven aan zorg. In tabel 6.3 geven we de premies weer in 2006 en 2007, gemiddeld over individuele en collectieve contracten.

Tabel 6.3 Gemiddelde premies voor de basisverzekering		
	2006	2007
Gemiddelde marktpremie	1030	1116 ^a
Rekenpremie	970	1051
Gemiddelde opslagpremie	60	65
^a Voorlopige raming.		

De tabel laat zien hoe de gemiddelde premie in de markt in 2006 en 2007 is opgebouwd uit een rekenpremie en een opslagpremie. De rekenpremie wordt jaarlijks door de overheid bepaald aan de hand van een inschatting van de totale verwachte zorguitgaven. Verzekeraars lopen sinds 2006 geen risico meer over deze inschatting van de totale zorguitgaven, omdat deze worden nagecalculeerd. Voor een gemiddelde zorgverzekeraar dekt de rekenpremie dan ook de zorguitgaven precies af. De gemiddelde opslagpremie is daarom een goede indicator voor de extra gelden, bovenop hun zorguitgaven, die verzekeraars genereren voor hun beheerskosten en het maken van winst. De gemiddelde opslagpremie in 2006 van 60 euro is beduidend lager dan de beheerskosten van menig voormalig ziekenfonds en particuliere verzekeraar. Naar schatting hebben verzekeraars in 2006 een verlies geleden van 320 miljoen op hun basisverzekering en 40 miljoen op hun aanvullende verzekering.⁴⁵

De vraag is of deze strategie van lage premies in 2006 een eenmalige aangelegenheid is geweest. Zo wordt in de literatuur de “bargain-then-rip-off” strategie genoemd.⁴⁶ Bij deze strategie proberen verzekeraars eerst zoveel mogelijk marktaandeel te kopen via lage premies. Op een later tijdstip, wanneer de markt meer in rust is en consumenten minder geneigd zijn tot wisselen van verzekeraar, worden de premies flink verhoogd. Hoewel het aantal overstappers in 2007 veel kleiner lijkt te zijn geweest dan in 2006, blijkt deze strategie niet te zijn toegepast. Eerste inschattingen geven aan dat opslagpremie in 2007 rond de 65 euro ligt, en daarmee vergelijkbaar is met de opslagpremie van 60 euro in 2006. Deze vergelijking gaat echter niet helemaal op, omdat verzekeraars in 2006 door een fout in de berekening van normuitkeringen 250 mln euro (ongeveer 20 euro per premiebetalder) teveel hebben ontvangen. Dit gaf verzekeraars vergeleken met de situatie zonder fout extra ruimte om de opslagpremie in 2007 lager vast te stellen. Dit leidt tot de conclusie dat de slag om de consument niet is uitgewoend en dat verzekeraars ook in 2007 flink op prijs hebben geconcentreerd in de basisverzekering, maar dat de mate van concurrentie iets minder lijkt dan in 2006.

Gevolgen van concurrentie

De bedoeling van meer concurrentie in de zorgverzekeringsmarkt is het uitlokken van meer klantgerichtheid en efficiëntie, maar er kunnen ook ongewenste bijwerkingen optreden, zoals risicoselectie of een bekijbelling op de kwaliteit van de zorg.

⁴⁵ DNB, Kwartaalberichten, december 2006.

⁴⁶ Pomp, M., V. Shestalova, L. Rangel, Switch on the competition; causes, consequences and policy implications of consumer switching costs, CPB Document 97, 2005

Een aantal reacties duidt op een toename van de efficiëntie. Zo hebben diverse zorgverzekeraars inmiddels aangekondigd te gaan bezuinigen op personeel en kosten. Ook de fusies tussen zorgverzekeraars kunnen duiden op een poging om de zorg doelmatiger te kunnen organiseren, hoewel empirisch blijkt dat fusies vaak niet tot doelmatigheidswinsten leiden. Het is wel mogelijk dat grotere verzekeraars beter kunnen onderhandelen met zorgaanbieders. Er bestaat echter ook het gevaar van een toename van machtsconcentraties, die weer kunnen leiden tot meer marktmacht met als gevolg hogere opslagpremies. Inmiddels bestaat de Nederlandse markt uit zes grote concerns, met een marktaandeel van gezamenlijk rond de 90%, en zeven veelal kleine regionaal georiënteerde verzekeraars.⁴⁷ Het is moeilijk vast te stellen wat het optimale aantal verzekeraars is.

De doelmatigheidsinspanningen bij verzekeraars lijken zich tot nu toe vooral te richten op de eigen bedrijfskosten en minder op het afdwingen van doelmatige zorgproductie. Behalve door een doelmatige zorgverlening kunnen zorgverzekeraars kosten proberen te besparen via risicoselectie. Ze dienen dan verzekerden aan te trekken die een gunstig risicoprofiel hebben ten opzichte van de bijdrage die verzekeraars ontvangen uit het vereveningsfonds.⁴⁸ Een potentieel instrument voor risicoselectie is een selectief acceptatiebeleid bij de aanvullende verzekering, om zo ook ongunstige risico's te weren bij de basisverzekering waar een acceptatieplicht geldt. Deze selectievorm lijkt tot nu toe niet op te treden; verzekeraars hebben zelf aangegeven in 2006 en 2007 iedereen te accepteren voor de meeste aanvullende verzekeringen.

In 2006 was ongeveer 46% van de verzekerden collectief verzekerd, terwijl dit in 2005 nog maar 29% was.⁴⁹ Verzekeraars gaven in 2006 gemiddeld genomen een korting van 6,6% op collectieve contracten. Er kan een aantal redenen zijn voor deze kortingen. Waarschijnlijk hebben deze te maken met het behalen van schaalvoordelen en het veroveren van marktaandeel. Collectieven hebben een sterkere machtspositie dan individuen en collectieve contracten zijn vaak ook interessanter dan individuele contracten voor verzekeraars. Via collectieve contracten kunnen verzekeraars een voet tussen de deur krijgen bij werkgevers, wat hun de mogelijkheid biedt om ook andere producten te verkopen. Mogelijk speelt risicoselectie een rol.

Verzekerdencollectieven zoals ambtenaren, ouderenbonden of sportverenigingen kunnen gemiddeld genomen best wel eens gunstige risico's zijn. De vraag of men zich hier als overheid zorgen over moet maken, is op basis van de huidige informatie moeilijk te beantwoorden. Allereerst kan deze informatie over collectieve contracten gebruikt worden voor het verbeteren van de risicoverevening. Daarnaast is aansluiting bij een of ander collectief vrijwel voor alle verzekerden bereikbaar. De verschillen met individuele contracten zijn begrensd, omdat de kortingen op collectieve contracten maximaal 10% mogen bedragen vergeleken met individuele contracten.

⁴⁷ E. Schut, Marktwerving in de zorg één jaar later, *ESB-dossier: Markt in werking*, 2006, blz. 20-24.

⁴⁸ De verzekeraars ontvangen ex ante normbedragen per verzekerde die gebaseerd zijn op de kenmerken van die verzekerde (leeftijd, geslacht, farmaceutische kostengroepen, diagnose kostengroepen, aard van het inkomen en regio).

⁴⁹ Nza, De tussenstand op de zorgverzekeringsmarkt, Monitor zorgverzekeringsmarkt juni 2006

Openstaande vraag: preferred provider polissen

Voor het slagen van het nieuwe zorgstelsel is het belangrijk dat ‘preferred provider’ polissen een succes kunnen worden, als verzekerden daarvoor willen kiezen.⁵⁰ In de Zorgverzekeringswet (ZVW) is vastgelegd dat verzekerden toch recht hebben op een vergoeding als zij naar een niet-gecontracteerde aanbieder gaan. Volgens de Memorie van Toelichting bij de ZVW mag de eigen betaling op grond van het EU-recht niet zodanig hoog zijn dat die een feitelijke hinderpaal vormt voor het invoeren van zorg bij een niet-gecontracteerde zorgaanbieder in het buitenland. Deze bepaling kan ook gevolgen hebben voor de vergoeding van niet-gecontracteerde zorg in het binnenland. Het is onduidelijk welke tarieven de verzekeraar moet betalen als de verzekerde een preferred provider polis heeft en toch gebruik maakt van een niet-gecontracteerde aanbieder. Het blijkt dat verzekeraars verschillende tarieven hanteren.⁵¹ Die tarieven variëren tussen de 80% en 100% van een wettelijk vastgesteld tarief of een marktconform tarief, voor die behandelingen waar de overheid geen tarieven vaststelt. Verzekeraars kunnen zelf de hoogte van het marktconforme tarief bepalen. Wanneer de niet-gecontracteerde aanbieder duurder blijkt te zijn dan de tarieven (inclusief korting) die door de verzekeraar zijn opgesteld, dan dient de verzekerde het resterende bedrag zelf te betalen. Er is momenteel onvoldoende zicht op welke tarieven en kortingen verzekeraars kunnen hanteren, immers de cruciale vraag voor de rechter is: bij welk tarief wordt een verzekerde belemmerd om toch naar een andere zorgaanbieder te gaan? Als hier jurisprudentie over ontstaat en de rechter uiteindelijk flinke kortingen niet toestaat, dan blijft de mogelijkheid voor verzekeraars om verzekerden werkelijk te sturen naar voorkeursaanbieders beperkt. Dit vermindert de mogelijkheden om doelmatigheidswinst te boeken in de curatieve zorg.

6.2.2 Zorginkoopmarkt

Op de zorginkoopmarkt gaat de meeste aandacht uit naar de ziekenhuiszorg. Niet alleen is ziekenhuiszorg een belangrijk onderdeel van deze markt, maar ook zijn er op andere onderdelen van de markt nog maar beperkte bewegingen richting marktwerking. Bij huisartsen gelden vaste tarieven voor een ingeschreven patiënt en per consult. Verzekeraars kunnen hier maar beperkt invloed uitoefenen, hoewel sommige de doelmatigheid proberen te vergroten via het voorschrijfgedrag van huisartsen. Besparingen bij het inkopen van geneesmiddelen worden op het ogenblik vooral behaald via een convenant van de minister van VWS (Volksgezondheid, Welzijn en Sport) met apothekers, zorgverzekeraars en fabrikanten van geneesmiddelen. De rest van deze subparagraaf heeft daarom vooral betrekking op de ziekenhuiszorg.

⁵⁰ Het is mogelijk dat verzekerden vrije artskeuze heel belangrijk vinden en dat zij hun totale welvaart groter vinden bij een polis zonder restricties die dan weliswaar een hogere premie kent. Als die voorkeur inderdaad bestaat, zal de markt dit wel uitwijzen. Het betekent echter dat een belangrijk mechanisme vervalt om de doelmatigheid in de zorg te vergroten.

⁵¹ Nza, De tussenstand op de zorgverzekeringsmarkt, Monitor zorgverzekeringsmarkt juni 2006

De gedachte achter de stelselherziening is dat verzekeraars goede zorg voor een redelijke prijs moeten inkopen om klanten te trekken met een aantrekkelijk aanbod. Om dit voor elkaar te krijgen, moeten zij op hun beurt de zorgaanbieders aanzetten om goede zorg te leveren die zo doelmatig mogelijk wordt geproduceerd. Er zijn aanwijzingen dat de doelmatigheid in de ziekenhuiszorg nog flink kan worden verbeterd, waardoor er ruimte zou zijn voor lagere prijzen zonder de kwaliteit geweld aan te doen of voor hogere kwaliteit tegen dezelfde prijzen. Dit systeem van prikkels vereist dat verzekeraars kunnen onderhandelen over de prijs van de ziekenhuiszorg.

In ziekenhuizen is in 2005 al de mogelijkheid ingevoerd om vrij te onderhandelen over 10% van de productie van het ziekenhuis in termen van Diagnosebehandelcombinaties (DBC's). Deze 10% wordt het B-segment genoemd. De overige 90% van de bekostiging verloopt nog steeds via het systeem van functiegerichte budgettering (FB), dat stamt uit de tachtiger jaren.⁵² Om het budget voor deze 90% te vullen, onderhandelen verzekeraars nog gezamenlijk met het ziekenhuis. Binnen dit systeem kan een grotere doelmatigheid van een bepaald ziekenhuis niet tot lagere prijzen leiden. Marktwerving in de ziekenhuiszorg kan zich tot nu toe dus alleen afspelen in het B-segment en door het inkopen bij zelfstandige behandelcentra (ZBC's).⁵³ Om te bezien wat de vrije onderhandelingen over DBC's hebben opgeleverd, gaan we in het onderstaande in op de prikkels die verzekeraars hebben om doelmatig ziekenhuiszorg in te kopen, op de wijze van inkopen (al dan niet selectief contracteren) en op de kwaliteit en prijs van de ingekochte zorg.

Weinig prikkels voor verzekeraars

De prikkel voor verzekeraars om doelmatig ziekenhuiszorg in te kopen is momenteel gering, omdat ze weinig risico lopen over hun gerealiseerde zorguitgaven. Nadat de ex-ante risicoverevening heeft plaats gevonden, treedt nog een aantal ex-post mechanismen in werking waardoor verzekeraars uiteindelijk maar een beperkt financieel risico lopen over het verschil tussen de werkelijke uitgaven en de normuitgaven van hun verzekerden (zie kader).

De motivatie voor de beperking van de risico's bij zorgverzekeraars is dat de risicoverevening vooral door dataproblemen, tengevolge van de invoering van DBC's, nog onvoldoende corrigeert voor de voorspelbare verschillen die er tussen verzekerden bestaan en dat verzekeraars nog weinig invloed kunnen uitoefenen op bepaalde zorguitgaven.⁵⁴ Een beperking van risico's heeft echter als belangrijk nadeel dat verzekeraars vooral bij ziekenhuizen beperkte prikkels voor een doelmatige inkoop ondervinden. Voor andere vormen van zorg (zoals extramurale geneesmiddelen en huisartsenzorg) lopen verzekeraars veel meer risico.

⁵² De financiering (het versturen van de rekeningen) is al wel helemaal gebaseerd op DBC's.

⁵³ In grote trekken zijn dit voormalige privéklinieken die zijn toegelaten voor het leveren van medisch-specialistische zorg maar niet in combinatie met verblijf. Sinds de inwerkingtreding van de Wet toelating zorginstellingen (WTZI) mogen ZBC's wel klinische zorg in het B-segment leveren (zie Nza, De rol van ZBC's in de ziekenhuiszorg, Monitorspecial, 2007). In het A-segment gelden de DBC-tarieven voor ZBC's als maximumtarieven. Zij mogen dus lagere prijzen vragen.

⁵⁴ VWS, Afbouw ex-post compensatie in het risicovereveningssysteem, Brief aan Tweede Kamer, 2007

Er zijn diverse mogelijkheden om de risicodragendheid van verzekeraars voor de uitgaven aan ziekenhuiszorg verder te vergroten. De generieke verevening tussen verzekeraars van de variabele ziekenhuiskosten kan worden afgeschaft en de bandbreedte waarboven deze kosten grotendeels worden nagecalculeerd, kan groter worden. Tevens kan de drempel voor de hogekostenverevening worden verhoogd. Van belang is dat de ex-post compensatiemechanismen worden afgestemd op het (beoogde) bekostigingssysteem van ziekenhuizen (zie verderop in deze paragraaf). Voor dat deel van de ziekenhuiszorg waar over integrale prijzen kan worden onderhandeld, ligt het in de rede om de prikkels voor een doelmatige zorg te maximaliseren. Voor de overige (niet-planbare) ziekenhuiszorg ligt het voor de hand om hier voorzichtiger mee om te gaan. Het gaat hierbij om vormen van zorg die zich niet of minder lenen voor concurrentie tussen zorgverzekeraars en ziekenhuizen (bijvoorbeeld beschikbaarheid van acute zorg, opleiding van medisch specialisten en bekostiging van dure geneesmiddelen). Verzekeraars kunnen binnen dit segment slechts beperkte invloed uitoefenen op de uitgaven aan zorg.

Ex-post compensatiemechanismen voor verzekeraars bij ziekenhuiskosten

In 2007 zijn de volgende vier ex-post compensatiemechanismen van toepassing:

1. Hogekostenverevening (HKV)

Kosten van een verzekerde boven een drempel van 12 500 euro worden voor 90% verevend tussen verzekeraars.

2. Generieke verevening

De variabele kosten van ziekenhuisverpleging en de kosten van specialistische hulp worden voor 30% verevend tussen verzekeraars.

3. Nacalculatie ziekenhuiskosten

De vaste ziekenhuiskosten worden voor 100% nagecalculeerd en de variabele ziekenhuiskosten en de kosten van specialistische hulp voor 35%.

4. Bandbreedte-regeling ziekenhuiskosten

Dit vangnet heeft alleen betrekking op de variabele kosten van ziekenhuisverpleging en de kosten van specialistische hulp. Wanneer na toepassing van de bovenste drie compensatiemechanismen de kosten buiten een bandbreedte van plus of minus 17,50 per gemiddelde premieplichtige verzekerde vallen, dan wordt 90% nagecalculeerd.

Deze ex-post compensatiemechanismen verkleinen het risico dat verzekeraars over de ziekenhuiskosten lopen, aanzienlijk, zoals blijkt uit een gestileerd voorbeeld. Stel dat een zorgverzekeraar gemiddeld 150 euro hogere ziekenhuiskosten per verzekerde heeft dan andere verzekeraars, ook na correctie voor individuele kenmerken van de verzekerden. Stel dat 50 euro hiervan met vaste kosten te maken heeft, dan loopt de verzekeraar hierover geen risico. De verzekeraar kan dus alleen over de overige 100 euro risico lopen. Dit risico kan door toepassing van hogekostenverevening afnemen, maar dat laten we hier even buiten beschouwing. Bij generieke verevening wordt 30% van de hogere kosten verevend met andere verzekeraars, waardoor het risico slinkt tot 70 euro. Hiervan wordt 35% nagecalculeerd waardoor er nog 45,50 euro overblijft. De overgebleven 45,50 euro is veel meer dan de bandbreedte van 17,50 euro, waardoor 90% van het hogere bedrag wordt nagecalculeerd. De verzekeraar loopt dan een risico van 17,50 euro plus 10% van 45,50. Dit is 20,30 euro.

Selectief contracteren

In een systeem van gereguleerde concurrentie is één van de manieren voor verzekeraars om zich te onderscheiden dat zij contracten afsluiten met goede en goedkope zorgaanbieders en daar hun verzekerden heen sturen als die zorg nodig hebben. Verzekeraars kunnen dan een lage premie bieden en toch goede zorg.⁵⁵ Tot nu toe is van de mogelijkheid tot selectief contracteren nog nauwelijks gebruik gemaakt. Bijna alle verzekeraars hebben met bijna alle ziekenhuizen contracten afgesloten. Vaak gaat het dan om het hele zorgaanbod bij die ziekenhuizen. De 85% van de verzekerden die in 2006 gekozen hebben voor een polis met geheel of gedeeltelijk gecontracteerde zorg,⁵⁶ hebben daar in de praktijk dus niet zo veel van gemerkt. Een belangrijke reden hiervoor is waarschijnlijk dat verzekeraars bang zijn om verzekerden kwijt te raken als ze te veel beperkingen gaan opleggen. De verzekeraars hebben nog onvoldoende kwaliteitsinformatie om een voorkeur voor bepaalde aanbieders inhoudelijk te onderbouwen. Waarschijnlijk is het op het ogenblik ook moeilijk voor verzekeraars om verzekerden te verlokken tot selectief contracteren via een veel lagere premie. In de Zorgverzekeringswet (ZVW) is immers vastgelegd dat verzekerden toch recht hebben op een vergoeding als zij naar een niet-gecontracteerde aanbieder gaan (zie hierboven).

In de praktijk is er voor verzekerden nu nog geen sprake van een sterke prikkel om een polis met gecontracteerde zorg te kiezen, omdat de prijsverschillen niet zo groot zijn: de goedkoopste restitutiepolis met vrije keuze van zorgaanbieders kostte in 2006 1044 euro, terwijl de allergeedkoopste polis een restitutiepolis was met gecontracteerde zorg voor 990 euro.⁵⁷ Het premieverschil kan natuurlijk groter worden als verzekeraars wel selectief gaan contracteren.

Nog onvoldoende informatie over kwaliteit

Op dit ogenblik is er nog onvoldoende informatie over de kwaliteit van ziekenhuiszorg om op grond hiervan te kunnen inkopen. Over de kwaliteit van de zorg in het B-segment zijn in 2005 en 2006 wel afspraken gemaakt tussen verzekeraars en ziekenhuizen, maar deze waren er vooral op gericht om meer duidelijkheid te krijgen over de kwaliteit. Vaak bestonden deze afspraken er alleen nog maar uit dat aanbieders kwaliteitsindicatoren gingen implementeren en rapporteren aan de zorgverzekeraar. De verzekeraars hebben wel voortgang gemaakt met het inzichtelijk krijgen van de kwaliteit.⁵⁸ Bijna alle ziekenhuizen registreren ondertussen de 'Basisset prestatie-indicatoren ziekenhuizen' van de Inspectie voor de Gezondheidszorg (IGZ). Om meer informatie te krijgen over de kwaliteit bij specifieke aandoeningen wordt het project 'aandoeningsspecifieke indicatoren patiëntveiligheid en effectiviteit' uitgevoerd. Ook is een

⁵⁵ Andere manieren om zich te onderscheiden zijn om verzekerden juist een volledig vrije artsenkeuze te geven, om voor korte wachttijden te zorgen, als verzekeraar goede service te leveren etc. Theoretisch kan een verzekeraar zich ook onderscheiden door zijn verzekerden zorg aan te bieden van een veel hogere kwaliteit dan het minimumniveau. In de praktijk is dit echter moeilijk te realiseren waar aanbieders voor klanten van verschillende verzekeraars werken, omdat zorgaanbieders aan al hun patiënten dezelfde kwaliteit zorg willen leveren. Een verzekeraar kan wel proberen om juist zorgaanbieders te contracteren die een hoge kwaliteit leveren.

⁵⁶ Nza, De tussenstand op de zorgverzekeringsmarkt, Monitor zorgverzekeringsmarkt juni 2006

⁵⁷ Nza, De tussenstand op de zorgverzekeringsmarkt, Monitor zorgverzekeringsmarkt juni 2006, blz. 12

⁵⁸ CTG/ZAio, Monitor Ziekenhuiszorg 2006, Analyse van de marktontwikkelingen in het B-segment in 2006, 2006

instituut opgericht dat op gestandaardiseerde wijze onderzoek gaat doen naar de klanttevredenheid (Instituut voor klantervaringsonderzoek in de zorg). Ten behoeve van de zorginkoop 2006 heeft Zorgverzekeraars Nederland (ZN) een aantal aandoeningsspecifieke zorginkoopindicatoren ontwikkeld, omdat de eerder genoemde initiatieven niet snel genoeg resultaten opleverden om deze in de onderhandelingen voor 2006 te gebruiken.

Belang van kwaliteitsinformatie

Bij ontbreken van goede kwaliteitsinformatie zijn er drie risico's. Ten eerste, verzekerden zijn niet bereid een preferred provider polis af te sluiten omdat ze het de zorgverzekeraars niet toevertrouwen om goede zorg in te kopen. Dit ondermijnt de onderhandelingsmacht van zorgverzekeraars, met als gevaar dat de gewenste doelmatigheidswinst niet tot stand komt. Ten tweede is er het risico dat zorgverzekeraars gaan concurreren op prijs ten koste van kwaliteit en niet op prijs én kwaliteit. Dat dit laatste scenario zich voor kan doen, blijkt uit de ervaringen in het VK, waar meer concurrentie in een situatie van ontbrekende kwaliteitsinformatie gepaard ging met kortere wachttijden, maar ook met een stijging van de sterfte onder patiënten die een hartaanval hadden gehad.⁵⁹ De onderzoekers concluderen "...it may have been a mistake to delay the publication of quality signals until some 10 years after the introduction of a market meant to rely on them." Een derde risico is dat ziekenhuizen zich gaan richten op gemeten kwaliteit, ten nadele van andere kwaliteitsaspecten die niet worden gemeten (*teaching to the test*).

Een belangrijke openstaande vraag is in hoeverre consumenten zich bij de keuze van zorgaanbieders baseren op informatie over de kwaliteit van zorg. Op deze vraag is op dit moment geen eenduidig antwoord mogelijk. Enerzijds blijkt uit Amerikaans onderzoek dat kwaliteitsinformatie een rol speelt.⁶⁰ Anderzijds blijkt uit ander Amerikaans onderzoek dat consumenten zich bij hun feitelijke keuzegedrag vooral laten leiden door kwaliteitsoordelen van andere consumenten en niet zozeer door objectieve kwaliteitscriteria over de gecontracteerde zorg.⁶¹ Propper et al komen tot de conclusie dat consumenten in het VK nauwelijks op kwaliteitsinformatie reageren. Men kan zich dan ook afvragen of consumenteninformatie wel leidt tot de juiste kwaliteitsprikkels voor zorgverzekeraars. Dit kan betekenen dat er een belangrijke rol voor verzekeraars is weggelegd bij het verzamelen en interpreteren van kwaliteitsinformatie. Zij kunnen hun bevindingen dan overbrengen aan de consumenten in een poging om aan te tonen dat selectief contracteren niet alleen goedkope, maar ook goede resultaten kan opleveren. Het is echter de vraag of consumenten zonder meer willen afgaan op

⁵⁹C. Propper, S. Burgess en D. Wilson, Will more choice improve outcomes in education and health care? The evidence from economic research, Bristol, CMPO, 2005. Concurrentie was wel op een heel specifieke manier ingevuld. De prijs moest gelijk zijn aan de gemiddelde kosten en de ziekenhuizen mochten geen winsten of verliezen overdragen van jaar tot jaar. Ze konden geen leningen sluiten. Ze werden alleen afgerekend op lage prijzen en korte wachttijden voor electieve zorg.

⁶⁰D.P. Kessler, Can ranking hospitals on the basis of patients' travel distances improve quality of care? - NBER working paper no. 11419, 2005; D. Howard, Quality and Consumer Choice in Healthcare: Evidence from Kidney Transplantation. - In: Topics in Economic Analysis & Policy, 5, 2005, <http://www.bepress.com/bejeap/topics/vol5/iss1/art24>.

⁶¹L. Dafny en D. Dranove, Do report cards tell consumers anything they don't already know? The case of Medicare HMO's, NBER working paper no. 11420, 2005

de beweringen van de verzekeraar. Zij kunnen daarom behoefte hebben aan een door hen als betrouwbaar beschouwde partij, die voor hen nagaat of de verzekeraar de kwaliteit van de aanbieders goed in de gaten houdt. Gezien het toenemende belang van collectieve contracten zouden vakbonden en werkgevers hierin misschien een rol kunnen spelen. Andere mogelijke partijen zijn consumentenorganisaties en patiëntenverenigingen. Het is ook denkbaar om te werken met extra kwaliteitsprikkels om het risico van kwaliteitsverlies te verkleinen. Dat kan bijvoorbeeld door het toezicht via de IGZ te intensiveren, maar ook door bonussen voor zorgaanbieders op basis van specifieke kwaliteitscriteria. Ook in het VK en de VS zijn dergelijke *pay-for-performance* programma's in ontwikkeling.⁶² Teaching to the test ligt echter ook hier op de loer.

Prijsontwikkeling 2005 en 2006

Hebben vrije onderhandelingen in het B-segment inderdaad tot een lagere prijsstijging geleid? Voor 2005 kunnen de nieuwe DBC-prijzen alleen worden vergeleken met de zogenoemde schoningsprijzen. Dit zijn de prijzen die de voorloper van de Nza, CTG/Zaio, heeft gebruikt om het ziekenhuisbudget te schonen voor de DBC's in het B-segment. De schoningsprijzen zijn gebaseerd op gegevens voor 12 ziekenhuizen en dus wellicht niet representatief. De afgesproken prijzen in 2005 lagen gemiddeld 5% hoger dan de schoningsprijzen.

In 2006 ziet het beeld er anders uit: met een gemiddelde prijsstijging van 0,5% blijven de B-DBC's een procentpunt onder de geraamde prijsstijging van het BBP⁶³. De prijzen van de B-DBC's stijgen daarmee ook veel minder dan de verwachte prijsstijging van 1¼% voor de zorg als geheel. Uit gegevens van CTG/Zaio blijkt dat een aantal verzekeraars serieus heeft onderhandeld over de prijzen van een paar DBC's.⁶⁴ Het betreft DBC's die een relatief groot deel uitmaken van de omzet in het B-segment of waar veel concurrentie van zelfstandige behandelcentra (ZBC) aanwezig is. Bij veel DBC's is echter sprake van een indexatie van de contractprijzen 2005 die min of meer gerelateerd is aan de inflatie. De prikkels voor hard onderhandelen waren ook gering, omdat verzekeraars in 2006 nauwelijks risico liepen over de zorguitgaven en omdat ze hooguit winst konden behalen op 10% van de ziekenhuisomzet. Van de 7 belangrijkste diagnoses in het B-segment (in termen van omzet) is in 2006 staar het meest in prijs gedaald (1,3% van de contractprijs). In 2005 kende staar ook al een lage opslag op de schoningsprijs. Wellicht heeft dit te maken met een combinatie van concurrentie door ZBC's met lage prijzen en te behalen doelmatigheidswinst door verbetering van de logistiek.⁶⁵ In dat geval spelen ZBC's een nuttige rol om de concurrentie aan te jagen. Zorgverzekeraars met een groot marktaandeel voor een bepaald ziekenhuis kunnen een lagere prijs bedingen dan

⁶² M. Roland, Linking physicians' pay to quality of care, a major experiment in the United Kingdom, *New England Journal of Medicine*, 30 September 2004, blz. 1448-1454; M. Rosenthal, R. Fernadopulle, H. Song en B. Landon, Paying for quality: providers' incentives for quality improvement, *Health Affairs* 23, 2004, 2, blz. 127-141

⁶³ MEV 2007

⁶⁴ CTG/Zaio, Monitor Ziekenhuiszorg 2006, Analyse van de marktontwikkelingen in het B-segment in 2006, 2006

⁶⁵ Bij ZBC's waren de contractprijzen voor de diagnose staar gemiddeld 21,3% lager dan bij ziekenhuizen in 2006 (Nza, 2007, op. cit.).

zorgverzekeraars met een klein marktaandeel. Dit kan er toe leiden dat regionale machtsposities worden versterkt.⁶⁶

Verdere liberalisering prijzen

Verdere liberalisering van de prijzen van ziekenhuiszorg is noodzakelijk om de stelselherziening tot een succes te maken. Alleen dan kan concurrentie zorgen voor de maatschappelijk optimale prijs/kwaliteitverhouding. Het DBC-systeem dat is ontwikkeld ter vervanging van de FB-systematiek, vertoont op dit ogenblik nog gebreken.⁶⁷ Betrokkenen verwachten echter dat die op te lossen zijn door onder meer vereenvoudiging.⁶⁸ Verdere liberalisering kan op veel manieren worden uitgewerkt. Twee belangrijke vragen voor het Nederlandse beleid zijn:

1. Moeten prijsonderhandelingen alleen over de variabele kosten van het ziekenhuis gaan of ook over vaste kosten?
2. Moeten prijzen van ziekenhuiszorg volledig vrij worden?

Wat betreft de eerste vraag: het heeft belangrijke voordelen om ziekenhuizen zelf verantwoordelijk te maken voor alle kosten. Ziekenhuizen krijgen hierdoor een prikkel om de juiste afwegingen te maken bij investeringen in gebouwen en ander kapitaal. Zij zullen proberen de totale kosten zo laag mogelijk te houden, gegeven de productie. Doelmatigheidswinst zal alleen aan verzekeren worden doorgegeven als ziekenhuizen ook daadwerkelijk concurrentie ondervinden. Een prijs inclusief vaste kosten kan ziekenhuizen een te grote volumeprikkel geven (prikkel tot overdekking van de kapitaalkosten). Dit probleem kan worden opgelost door te werken met een deels vast en deels variabel contract tussen ziekenhuis en verzekeraar.

Op termijn kan besloten worden nog verder te gaan met de financiële prikkels die ziekenhuizen ondervinden, en winstgerichte ziekenhuizen toe te laten. Als bestaande ziekenhuizen de mogelijkheid krijgen te kiezen voor omzetting van de stichtingsvorm in een BV, komt de vraag op van wie het ziekenhuis eigenlijk is. Aangezien ziekenhuizen met collectief geld zijn gefinancierd, is dit een punt dat aandacht verdient in het kader van een mogelijke wijziging in de regelgeving. Maar ook als het ziekenhuis niet kiest voor verandering van rechtsvorm is de eigendomsvraag relevant. Op dit moment mag een ziekenhuis niet zomaar gebouwen of terreinen verkopen. Als ziekenhuizen vrij worden om gebouwen en terreinen te verkopen ontstaat het risico dat ziekenhuisdirecties middelen gaan oppotten, of activiteiten gaan ontplooiën die weinig met zorg te maken hebben. De vraag rijst dan ook of de vrijheid van ziekenhuizen om gebouwen of terreinen te verkopen in een toekomst met winstgerichte ziekenhuizen langs andere wegen moet worden ingeperkt.

⁶⁶ Als deze zorgverzekeraars door de lagere prijs van ziekenhuiszorg een lagere nominale premie kunnen aanbieden, kan hun marktaandeel toenemen waardoor ze een nog sterkere positie krijgen.

⁶⁷ Nza, Toetsingskader en criteria voor ontwikkeling DBC-systeem, Visiedocument, 2006

⁶⁸ Minister van VWS, Ruimte voor betere zorg, Brief aan de Tweede Kamer, 2006

Wat betreft de tweede vraag, vrije prijsonderhandelingen kunnen druk op ziekenhuizen zetten om de DBC-prijzen te verlagen daar waar veel concurrentie is (bijvoorbeeld door ZBC's of naburige ziekenhuizen). Waar ziekenhuizen veel onderhandelingsmacht hebben, kunnen vrije onderhandelingen tot hogere prijzen leiden. De verzekeraars zijn vooralsnog in een relatief zwakke onderhandelingspositie door het gebrek aan kwaliteitsinformatie en de problemen met selectief contracteren. Men kan proberen om de onderhandelingspositie van zorgverzekeraars te verbeteren door te werken met een prijsplafond.⁶⁹ Waar veel concurrentie is kunnen prijzen onder het plafond tot stand komen. Waar weinig concurrentie is, is het plafond bindend en de prijs dus lager dan zonder het plafond. Het plafond geeft ziekenhuizen ook een prikkel om hun kosten te verlagen; alles wat ze besparen mogen ze immers houden (ook al kunnen ze niet echt winst maken). Naarmate ziekenhuizen steeds doelmatiger worden kan het plafond in volgende perioden worden verlaagd, waardoor de doelmatigheidswinsten ook ten goede komen aan de verzekerden.

Zo'n plafond heeft ook nadelen. Het hanteren van een prijsplafond (indien bindend) kan niet alleen gevolgen hebben voor de prijs, maar ook voor het volume van de zorg en de kwaliteit en samenstelling van de productie. Er kan te veel of te weinig zorg worden aangeboden en de kwaliteit van de zorg kan onder druk komen, voor zover betere zorg ook duurdere zorg is. Als ziekenhuizen inderdaad veel marktmacht hebben, kan het zijn dat veel ziekenhuizen op hun maximale toegestane prijs gaan zitten.⁷⁰ In dat geval is mogelijke doelmatigheidswinst moeilijker in te schatten. Voor informatie daarover is men dan in hogere mate aangewezen op de ontwikkelingen in het B-segment. Wellicht is aanvullend beleid gewenst om de nadelen van het werken met een prijsplafond af te zwakken. Een mogelijkheid om sommige ongewenste prikkels van het prijsplafond tegen te gaan, is apart te betalen voor innovatie die niet kostenbesparend is (bijvoorbeeld aan academische ziekenhuizen) waarbij de resultaten van het werk dan voor iedereen beschikbaar komen.⁷¹

6.2.3 Conclusie

Op de verzekeringsmarkt is de concurrentie goed op gang gekomen. Op deze markt is niet veel aanvullend beleid nodig. Er zijn wel twee punten om goed in de gaten te houden: de toenemende concentratie op de verzekeringsmarkt en het risico dat selectief contracteren niet op gang komt, omdat verzekerden in de praktijk toch naar een niet-gecontracteerde aanbieder kunnen gaan zonder dat ze veel hoeven bij te betalen. Op de zorginkoopmarkt moet nog veel gebeuren. Voor een groot deel liggen daar al beleidsplannen voor klaar. Noodzakelijke voorwaarden om de concurrentie op de inkoopmarkt te versterken zijn meer financieel risico voor zorgverzekeraars, een nieuwe bekostiging van ziekenhuizen en betere informatie over de

⁶⁹ Zoals CTG/Zaio heeft voorgesteld in De zichtbare hand, Uitvoeringstoets Ziekenhuisbekostiging, 2006.

⁷⁰ Dit is geen nadeel van het systeem van maatstafconcurrentie als zodanig, maar het gevolg van marktmacht. Immers, onder volledig vrije prijzen zouden dan waarschijnlijk nog hogere prijzen resulteren.

⁷¹ P.-J. Agrell., P. Bogetoft, R. Halbersma en M.C. Mikkers, Yardstick competition for multi-product hospitals, An analysis of the proposed Dutch yardstick mechanism, Nza Research paper, 2006

kwaliteit van zorg. Onduidelijk is nog of deze voorwaarden naast noodzakelijk ook voldoende zijn om de zorginkoopmarkt goed te laten werken. Om de stelselherziening tot een succes te maken moeten zorgverzekeraars hard aan de slag om goede en doelmatige zorg voor hun verzekerden in te kopen. Als de plannen voor liberalisering van ziekenhuisprijzen en een groter financieel risico voor verzekeraars doorgaan, hebben verzekeraars meer instrumenten en prikkels om doelmatige zorg in te kopen. Toch zijn er risico's die te maken hebben met het gebruik van informatie over de kwaliteit van zorg.

Een eerste mogelijk risico is dat selectief contracteren niet op gang komt, omdat verzekerden het hun verzekeraar niet toevertrouwen om goede zorg voor hen in te kopen. In dat geval hebben verzekeraars een veel zwakkere onderhandelingspositie tegenover zorgaanbieders. Een tweede risico dat zich kan voordoen, is dat selectief contracteren wel op gang komt omdat verzekerden hechten aan een lage premie, maar dat prijsconcurrentie ten koste gaat van de kwaliteit. Als er goede kwaliteitsinformatie is die ook wordt gebruikt door verzekerden, zullen deze risico's zich niet voordoen. Het is echter nog een openstaande vraag wat voor informatie consumenten precies nodig hebben en in hoeverre zij reageren op kwaliteitsinformatie. Het valt te overwegen om in ieder geval in de transitieperiode extra aandacht te besteden aan de kwaliteit van zorg, bijvoorbeeld door intensiever toezicht door de IGZ. Wellicht kunnen ook organisaties als vakbonden of consumentenorganisaties een rol spelen bij het waarborgen van de kwaliteit van de zorg.

Bijlagen

De cijfers in de A-bijlagen sluiten aan bij de Nationale rekeningen 2005.

In 2004 heeft het CBS een revisie van de Nationale rekeningen doorgevoerd, waarbij nieuwe definities en berekeningsmethoden zijn toegepast.⁷²

In 2005 en 2006 hebben een groot aantal institutionele wijzigingen hun beslag gekregen. Het ging daarbij in 2005 om de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ) en de Wet Basisvoorziening Kinderopvang (WBK). Voor 2006 volgden de invoering van de Zorgverzekeringswet (ZVW), de wet VUT, Prepensioen en Levensloop (VPL) en de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA). Veel van deze institutionele wijzigingen leidden tot financieringsverschuivingen tussen de particuliere en de collectieve sector en zijn als zodanig van invloed op de ontwikkeling van bijvoorbeeld de particuliere consumptie, de overheidsconsumptie, de werkgelegenheid bij bedrijven en de overheid, de arbeidsproductiviteit in de marktsector en de collectieve lastendruk.

Voor sommige grootheden hebben deze stelselwijzigingen dermate grote gevolgen gehad, dat gemakkelijk een verkeerd beeld kan ontstaan van de onderliggende ontwikkeling. Om die reden is ervoor gekozen in diverse tabellen *in de hoofdtekst* naast de ongecorrigeerde ook gecorrigeerde cijfers toe te voegen, waarbij rekening is gehouden met de verschuivingen die zijn opgetreden als gevolg van de invoering van de genoemde stelselwijzigingen. In de A-bijlagen worden geen gecorrigeerde cijfers gegeven, teneinde zo goed mogelijk aan te sluiten bij de Nationale rekeningen van het CBS.

⁷² Zie voor een uitgebreide toelichting: CBS, *Nationale rekeningen 2004 - Revisie 2001, Beschrijvingen en uitkomsten revisiejaar 2001*, augustus 2005 en CBS, *Nationale Rekeningen - Revisie 2001, Tijdsreeks 1987-2001*, februari 2007.

Bijlage A 1.1 Middelen en bestedingen 2006 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2005 in Prijzen 2005	Volume- mutatie	2006 in prijzen 2005	Prijs- mutatie	2006 in prijzen 2006
Beloning werknemers	252,17	1,1	254,98	1,2	258,14
Bedrijven	210,68	1,7	214,20	1,2	216,79
Overheid	41,50	- 1,7	40,78	1,4	41,36
Exploitatieoverschot (netto)	119,29				129,81
Afschrijvingen	75,40	2,3	77,14	1,2	78,05
Bedrijven	64,09	2,3	65,54	1,1	66,29
Overheid	11,32	2,5	11,60	1,4	11,76
Belastingen	66,38				71,13
Productgebonden	60,69				65,12
Niet-productgebonden	5,68				6,02
Subsidies	7,60				8,02
Productgebonden	4,21				4,75
Niet-productgebonden	3,39				3,27
Bruto binnenlands product marktprijzen	505,65	3,0	520,81	1,6	529,11
Invoer	314,62	7,2	337,19	3,4	348,56
Goederen	242,42	8,6	263,27	3,7	273,14
Diensten	72,20	2,4	73,92	2,0	75,42
Finale bestedingen	820,27	4,6	858,01	2,3	877,67
Betaalde primaire inkomens	117,21				121,44
Betaalde inkomensoverdrachten	14,61				15,40
Saldo lopende transacties met het buitenland	36,15				43,03
Totaal	167,98				179,87

	2005 in prijzen 2005	Volume- mutatie	2006 in prijzen 2005	Prijs- Mutatie	2006 in prijzen 2006
Consumptieve bestedingen	368,90	2,3	377,22	1,8	384,08
Huishoudens	247,05	– 0,8	244,97	2,0	249,79
Overheid	121,84	8,5	132,24	1,5	134,29
Uitkeringen in natura	41,31	22,9	50,79	2,2	51,92
Lonen	50,18	– 0,7	49,83	0,5	50,09
Overig	30,36	4,2	31,63	2,0	32,27
Investerings vaste activa	97,71	5,8	103,36	1,5	104,93
Bedrijven	83,56	6,4	88,92	1,6	90,31
Woningen	32,00	5,5	33,76	3,1	34,81
Overige vaste activa	51,56	7,0	55,16	0,6	55,50
Overheid	14,16	2,1	14,45	1,2	14,62
Veranderingen voorraden	0,06		– 1,03		– 1,09
Nationale Bestedingen	466,67	2,8	479,55	1,7	487,93
Uitvoer	353,60	7,0	378,46	3,0	389,74
Goederen	281,05	7,9	303,24	3,5	313,94
Diensten	72,55	3,7	75,22	0,8	75,80
Finale bestedingen	820,27	4,6	858,01	2,3	877,67
Uitvoersaldo	38,98				41,18
Ontvangen primaire inkomens	121,75				130,97
Ontvangen inkomensoverdrachten	7,25				7,71
Totaal	167,98				179,87

Bijlage A 1.2 Middelen en bestedingen 2007 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2006 in Prijzen 2006	Volume- mutatie	2007 in prijzen 2006	Prijs- mutatie	2007 in prijzen 2007
Beloning werknemers	258,14	1¼	261,60	2½	268,25
Bedrijven	216,79	1½	220,04	2½	225,41
Overheid	41,36	½	41,55	3	42,84
Exploitatieoverschot (netto)	129,81				136,45
Afschrijvingen	78,05	2¾	80,13	¾	80,65
Bedrijven	66,29	2¾	68,07	¾	68,53
Overheid	11,76	2½	12,05	½	12,12
Belastingen	71,13				74,10
Productgebonden	65,12				67,82
Niet-productgebonden	6,02				6,28
Subsidies	8,02				8,37
Productgebonden	4,75				5,08
Niet-productgebonden	3,27				3,29
Bruto binnenlands product marktprijzen	529,11	2¾	544,04	1¼	551,07
Invoer	348,56	6½	371,34	– 1½	366,20
Goederen	273,14	7	292,12	– 2¼	285,71
Diensten	75,42	5	79,22	1½	80,49
Finale bestedingen	877,67	4¼	915,38	¼	917,27
Betaalde primaire inkomens	121,44				128,83
Betaalde inkomensoverdrachten	15,40				15,63
Saldo lopende transacties met het buitenland	43,03				38,86
Totaal	179,87				183,32

	2006 in prijzen 2006	Volume- mutatie	2007 in prijzen 2006	Prijs- Mutatie	2007 in prijzen 2007
Consumptieve bestedingen	384,08	2¼	392,38	1¾	399,30
Huishoudens	249,78	2½	256,01	1½	260,09
Overheid	134,29	1½	136,37	2	139,22
Uitkeringen in natura	51,92	3¾	53,86	2	55,00
Lonen	50,09	½	50,32	3	51,82
Overig	32,27	– ¼	32,19	¾	32,40
Investerings vaste activa	104,93	4½	109,53	1	110,64
Bedrijven	90,31	4¾	94,59	1	95,64
Woningen	34,81	5	36,57	2	37,34
Overige vaste activa	55,50	4½	58,02	½	58,29
Overheid	14,62	2¼	14,94	½	15,01
Veranderingen voorraden	– 1,09		1,16		1,16
Nationale Bestedingen	487,93	3	503,07	1½	511,10
Uitvoer	389,74	5¾	412,31	– 1½	406,16
Goederen	313,94	6¼	333,81	– 2	326,87
Diensten	75,80	3½	78,50	1	79,29
Finale bestedingen	877,67	4¼	915,38	¼	917,27
Uitvoersaldo	41,18				39,96
Ontvangen primaire inkomens	130,97				135,36
Ontvangen inkomensoverdrachten	7,71				7,99
Totaal	179,87				183,32

Bijlage A 1.3 Middelen en bestedingen 2008 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2007 in Prijzen 2007	Volume- mutatie	2008 in prijzen 2007	Prijs- mutatie	2008 in prijzen 2008
Beloning werknemers	268,25	1¼	271,31	4	282,35
Bedrijven	225,41	1¼	228,24	4	237,53
Overheid	42,84	½	43,07	4	44,83
Exploitatieoverschot (netto)	136,45				139,54
Afschrijvingen	80,65	2¼	82,42	½	82,84
Bedrijven	68,53	2¼	70,00	½	70,34
Overheid	12,12	2½	12,42	¾	12,50
Belastingen	74,10				76,84
Productgebonden	67,82				70,33
Niet-productgebonden	6,28				6,50
Subsidies	8,37				8,73
Productgebonden	5,08				5,34
Niet-productgebonden	3,29				3,39
Bruto binnenlands product marktprijzen	551,07	2¾	566,49	1	572,84
Invoer	366,20	6¾	390,64	– ¾	387,41
Goederen	285,71	7½	307,23	– 1½	302,47
Diensten	80,49	3¾	83,41	1¾	84,94
Finale bestedingen	917,27	4¼	957,13	¼	960,25
Betaalde primaire inkomens	128,83				137,28
Betaalde inkomensoverdrachten	15,63				16,74
Saldo lopende transacties met het buitenland	38,86				39,22
Totaal	183,32				193,23

	2007 in prijzen 2007	Volume- mutatie	2008 in prijzen 2007	Prijs- Mutatie	2008 in prijzen 2008
Consumptieve bestedingen	399,30	2	407,00	2	414,72
Huishoudens	260,09	2¼	266,09	1¼	269,59
Overheid	139,22	1¼	140,91	3	145,13
Uitkeringen in natura	55,00	2½	56,35	2½	57,80
Lonen	51,82	½	52,11	¾	54,11
Overig	32,40	¼	32,46	2¼	33,22
Investerings vaste activa	110,64	4¼	115,31	¾	116,27
Bedrijven	95,64	4¾	100,18	1	101,06
Woningen	37,34	3	38,44	2¼	39,29
Overige vaste activa	58,29	6	61,74	0	61,78
Overheid	15,01	¾	15,13	½	15,21
Veranderingen voorraden	1,16		0,75		0,79
Nationale Bestedingen	511,10	2¼	523,07	1¾	531,78
Uitvoer	406,16	6¾	434,06	– 1¼	428,46
Goederen	326,87	7½	351,04	– 1½	345,45
Diensten	79,29	4¾	83,02	0	83,02
Finale bestedingen	917,27	4¼	957,13	¼	960,25
Uitvoersaldo	39,96				41,05
Ontvangen primaire inkomens	135,36				143,81
Ontvangen inkomensoverdrachten	7,99				8,36
Totaal	183,32				193,23

Bijlage A2 Middelen en bestedingen, 1995-2008

	1995	1996	1997	1998	1999
	mld euro's in lopende prijzen				
Beloning werknemers	155,8	161,8	171,2	184,1	197,3
Bedrijven	129,4	135,4	143,9	155,3	166,8
Overheid	26,4	26,4	27,4	28,7	30,5
Exploitatieoverschot (netto)	73,2	77,4	85,6	87,8	90,5
Afschrijvingen	45,2	47,2	49,3	52,4	56,3
Bedrijven	38,1	39,8	41,7	44,5	48,0
Overheid	7,1	7,3	7,6	7,9	8,3
Belastingen	36,0	38,4	41,7	44,5	49,1
Subsidies	4,9	5,1	5,6	6,2	7,1
Bruto binnenlands product marktprijzen	305,3	319,8	342,2	362,5	386,2
Invoer	163,9	173,8	197,3	209,8	227,2
Goederen	126,9	133,5	151,9	159,8	171,5
Diensten	37,0	40,3	45,4	50,0	55,7
Totaal middelen	469,1	493,5	539,5	572,3	613,4
Consumptieve bestedingen	223,7	233,5	246,7	263,0	281,6
Huishoudens	151,1	160,7	170,2	182,5	195,8
Overheid	72,7	72,8	76,5	80,5	85,9
Uitkeringen in natura	22,7	22,1	24,0	25,4	26,8
Lonen	32,3	32,4	33,6	35,3	37,4
Overig	17,7	18,3	18,9	19,8	21,6
Investerings vaste activa	63,5	69,1	75,1	80,5	88,4
Bedrijven	55,1	59,7	66,5	71,1	78,3
Woningen	16,9	18,3	19,9	21,1	22,9
Overige vaste activa	38,2	41,5	46,5	50,0	55,4
Overheid	8,4	9,4	8,7	9,3	10,1
Veranderingen voorraden	0,7	0,2	1,1	2,0	- 0,1
Nationale Bestedingen	287,9	302,9	322,8	345,5	369,9
Uitvoer	181,2	190,7	216,7	226,8	243,5
Goederen	144,4	150,9	170,9	177,5	188,5
Diensten	36,9	39,8	45,8	49,2	54,9
Finale bestedingen	469,1	493,5	539,5	572,3	613,4
Uitvoersaldo	17,3	16,9	19,4	17,0	16,3
Saldo primaire inkomens	4,5	2,9	4,6	- 3,8	4,2
Saldo secundaire inkomensoverdrachten	- 3,0	- 3,8	- 4,0	- 4,3	- 4,1
Saldo lopende rekening betalingsbalans	18,8	15,9	20,0	8,9	16,4

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
211,8	227,4	238,8	245,8	250,2	252,2	258,1	268,3	282,4
179,5	192,3	201,2	206,1	209,6	210,7	216,8	225,4	237,5
32,4	35,0	37,6	39,7	40,5	41,5	41,4	42,8	44,8
99,9	104,3	106,2	107,4	111,2	119,3	129,8	136,4	139,5
61,3	65,9	69,4	71,5	73,4	75,4	78,1	80,6	82,8
52,4	56,4	59,4	60,9	62,5	64,1	66,3	68,5	70,3
8,9	9,4	10,0	10,5	10,9	11,3	11,8	12,1	12,5
52,4	57,9	58,9	60,5	63,4	66,4	71,1	74,1	76,8
7,4	7,7	8,2	8,1	8,3	7,6	8,0	8,4	8,7
418,0	447,7	465,2	476,9	489,9	505,6	529,1	551,1	572,8
269,7	275,3	268,1	270,5	290,5	314,6	348,6	366,2	387,4
208,6	209,8	200,9	202,2	221,3	242,4	273,1	285,7	302,5
61,2	65,5	67,2	68,3	69,2	72,2	75,4	80,5	84,9
687,7	723,0	733,3	747,5	780,3	820,3	877,7	917,3	960,2
302,7	325,6	343,3	354,9	360,3	368,9	384,1	399,3	414,7
210,8	224,2	233,0	238,1	241,4	247,1	249,8	260,1	269,6
91,9	101,4	110,2	116,8	118,8	121,8	134,3	139,2	145,1
29,2	32,0	36,2	39,0	40,3	41,3	51,9	55,0	57,8
39,6	42,8	45,6	48,0	49,1	50,2	50,1	51,8	54,1
23,0	26,6	28,5	29,8	29,5	30,4	32,3	32,4	33,2
91,7	94,7	92,9	92,8	93,5	97,7	104,9	110,6	116,3
80,1	82,2	78,6	77,7	79,6	83,6	90,3	95,6	101,1
24,6	27,1	26,9	27,0	29,7	32,0	34,8	37,3	39,3
55,5	55,1	51,7	50,7	49,9	51,6	55,5	58,3	61,8
11,5	12,5	14,3	15,2	13,9	14,2	14,6	15,0	15,2
0,4	1,5	- 1,3	- 0,8	0,9	0,1	- 1,1	1,2	0,8
394,8	421,8	434,9	447,0	454,6	466,7	487,9	511,1	531,8
292,9	301,2	298,5	300,5	325,7	353,6	389,7	406,2	428,5
232,3	236,7	232,1	233,3	255,8	281,1	313,9	326,9	345,4
60,6	64,5	66,3	67,2	69,8	72,5	75,8	79,3	83,0
687,7	723,0	733,3	747,5	780,3	820,3	877,7	917,3	960,2
23,2	25,9	30,3	30,0	35,2	39,0	41,2	40,0	41,1
9,0	3,4	4,3	5,4	13,9	4,5	9,5	6,5	6,5
- 5,6	- 5,9	- 6,4	- 6,2	- 6,8	- 7,4	- 7,7	- 7,6	- 8,4
26,6	23,3	28,2	29,2	42,3	36,2	43,0	38,9	39,2

Bijlage A3 Middelen en bestedingen, 1995-2008

	1995	1996	1997	1998	1999
	volumemutaties per jaar in %				
Beloning werknemers	1,6	2,0	3,1	3,5	3,1
Bedrijven	2,2	2,6	3,7	3,8	3,4
Overheid	- 1,3	- 1,0	0,0	1,9	1,3
Afschrijvingen	2,9	3,6	4,3	5,4	6,3
Bedrijven	3,0	3,8	4,5	5,9	6,7
Overheid	2,5	2,7	3,1	3,1	3,9
Bruto binnenlands product marktprijzen	3,1	3,4	4,3	3,9	4,7
Invoer	10,2	5,3	11,9	9,0	9,3
Goederen	11,4	4,9	12,1	9,1	9,3
Diensten	6,2	6,7	11,3	8,7	9,4
Totaal middelen	5,5	4,1	7,0	5,8	6,4
Consumptieve bestedingen	2,6	2,7	3,2	4,3	4,5
Huishoudens	2,7	4,3	3,5	5,1	5,3
Overheid	2,5	- 0,7	2,5	2,5	2,8
Uitkeringen in natura	2,5	- 2,6	5,1	3,2	1,3
Lonen	0,0	- 0,3	2,8	3,5	1,8
Overig	7,3	1,0	- 1,3	- 0,3	6,6
Investerings vaste activa	5,9	8,5	8,5	6,8	8,7
Bedrijven	7,2	8,0	11,0	6,6	8,7
Woningen	0,2	4,1	5,8	2,8	2,8
Overige vaste activa	10,5	9,8	13,3	8,2	11,2
Overheid	- 1,7	11,7	- 7,4	8,0	8,2
Veranderingen voorraden (in % BBP)	- 0,1	- 0,1	0,1	0,2	- 0,6
Nationale Bestedingen	3,3	3,9	4,5	5,1	4,9
Uitvoer	9,2	4,4	10,9	6,8	8,7
Goederen	11,0	3,8	10,3	6,9	8,4
Diensten	3,0	6,8	13,1	6,3	9,8
Finale bestedingen	5,5	4,1	7,0	5,8	6,4

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
2,1	1,9	- 0,1	- 1,2	- 1,9	- 0,7	1,1	1¼	1¼
2,3	1,8	- 0,6	- 1,8	- 1,9	- 0,7	1,7	1½	1¼
1,4	2,7	2,9	2,0	- 1,7	- 0,8	- 1,7	½	½
5,8	4,0	2,9	1,6	1,5	1,7	2,3	2¾	2¼
6,1	4,3	2,9	1,4	1,3	1,5	2,3	2¾	2¼
4,0	2,3	3,2	2,8	2,7	3,4	2,5	2½	2½
3,9	1,9	0,1	0,3	2,0	1,5	3,0	2¾	2¾
12,2	2,5	0,3	1,8	6,4	5,1	7,2	6½	6¾
14,1	2,1	0,4	3,1	8,8	6,0	8,6	7	7½
6,2	3,8	- 0,1	- 2,1	- 0,7	2,1	2,4	5	3¾
7,0	2,1	0,1	0,9	3,6	2,9	4,6	4¼	4¼
3,2	2,7	1,7	0,8	0,5	0,6	2,3	2¼	2
3,7	1,8	0,9	- 0,2	0,6	0,7	- 0,8	2½	2¼
2,0	4,6	3,3	2,9	0,1	0,3	8,5	1½	1¼
3,9	3,5	6,1	4,7	2,6	0,4	22,9	3¾	2½
1,9	2,7	2,3	2,5	- 1,3	0,0	- 0,7	½	½
- 0,3	9,0	1,4	1,3	- 0,9	0,6	4,2	- ¼	¼
0,6	0,2	- 4,5	- 1,5	- 0,8	3,6	5,8	4½	4¼
- 0,7	- 0,5	- 7,0	- 2,4	0,8	3,9	6,4	4¾	4¾
1,7	3,0	- 6,6	- 3,6	6,5	5,3	5,5	5	3
- 1,7	- 2,1	- 7,2	- 1,8	- 2,2	3,1	7,0	4½	6
10,8	5,0	11,4	3,4	- 9,2	2,0	2,1	2¼	¾
0,2	0,2	- 0,6	0,1	0,4	- 0,2	- 0,2	½	0
2,7	2,3	- 0,4	0,4	0,6	0,9	2,8	3	2¼
13,5	1,9	0,9	1,5	8,0	5,5	7,0	5¾	6¾
15,3	1,8	1,3	2,2	9,4	6,3	7,9	6½	7½
7,0	2,6	- 0,4	- 0,6	3,1	2,9	3,7	3½	4¾
7,0	2,1	0,1	0,9	3,6	2,9	4,6	4¼	4¼

Bijlage A4 Kerngegevens, 1995-2008

	1995	1996	1997	1998	1999
	mutaties per jaar in %				
Internationaal					
Relevant wereldhandelsvolume	8,7	4,8	7,0	8,0	5,0
Prijspeil goederenimport	- 0,1	0,3	1,5	- 3,5	- 1,8
Concurrentenprijs	- 1,1	1,1	6,4	- 1,0	- 1,5
Ruwe olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	17,0	20,6	19,1	12,8	17,8
Eurokeurs (dollar per euro)	1,37	1,31	1,13	1,11	1,07
Arbeidskosten p.e.p. verw. industrie concurrenten	- 6,2	3,2	5,2	0,4	1,8
Volume bestedingen en productie					
Bruto binnenlands product (BBP)	3,1	3,4	4,3	3,9	4,7
Particuliere consumptie	2,7	4,3	3,5	5,1	5,3
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	10,5	9,8	13,3	8,2	11,2
Investeringen in woningen	0,2	4,1	5,8	2,8	2,8
Goederenimport (exclusief energie)	11,7	3,6	11,4	7,3	9,2
w.v. binnenlands geproduceerd	7,1	2,4	6,2	3,3	4,3
wederuitvoer	21,1	6,0	21,1	13,7	16,9
Goederenimport	11,4	4,9	12,1	9,1	9,3
Productie marktsector ^a	3,9	3,6	5,5	4,9	5,8
Prijzen en lonen					
Consumentenprijsindex	1,9	2,0	2,2	2,0	2,2
Prijs nationale bestedingen	1,9	1,3	2,0	1,8	2,1
Prijspeil goederenimport (exclusief energie)	1,2	- 0,3	2,1	- 1,6	- 3,0
Prijsconcurrentiepositie	- 3,8	1,3	4,1	- 1,1	0,7
Contractloon marktsector	1,2	1,9	2,3	3,1	2,9
Loonsom per werknemer marktsector	1,6	1,8	2,8	4,1	3,9
Arbeidskosten p.e.p. verwerkende industrie	- 1,3	- 0,4	2,0	1,3	- 0,5
Arbeidsmarkt					
Werkloze beroepsbevolking (in % beroepsbevolking)	8,2	7,6	6,6	5,2	4,3
Werkloze beroepsbevolking (in dzd personen)	533	501	448	354	301
Werkgelegenheid in arbeidssjaren	1,8	2,2	3,1	2,9	2,4
Werkzame beroepsbevolking	3,5	2,0	2,8	3,1	2,7
Beroepsbevolking	3,0	1,6	1,8	1,5	1,8
Collectieve sector					
EMU-saldo collectieve sector (% BBP)	- 9,2	- 1,9	- 1,2	- 0,9	0,4
Bruto schuld collectieve sector (ultimo jaar, % BBP)	76,1	74,1	68,2	65,7	61,1
Collectieve lasten (% BBP)	40,2	40,2	39,7	39,4	40,4
Diversen					
Koopkracht, mediaan alle huishoudens	.	.	0,5	1,9	0,3
Arbeidsproductiviteit marktsector ^a	1,5	0,7	2,0	2,2	3,1
Prijs toegevoegde waarde marktsector ^a	1,5	0,6	1,7	1,4	1,0
Reële arbeidskosten marktsector ^a	0,1	1,3	1,1	2,7	2,9
Arbeidsinkomensquote marktsector ^a (niveau %)	80,8	80,9	79,8	80,0	80,1
Uitvoersaldo (% BBP)	5,7	5,3	5,7	4,7	4,2
Lange rente (%)	6,9	6,2	5,6	4,6	4,6
Korte rente (%)	4,4	3,0	3,3	3,5	3,0

^a Exclusief delfstoffenwinning en verhuur van en handel in onroerend goed.

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
11,1	0,9	2,3	5,2	7,7	5,4	7,6	5¾	6½
6,6	- 1,5	- 4,6	- 2,4	0,6	3,3	3,7	- 2¼	- 1½
7,7	0,7	- 1,7	- 4,9	0,3	1,6	1,9	¾	- 1
28,4	24,4	25,0	28,8	38,2	54,4	65,2	55	55
0,92	0,90	0,94	1,13	1,24	1,24	1,26	1,30	1,30
5,6	1,9	- 2,2	- 5,8	- 4,7	- 0,4	- 1,7	- 1½	- ¼
3,9	1,9	0,1	0,3	2,0	1,5	3,0	2¾	2¾
3,7	1,8	0,9	- 0,2	0,6	0,7	- 0,8	2½	2¼
- 1,7	- 2,1	- 7,2	- 1,8	- 2,2	3,1	7,0	4½	6
1,7	3,0	- 6,6	- 3,6	6,5	5,3	5,5	5	3
16,4	0,8	2,0	2,6	9,8	6,8	8,1	6¾	8
7,0	- 3,3	3,8	- 2,2	6,5	1,9	4,3	3¾	4
29,6	5,9	- 0,1	8,8	13,6	12,4	12,2	10	12
14,1	2,1	0,4	3,1	8,8	6,0	8,6	7	7½
5,1	1,6	- 0,8	0,0	2,2	2,3	3,8	3	3½
2,6	4,5	3,4	2,1	1,2	1,7	1,1	1¼	1¼
3,9	4,5	3,5	2,3	1,1	1,7	1,7	1½	1¾
2,9	0,3	- 2,6	- 2,1	- 0,5	0,6	0,8	- ½	- 1½
2,3	- 1,6	- 1,3	- 4,4	- 0,2	- 1,4	0,2	1¼	¼
3,2	4,2	3,5	2,7	1,5	0,8	2,0	2¼	3¼
5,3	5,4	5,5	4,4	3,9	1,3	1,3	2½	4¼
- 2,0	4,1	2,6	1,9	- 1,5	- 0,8	- 2,3	- ½	- ¼
3,8	3,5	4,1	5,4	6,5	6,5	5,5	4¾	4
270	252	302	399	479	483	413	355	315
1,9	1,6	- 0,3	- 1,1	- 1,4	- 0,3	1,5	1½	1¼
3,1	2,3	0,2	- 0,5	- 1,2	0,0	2,3	1¾	1½
2,5	2,0	0,9	0,9	0,0	0,0	1,2	¾	¾
2,0	- 0,2	- 2,0	- 3,1	- 1,8	- 0,3	0,2	- 0,1	0,7
53,8	50,7	50,5	52,0	52,6	52,7	48,7	47,2	45,1
39,9	38,3	37,7	37,4	37,7	38,2	39,9	39,7	40,7
1,1	3,3	0,5	- 1,2	0,1	- 1,7	2,1	1¾	¾
3,1	0,6	1,0	2,5	4,5	2,9	1,8	1½	2
2,7	4,0	4,7	2,1	- 0,3	- 0,1	- 1,6	1¼	¾
2,6	1,4	0,7	2,3	4,2	1,4	2,9	1¼	3¼
80,0	80,6	80,4	80,3	80,1	79,0	79,9	79½	80
5,5	5,8	6,5	6,3	7,2	7,7	7,8	7¼	7¼
5,4	5,0	4,9	4,1	4,1	3,4	3,8	4	4¼
4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1	4	4

Bijlage A5 Volume consumptie, investeringen en buitenlandse handel, winstindicatoren, 1995-2008

	1995	1996	1997	1998	1999
	mutaties per jaar in %				
Consumptieve bestedingen van gezinnen					
Particuliere consumptie	2,7	4,3	3,5	5,1	5,3
w.v. voedings- en genotmiddelen	2,1	2,3	1,9	1,1	1,8
duurzame consumptiegoederen	3,1	5,7	5,6	10,2	9,1
vaste lasten	3,1	7,2	- 0,6	2,0	2,8
overige goederen en diensten	2,4	2,7	5,3	5,7	5,8
w.v. uitgaven voor toerisme in buitenland	4,6	0,4	4,7	8,9	4,8
Uitkeringen in natura	2,5	- 2,6	5,1	3,2	1,3
Individuele besparingen (in % beschikbaar inkomen)	5,3	4,1	4,5	3,1	0,4
Totale besparingen (in % beschikbaar inkomen)	14,1	12,2	12,4	11,4	8,0
Investeringsquote					
Totaal bedrijven (exclusief woningen)	10,5	9,8	13,3	8,2	11,2
w.v. machines en computers	7,9	18,3	17,2	4,2	13,2
bedrijfsgebouwen	2,0	- 2,4	10,5	8,7	11,4
wegvervoermiddelen	6,4	8,9	10,2	17,2	14,0
overige vervoermiddelen	- 1,2	- 27,3	- 25,3	9,3	- 14,4
Totaal bedrijven (exclusief woningen, overige vervoermiddelen, energie en immateriële activa)	14,7	7,2	12,4	11,7	15,7
Woningen	0,2	4,1	5,8	2,8	2,8
Overheid	- 1,7	11,7	- 7,4	8,0	8,2
Investeringsquote bedrijven ^a	17,3	18,0	18,9	19,2	20,0
Uitvoer goederen					
Totaal (exclusief energie)	11,7	3,6	11,4	7,3	9,2
w.v. binnenslands geproduceerd	7,1	2,4	6,2	3,3	4,3
wederuitvoer	21,1	6,0	21,1	13,7	16,9
Invoer goederen					
Totaal	11,4	4,9	12,1	9,1	9,3
w.v. consumptiegoederen	4,5	6,8	6,7	7,2	9,0
investeringsgoederen	13,4	20,3	15,2	16,8	15,0
energie	0,5	8,6	4,1	0,9	- 0,6
overige grondstoffen en halffabrikaten	13,6	1,8	13,5	9,1	9,2
	niveaus in %				
Winstgevendheid en vermogensverhoudingen marktsector					
Kapitaalinkomensquote	19,2	19,1	20,2	20,0	19,9
Winstquote (van productie in Nederland) ^b	8,7	7,5	8,4	9,1	10,3
Rentabiliteit eigen vermogen ^b	8,2	7,1	8,0	7,4	8,7
Solvabiliteit ^b	46,4	47,3	47,8	46,5	46,9

^a Exclusief onroerend-goedsector.^b Ongerekend banken en verzekeringswezen.

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
3,7	1,8	0,9	- 0,2	0,6	0,7	- 0,8	2½	2¼
1,3	1,0	0,7	0,3	0,7	0,0	2,2	2	1½
5,2	0,1	0,9	- 1,7	- 0,8	1,0	6,6	4½	4½
1,2	4,8	1,6	3,0	2,6	0,7	- 10,5	1½	1½
5,1	1,4	0,6	- 1,3	0,2	0,8	0,6	2¼	2
4,7	1,1	2,3	- 3,5	- 7,5	- 4,7	- 0,8	3	4
3,9	3,5	6,1	4,7	2,6	0,4	22,9	3¾	2½
- 1,0	2,3	1,0	- 1,2	- 1,6	- 2,8	- 3,1	- 3	- 3¼
5,8	9,7	8,7	7,6	7,4	6,5	5,2	5	4½
- 1,7	- 2,1	- 7,2	- 1,8	- 2,2	3,1	7,0	4½	6
- 4,2	0,0	- 6,8	- 0,5	- 0,8	3,4	13,0	10¾	3¾
3,4	0,3	- 8,4	- 7,1	- 5,6	- 2,1	1,8	4	3
- 6,5	1,2	- 14,1	- 1,6	7,5	3,6	13,6	- 4¾	4
63,0	- 38,7	0,1	106,1	- 38,3	- 0,1	14,2	- 51¼	251¾
- 0,4	- 0,7	- 10,0	- 4,8	- 0,3	2,7	8,7	5¾	4
1,7	3,0	- 6,6	- 3,6	6,5	5,3	5,5	5	3
10,8	5,0	11,4	3,4	- 9,2	2,0	2,1	2¼	¾
18,4	17,1	15,4	14,7	14,2	14,2	14,7	14¾	15
16,4	0,8	2,0	2,6	9,8	6,8	8,1	6¾	8
7,0	- 3,3	3,8	- 2,2	6,5	1,9	4,3	3¾	4
29,6	5,9	- 0,1	8,8	13,6	12,4	12,2	10	12
14,1	2,1	0,4	3,1	8,8	6,0	8,6	7	7½
8,7	1,4	2,3	- 2,9	4,7	0,8	6,0	4¼	5
- 4,9	- 3,8	- 0,6	6,6	- 0,5	10,4	9,0	2	9½
6,6	9,4	- 9,0	5,5	10,1	0,9	4,5	2½	2½
19,5	1,9	1,6	3,4	10,6	7,2	9,8	9	8¾
20,0	19,4	19,6	19,7	19,9	21,0	20,1	20½	20
11,8	10,1	11,2	10,9	10,9	11,1	9,6	11	10½
8,7	6,7	7,7	8,5	10,8	10,1	10,7	10	10½
45,5	44,4	43,3	44,8	45,0	44,8	44,0	44¼	44½

Bijlage A6 Inkomens en prijzen, 1995-2008

	1995	1996	1997	1998	1999
	mutaties per jaar in %				
Loonvoet marktsector					
Contractloon (incl. overloop)	1,2	1,9	2,3	3,1	2,9
Incidenteel	<u>0,7</u>	<u>1,2</u>	<u>1,0</u>	<u>0,6</u>	<u>0,9</u>
Brutoloon	1,9	3,1	3,2	3,7	3,7
Sociale lasten werkgevers	<u>- 0,4</u>	<u>- 1,3</u>	<u>- 0,5</u>	<u>0,4</u>	<u>0,1</u>
Loonvoet marktsector	1,6	1,8	2,8	4,1	3,9
Loonvoet bedrijven	1,6	1,9	2,4	4,0	3,9
Opbouw consumptieprijs					
Finale invoer	0,0	0,2	0,4	0,1	0,1
Invoer grondstoffen en diensten	0,5	0,1	0,3	0,1	- 0,1
Invoer energie	0,0	0,2	0,1	- 0,3	0,2
Indirecte belastingen	0,1	0,5	0,2	0,2	0,3
Huur	0,8	0,7	0,6	0,6	0,5
Aardgas	0,1	0,0	0,3	- 0,1	- 0,3
Kwartaire diensten	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2
Arbeidskosten	0,3	0,7	0,1	0,8	0,7
Bruto margeverbetering (inclusief afschrijvingen en rente)	<u>0,2</u>	<u>- 0,5</u>	<u>0,3</u>	<u>0,6</u>	<u>0,3</u>
Consumptieprijs	2,1	2,0	2,3	2,0	1,9
Overige prijsindices					
Consumentenprijsindex	2,0	2,1	2,2	2,0	2,2
Afgeleide index (laag tot en met 2002)	1,6	1,2	1,9	1,7	1,7
Geharmoniseerde inflatie (HICP)	.		1,9	1,8	2,0
Koopkracht (exclusief incidenteel)^a					
Mediaan alle huishoudens	.	.	0,5	1,9	0,3
Modaal, alleenverdiener met kinderen	0,8	0,6	0,4	1,7	- 0,2
Modaal alleenstaand	0,8	0,0	0,3	0,9	- 0,2
2x Modaal, alleenverdiener met kinderen	.	.	- 0,7	1,5	- 1,0
Tweeverdieners, 1½ x modaal met kinderen	.	.	0,6	1,4	0,0
Minimum plus, alleenverdiener met kinderen	0,7	0,4	0,4	2,6	0,0
Minimumuitkeringsgerechtigden, paar met kinderen	- 0,1	- 0,2	0,5	2,0	0,1
Idem, zonder kinderen	- 0,4	- 0,2	0,5	1,9	0,1
Minimumuitkeringsgerechtigde, alleenstaand	.	.	0,3	2,0	0,3
AOW alleenstaand	.	.	1,5	5,0	0,6
	euro per jaar				
Bruto modaal inkomen	22235	22689	23143	23597	24050
Gemiddelde wig en replacement rate (markt)	niveaus in %				
Werknemerswig	23,7	25,0	25,0	25,0	25,5
Werkgeverswig	21,5	18,9	18,3	18,1	18,1
Replacement rate	72,1	70,6	70,6	70,5	70,4

^a In 2001 wel inclusief het bruteringspercentage van de overhevelingstoelag.

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
3,2	4,2	3,5	2,7	1,5	0,8	2,0	2¼	3¼
<u>1,7</u>	<u>2,7</u>	<u>0,5</u>	<u>0,9</u>	<u>1,3</u>	<u>0,9</u>	<u>-0,8</u>	<u>0</u>	<u>½</u>
5,0	6,9	4,0	3,6	2,8	1,7	1,2	2¼	3¾
<u>0,3</u>	<u>-1,5</u>	<u>1,5</u>	<u>0,9</u>	<u>1,1</u>	<u>-0,4</u>	<u>0,1</u>	<u>¼</u>	<u>½</u>
5,3	5,4	5,5	4,4	3,9	1,3	1,3	2½	4¼
5,1	5,3	5,2	4,3	3,7	1,2	1,2	2½	4¼
0,6	0,2	0,2	0,0	-0,1	0,4	0,5	¼	0
0,7	0,5	-0,2	0,2	0,1	0,2	0,4	¼	0
0,6	-0,2	0,0	0,0	0,2	0,6	0,4	-¼	0
0,2	0,7	-0,1	0,3	0,4	0,3	0,0	0	0
0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	¼	¼
0,5	0,4	0,0	0,2	0,0	0,5	0,6	0	-¼
0,2	0,3	0,4	0,1	0,0	0,1	0,1	0	0
1,0	2,0	1,8	1,3	-0,2	0,0	0,0	½	1
<u>-0,3</u>	<u>0,1</u>	<u>0,4</u>	<u>-0,2</u>	<u>-0,1</u>	<u>-0,8</u>	<u>-0,5</u>	<u>¾</u>	<u>0</u>
3,8	4,5	3,0	2,4	0,8	1,6	2,0	1½	1¼
2,6	4,5	3,4	2,1	1,2	1,7	1,1	1¼	1¼
2,1	3,6	3,4	1,9	0,9	1,4	1,5	1¼	1¼
2,3	5,1	3,9	2,2	1,4	1,5	1,7	1¼	1¼
1,1	3,3	0,5	-1,2	0,1	-1,7	2,1	1¾	¾
0,9	6,0	0,8	-1,4	0,6	-1,1	2,1	1½	¾
0,5	4,5	-0,1	-1,4	0,3	-2,2	1,7	1¾	¼
1,1	4,2	-0,4	-0,5	-0,7	-1,8	6,2	1½	¼
1,0	5,8	0,3	-1,4	1,7	-1,5	1,0	1¾	¾
2,0	8,9	1,9	-0,2	1,3	-0,1	1,6	¾	3¼
1,4	4,3	2,1	-0,9	0,2	-0,9	3,2	1¼	¾
0,8	3,1	0,6	-1,8	-0,2	-1,9	2,8	1	1
1,2	2,9	0,7	-1,1	-0,1	-2,1	1,4	1¼	¾
0,8	3,4	1,1	-0,7	0,6	-0,5	3,3	1½	¾
24958	27000	28000	28500	29000	29000	29500	30000	30975
25,2	23,1	22,7	23,8	23,1	23,3	22,8	22,0	22,7
18,6	18,1	19,4	20,0	21,5	21,7	21,0	21,3	21,8
70,1	68,7	68,6	68,7	67,9	67,6	68,1	67,9	67,9

Bijlage A7 Kerngegevens arbeidsmarkt^a 1995-2008

	1995	1996	1997	1998	1999
Bevolking (in dzd personen) ^b	15459	15530	15611	15707	15812
w.v. 15-64 jaar ^c	10569	10604	10642	10687	10740
w.v. in volledig dagonderwijs	1143	1134	1120	1104	1091
werkloosheids- of bijstandsuitkering	1012	996	917	807	708
arbeidsongeschiktheidsuitkering	886	869	877	899	909
uitkering wegens ziekte	352	334	347	380	409
Participatiegraad 20-64 jaar (in %)	66	67	68	68	69
w.v. mannen	80	81	82	83	83
vrouwen	52	52	53	54	55
Beroepsbevolking 15-64 (in dzd personen) ^d	6517	6619	6740	6840	6960
Arbeidsvolume (in dzd arbeidsjaren)	5774	5908	6089	6266	6414
w.v. overheid	731	724	725	738	748
bedrijven	5043	5183	5365	5528	5667
w.v. loontrekkers	4269	4382	4545	4719	4880
zelfstandigen	773	802	820	809	787
Arbeidsduur van voltijdswerknemers (in uren per jaar) ^e	1734	1734	1728	1716	1713
Verhouding personen/arbeidsjaren werkgelegenheid (in %)	124	124	124	123	124
Werkzame personen (in dzd personen)	7155	7315	7541	7738	7937
Werkzame personen vanaf 12 uur per week (in dzd personen) ^f	6117	6253	6431	6629	6806
Werkzame beroepsbevolking 15-64 (in dzd personen)	5984	6118	6292	6486	6659
Werkloze beroepsbevolking 15-64 (in dzd personen)	533	501	448	354	301
Idem, in % van de beroepsbevolking	8,2	7,6	6,6	5,2	4,3
Vacatures (in dzd) ^g	55	68	85	123	158

^a Inclusief personen ouder dan 65 jaar, tenzij anders vermeld. Voor 1987-2000 is de werkzame beroepsbevolking het resultaat van eigen berekeningen. Dit heeft ook gevolgen voor de participatiegraad, de beroepsbevolking, en het werkloosheidspercentage in die periode.

^b Jaargemiddelden. De prognose is gebaseerd op de laatst gerealiseerde maandcijfers en de ontwikkeling volgens de meest recente bevolkingsprognose van het CBS.

^c De onderscheiden categorieën sluiten elkaar niet altijd uit.

^d De beroepsbevolking is gedefinieerd als de som van werkzame beroepsbevolking en de werkloze beroepsbevolking.

^e Contractuele arbeidsduur, dus exclusief feest, vakantie-, en ADV-dagen. Inclusief voltijdswerknemers met een flexibele arbeidsduur (vooral uitzendkrachten). De gegevens voor de prognosejaren zijn gebaseerd op cao-gegevens.

^f Het verschil met de werkzame beroepsbevolking zoals door CBS gedefinieerd, wordt voornamelijk veroorzaakt door grenspendel, werkzame 65-plussers en overige niet-ingezetenen.

^g Exclusief het aantal vacatures bij overheid en onderwijs. Vóór 1994 ook exclusief het aantal vacatures bij sociale werkplaatsen, uitzendbureaus en uitleenbedrijven.

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
15926	16046	16149	16225	16282	16320	16344	16365	16390
10801	10872	10935	10977	11000	11014	11024	11033	11034
1090	1099	1118	1148	1146	1146			
623	572	572	644	694	691	631	551	498
928	955	975	982	948	921	856	830	803
428	435	434	379	348	364	402	421	422
70	71	71	72	72	72	73	73	74
83	83	83	83	82	82	82	82	82
57	59	59	61	61	62	64	65	66
7133	7272	7337	7401	7398	7401	7487	7548	7616
6534	6636	6620	6547	6453	6433	6528	6630	6716
758	778	800	816	802	796	782	786	790
5776	5858	5819	5731	5650	5637	5746	5844	5926
4992	5080	5050	4960	4864	4831	4912	4985	5048
784	778	769	771	787	806	834	859	878
1713	1714	1722	1724	1726	1726	1728	1728	1728
124	125	126	127	127	128	128	128	129
8115	8282	8324	8283	8206	8208	8361	8519	8657
7014	7158	7189	7159	7088	7088	7257	7390	7507
6862	7020	7035	7001	6919	6918	7074	7193	7301
270	252	302	399	479	483	413	355	315
3,8	3,5	4,1	5,4	6,5	6,5	5,5	4¾	4
188	182	135	99	109	139			

Bijlage A8 Kerngegevens collectieve sector, 1995-2008

	1995	1996	1997	1998	1999
	% BBP				
Collectieve uitgaven					
Directe bestedingen	27,8	27,0	26,2	26,1	26,2
w.v. beloning werknemers	10,6	10,1	9,8	9,7	9,7
materiële aankopen	6,7	6,6	6,4	6,4	6,6
investeringen	3,2	3,3	2,9	3,0	3,0
uitkeringen in natura	7,4	6,9	7,0	7,0	6,9
Overdrachten in geld	23,7	17,8	16,9	16,4	15,8
w.v. subsidies (incl. EU)	1,6	1,6	1,6	1,7	1,8
overige overdrachten in geld	22,1	16,2	15,3	14,7	13,9
w.v. huishoudens	13,9	13,2	12,3	11,6	11,0
bedrijven ^a	5,7	0,4	0,5	0,7	0,5
buitenland	2,5	2,5	2,5	2,5	2,4
Rente	5,6	5,3	4,9	4,7	4,3
Bruto collectieve uitgaven ^{a, b}	57,2	50,1	48,0	47,2	46,3
Niet-belastingmiddelen	7,8	8,0	7,1	6,9	6,3
w.v. materiële verkopen	3,3	3,3	3,3	3,2	3,2
gasbaten	0,9	0,9	0,9	0,6	0,4
overige inkomsten	3,6	3,7	3,0	3,1	2,7
Netto collectieve uitgaven ^{a, b}	49,4	42,1	40,9	40,3	39,9
Collectieve lasten	40,2	40,2	39,7	39,4	40,4
w.v. belastingen	24,3	25,0	24,6	24,5	24,8
premies wettelijke sociale verzekering	15,9	15,2	15,1	15,0	15,5
EMU-saldo en schuld					
EMU-saldo collectieve sector ^{a, c}	- 9,2	- 1,9	- 1,2	- 0,9	0,4
w.v. rijk ^{a, c}	- 8,5	- 1,6	- 2,1	- 1,2	- 0,9
overige centrale overheid	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
lokale overheid	0,0	0,2	0,8	0,0	0,1
wettelijke sociale verzekering	- 0,8	- 0,5	0,0	0,3	1,2
Bruto schuld collectieve sector (EMU)	76,1	74,1	68,2	65,7	61,1
Diversen		mutaties per jaar in %			
Reële bruto collectieve uitgaven	8,1	- 9,3	- 0,1	2,1	2,7
Werkgelegenheid sector overheid	1,5	- 0,3	0,5	1,9	1,6
Werkgelegenheid zorg (incl. zelfstandigen)	3,0	2,3	4,3	5,6	2,4
Loonvoet sector overheid	2,1	0,4	3,2	3,1	4,4
Prijs overheidsconsumptie, beloning werknemers	3,6	0,4	0,9	1,4	4,3
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (IMOC) ^d	0,9	2,5	4,4	5,5	1,6
Prijs intermediair verbruik ^d	2,0	1,8	5,7	6,2	3,1
Prijs bruto overheidsinvesteringen (IBOI)	0,4	0,5	- 0,6	- 0,4	0,5
Prijs nationale bestedingen	1,9	1,3	2,0	1,8	2,1
Verhouding niet-actieven versus actieven (in %)	76,5	74,1	71,4	68,7	66,9

^a In 1995 zijn de jaarlijkse subsidies aan de woningcorporaties afgekocht voor een bedrag van 14,9 mld euro, d.w.z. 4,9% BBP.

^b Door financieringsverschuivingen in verband met het nieuwe zorgstelsel zijn de uitgaven in 2006 met 1,5% BBP toegenomen.

^c In 2000 inclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,7% BBP en in 2001 inclusief afkoop DSM van - 0,3% BBP.

^d Dit is gecorrigeerd voor de invloed van het nieuwe zorgstelsel.

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
26,1	26,8	28,2	29,1	28,5	28,4	29,5	29,3	29,2
9,5	9,6	9,8	10,1	10,0	9,9	9,5	9,4	9,4
6,5	6,9	7,0	7,3	7,1	7,1	7,1	6,8	6,7
3,1	3,3	3,5	3,6	3,2	3,2	3,2	3,1	3,0
7,0	7,1	7,8	8,2	8,2	8,2	9,8	10,0	10,1
15,2	15,2	15,0	15,2	15,2	14,6	14,6	14,4	14,6
1,8	1,7	1,8	1,7	1,7	1,5	1,5	1,5	1,5
13,5	13,5	13,2	13,5	13,5	13,1	13,1	12,9	13,1
10,6	10,5	10,6	11,1	11,0	10,4	10,5	10,2	10,3
0,5	0,7	0,5	0,5	0,4	0,3	0,2	0,4	0,4
2,4	2,3	2,1	1,9	2,1	2,4	2,4	2,3	2,4
3,7	3,2	2,8	2,6	2,5	2,4	2,3	2,2	2,2
45,0	45,2	45,9	46,9	46,2	45,4	46,4	45,9	46,0
7,1	6,6	6,2	6,3	6,8	6,9	6,6	6,1	6,0
3,2	3,1	3,1	3,3	3,3	3,4	3,2	3,2	3,1
0,7	0,9	0,9	0,9	1,0	1,1	1,5	1,4	1,4
3,2	2,6	2,2	2,2	2,5	2,4	1,8	1,5	1,5
38,0	38,6	39,7	40,6	39,5	38,5	39,8	39,9	40,0
39,9	38,3	37,7	37,4	37,7	38,2	39,9	39,7	40,7
24,5	24,7	24,5	23,6	23,7	25,0	25,6	26,1	26,6
15,4	13,7	13,3	13,8	14,0	13,1	14,3	13,7	14,1
2,0	- 0,2	- 2,0	- 3,1	- 1,8	- 0,3	0,2	- 0,1	0,7
0,4	- 0,1	- 1,0	- 2,8	- 1,7	0,1	0,8	0,5	0,8
0,0	- 0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
0,0	- 0,1	- 0,5	- 0,3	- 0,2	- 0,3	- 0,3	- 0,3	- 0,3
1,6	0,1	- 0,4	0,0	0,1	- 0,1	- 0,4	- 0,3	0,1
53,8	50,7	50,5	52,0	52,6	52,7	48,7	47,2	45,1
1,1	2,4	1,7	2,5	0,5	- 0,4	5,3	1¾	3
0,9	2,7	2,1	0,2	- 1,5	0,0	- 1,4	¼	¼
2,1	5,3	6,3	4,8	3,6	1,5	2,2	2¼	2
5,0	5,2	4,3	5,1	3,7	2,2	1,3	3¼	4
3,9	5,1	4,1	2,8	3,6	2,2	0,5	3	3¾
5,9	4,3	3,7	2,0	0,4	1,8	1,6	1	1
5,9	5,3	3,6	2,4	3,5	2,2	1,7	1½	1¼
2,7	3,3	2,5	3,0	0,7	0,0	1,2	½	½
3,9	4,5	3,5	2,3	1,1	1,7	1,7	1½	1¾
65,5	64,6	65,2	66,1	67,3	68,1	66,9	65½	64¼

Bijlage A9 Collectieve uitgaven naar functie, 1995-2008

	1995	1996	1997	1998	1999
volumemutaties in %					
Openbaar bestuur	2,4	0,6	- 0,5	1,6	2,5
Veiligheid	2,8	3,3	1,4	5,4	5,5
Defensie	- 6,9	- 0,9	- 8,1	- 5,4	9,1
Infrastructuur	2,5	14,0	- 5,4	6,3	8,2
Onderwijs	1,2	0,7	- 1,9	0,3	2,4
Collectieve zorg ^a	1,8	- 2,9	3,9	2,8	1,4
Sociale zekerheid	- 3,4	- 2,1	- 1,6	- 0,8	- 0,5
Overdrachten aan bedrijven	128,4	- 71,4	8,9	17,1	2,9
Internationale samenwerking	11,1	4,0	4,2	1,7	1,6
Rente	4,5	5,0	0,2	0,3	0,6
Bruto collectieve uitgaven	8,6	- 8,7	- 0,1	1,5	1,8
Niet-belastingmiddelen	- 5,8	6,6	- 8,7	0,8	- 4,2
Netto collectieve uitgaven	11,2	- 11,1	1,5	1,7	2,8
Bruto binnenlands product	3,1	3,4	4,3	3,9	4,7
prijsmutaties in %					
Openbaar bestuur	1,6	1,4	4,1	4,0	3,3
Veiligheid	0,9	1,3	3,6	3,5	3,2
Defensie	6,1	4,6	5,3	2,5	3,0
Infrastructuur	1,4	2,5	2,0	2,4	3,4
Onderwijs	2,8	- 0,3	2,9	3,6	5,0
Collectieve zorg	1,8	0,5	3,3	2,4	4,1
Sociale zekerheid	0,5	2,3	2,9	1,9	2,6
Overdrachten aan bedrijven	2,1	1,3	2,6	1,9	1,8
Internationale samenwerking	2,1	1,3	2,6	1,9	1,8
Rente	2,4	- 6,1	- 0,7	0,1	- 3,0
Bruto collectieve uitgaven	1,6	0,6	2,6	2,5	2,6
Niet-belastingmiddelen	1,8	1,1	4,0	2,0	2,4
Netto collectieve uitgaven	1,6	0,5	2,4	2,6	2,7
Bruto binnenlands product	2,1	1,3	2,6	1,9	1,8

^a Na correctie voor de invoering van de ZVW de WMO en de overheveling van het zorgopleidingsfonds is de volumegroei in 2006 3½% en in 2007 3¼%.

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
3,3	3,3	2,9	3,2	- 4,2	0,0	- 0,5	- 1¼	0
- 1,9	17,3	9,1	3,8	0,5	0,7	1,4	1½	1½
- 8,0	0,5	- 2,6	1,1	- 4,7	- 1,3	- 0,4	- ¼	- 1¾
7,4	8,1	4,0	- 5,3	- 8,6	- 1,8	4,5	5	3
1,7	3,7	3,9	1,7	- 0,8	0,6	1,2	1½	¾
3,7	3,9	6,6	5,3	2,9	1,5	24,7	½	2¾
1,7	0,4	1,4	3,0	0,4	0,1	4,1	1	½
0,8	9,2	- 6,7	- 2,3	- 2,7	- 12,5	- 0,8	12½	2½
2,5	- 2,2	- 8,0	- 8,1	13,3	15,5	1,2	1¼	7¾
- 2,8	- 2,0	2,3	4,5	4,7	3,6	0,0	- 1¼	0
1,6	2,8	2,1	2,2	- 0,3	0,6	5,2	1	1¼
15,2	- 5,9	- 6,2	1,0	4,9	1,9	- 4,6	- 6¾	2¾
- 0,5	4,4	3,5	2,5	- 1,1	0,4	7,0	2¼	1
3,9	1,9	0,1	0,3	2,0	1,5	3,0	2¾	2¾
4,9	5,2	3,9	2,8	3,4	2,6	1,5	1½	2½
4,6	5,1	4,1	2,9	3,4	3,1	1,5	2½	2¾
3,3	5,9	3,8	3,4	4,3	2,3	1,5	2¼	2¾
5,8	5,7	4,6	5,5	1,6	1,8	2,5	1½	1½
5,2	5,1	3,8	3,2	3,4	2,0	1,4	2½	3
5,2	6,3	6,4	2,9	0,7	1,1	2,4	2	2¾
3,0	5,7	4,2	3,7	0,9	- 1,5	1,8	3	4¼
4,1	5,1	3,8	2,2	0,7	1,7	1,6	1¼	1
4,1	5,1	3,8	2,2	0,7	1,7	1,6	1¼	1
- 4,8	- 5,2	- 10,1	- 9,2	- 4,5	- 6,1	- 0,6	2½	1¾
3,5	4,7	3,4	2,4	1,6	0,7	1,7	2¼	2¾
4,4	6,8	3,9	3,6	4,3	3,6	4,7	2¾	- ¼
3,4	4,3	3,3	2,2	1,1	0,2	1,2	2	3¼
4,1	5,1	3,8	2,2	0,7	1,7	1,6	1¼	1

Bijlage A10 Sociale zekerheid, 1995-2008

	1995	1996	1997	1998	1999
	mld euro				
I Exploitatierkening sociale verzekeringen					
Uitkeringen	50,7	50,5	53,5	53,6	55,4
Werkgeverspremies over SV-uitkeringen	1,2	1,0	0,9	1,8	1,8
Kapitaaloverdrachten gezinnen	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Administratiekosten	2,2	2,2	2,1	2,0	2,1
Exploitatiesaldo	- 2,5	- 1,8	- 0,1	1,0	4,7
Premies werkgevers bedrijven en overheid	6,1	6,3	6,1	16,5	17,2
Premies gezinnen	42,3	42,4	45,5	37,8	42,7
Werkgeverspremies over SV-uitkeringen	1,2	1,0	0,9	1,8	1,8
Per saldo ontvangen inkomensoverdrachten overheid	1,9	2,4	4,2	2,8	2,6
Per saldo ontvangen inkomensoverdrachten bedrijven	- 0,1	- 0,2	- 0,4	- 0,4	- 0,4
Kapitaaloverdrachten overheid	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ontvangen rente	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1
II Uitsplitsing van de sociale lasten bedrijven					
Bruto loon bedrijven	103,0	108,9	116,1	125,0	134,1
Overhevelingstoeslag	9,9	8,9	9,4	1,8	2,4
Wettelijke sociale premies	6,0	6,2	6,0	14,7	15,4
Pensioenpremies	5,9	6,4	6,9	8,1	8,7
Doorbetaling bij ziekte	2,9	3,3	3,7	4,2	4,5
Overige sociale premies	1,7	1,8	1,9	1,6	1,8
Loonkosten bedrijven	129,4	135,4	143,9	155,3	166,8
III Inactieven/actieven					
Inactieven (dzd uitkeringsjaren)	4184	4165	4131	4074	4049
Werkloosheids- en bijstandsuitk. (dzd uitkeringsjaren)	907	899	831	738	653
Arbeidsvolume (dzd mensjaren, excl. Ziektewet)	5468	5619	5788	5932	6051
i/a-ratio (%)	76,5	74,1	71,4	68,7	66,9
w.v. AOW	38,0	37,4	36,7	36,2	35,9
AWW / ANW	3,4	3,3	3,1	2,5	2,4
ZW / AAW / WAO	19,4	18,2	18,0	18,4	18,7
WW / Vorstverlet / IOAW / IOAZ	6,7	6,5	5,4	4,4	3,7
ABW	9,0	8,6	8,0	7,2	6,3
IV De koppeling					
	mutaties per jaar in %				
Contractloon ^a	1,2	1,6	2,0	2,8	2,7
Bruto minimum loon	0,0	1,4	1,7	2,7	3,0
Netto minimum uitkering	1,7	2,2	2,3	3,3	3,1

^a Tot en met 1991: contractloon bedrijven; daarna gewogen contractloon bedrijven en overheid volgens WKA.

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
58,2	62,8	68,4	73,6	76,0	76,3	86,4	87¼	91¼
1,9	2,0	2,1	2,3	2,4	2,4	2,2	2	2¼
0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
2,2	2,4	2,7	2,7	3,0	3,1	3,5	3	3½
6,5	0,2	– 2,1	0,0	0,2	– 0,6	– 2,0	– 2	¾
18,7	19,4	20,2	20,6	21,4	20,7	24,3	25¼	27¾
45,8	41,8	41,5	45,2	47,1	45,8	51,6	50	52¾
1,9	2,0	2,1	2,3	2,4	2,4	2,2	2	2¼
2,4	4,0	7,4	10,8	11,8	13,3	12,9	14	15¾
– 0,3	– 0,4	– 0,4	– 0,4	– 1,2	– 1,2	– 1,3	– 1¼	– 1½
0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
0,3	0,5	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	½	¼
143,8	156,5	161,5	164,2	165,2	166,7	171,5	177¾	186¾
2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
16,7	17,1	17,6	18,0	18,8	18,1	20,4	21¼	23¼
10,3	12,5	15,7	17,9	19,7	19,9	19,0	19¾	21
4,6	4,8	5,0	4,7	4,7	4,8	5,1	6	6¼
1,6	1,4	1,5	1,3	1,2	1,2	0,8	¾	¾
179,5	192,3	201,2	206,1	209,6	210,7	216,8	225¼	237¾
4031	4033	4064	4104	4137	4165	4128	4095	4075
576	543	551	609	660	662	601	530	480
6152	6247	6232	6213	6149	6114	6172	6255	6340
65,5	64,6	65,2	66,1	67,3	68,1	66,9	65½	64¼
35,6	35,4	35,9	36,4	37,4	38,3	38,5	38¾	39
2,2	2,1	2,1	2,0	1,9	1,9	1,8	1¾	1½
19,0	19,0	19,2	18,5	17,9	17,8	17,5	17¼	16¾
3,0	2,8	3,0	3,8	4,6	4,7	3,9	3	2½
5,7	5,2	5,1	5,3	5,5	5,5	5,2	4¾	4½
3,2	4,3	3,7	2,8	1,2	0,7	1,9	2¼	3¼
2,8	6,0	4,4	3,1	0,6	0,0	1,1	2¼	3
3,1	6,9	4,4	2,8	1,4	0,0	4,4	3	2

Bijlage A11 Zorg, 1995-2008

	1995	1996	1997	1998	1999
	mutaties per jaar in %				
Uitgaven					
Gehandicaptenzorg en geestelijke gezondheidszorg	3,5	4,8	5,2	9,2	8,5
Verzorgings- en verpleeghuizen, thuiszorg	2,4	2,9	3,4	5,5	6,3
Ziekenhuiszorg en specialistische hulp	2,3	3,1	3,0	5,0	4,7
Huisartsen-, tandheelkundige en paramedische zorg	- 21,9	- 5,7	6,9	3,6	4,1
Genees- en hulpmiddelen	7,3	3,1	6,4	10,8	7,0
Preventie, beheer en diversen	9,2	5,6	9,0	0,6	8,9
Totaal	1,1	2,8	4,5	6,1	6,2
Idem in mld euro	27,1	27,8	29,1	30,8	32,8
Idem, in % BBP	9,0	8,8	8,7	8,7	8,8
Financiering	mld euro's				
AWBZ, Inclusief eigen betalingen	12,2	9,4	12,2	12,9	13,4
ZFW	7,4	9,9	10,4	11,0	11,9
Particulier	3,3	4,3	4,3	4,3	4,7
Overheid	2,7	2,7	1,3	1,5	1,6
Eigen betalingen overig, exclusief eigen betalingen AWBZ	1,4	1,5	1,0	1,1	1,0
Financieringsachterstand (enkelvoudig)	0,1	0,1	- 0,1	0,1	0,2
Aantal verzekerden					
Ziekenfondswet ^b	9711	9771	9902	9915	9934
Particulier	5544	5566	5465	5524	5569
Volume-indicatoren					
Ziekenhuizen en specialistenpraktijken ^c	0,7	0,9	1,3	1,3	0,1
Specialistenpraktijken	2,8	1,5	- 2,5	2,0	
Huisartsenpraktijken	1,8	1,4	0,5	1,1	0,8
Praktijken voor tandheelkundige hulp	- 8,6	- 0,4	6,9	4,6	1,2
Praktijken van verloskundigen en paramedici	2,1	- 5,3	0,2	2,0	3,7
Genees-, kunst- en hulpmiddelen	9,3	4,5	6,7	6,5	5,4
Verstrekkers gehandicaptenzorg					5,2
Verstrekkers geestelijke gezondheidszorg					4,9
Verstrekkers ouderenzorg					0,7
Verpleeghuizen	1,7	1,5	1,7	1,5	- 0,8
Verzorgingshuizen					0,8
Totale zorg ^d	2,8	1,9	2,6	2,9	2,5
Werkgelegenheid in arbeidsjaren					
Ziekenhuizen	0,1	1,4	1,9	3,5	3,0
Medisch specialisten ziekenhuizen	.	1,5	1,7	0,8	0,3
Huisartsen	.	1,8	1,8	2,0	1,3
Tandartsen	.	- 4,1	5,7	- 4,8	- 0,7
Verloskundigen en andere paramedici ^e	.	1,5	2,5	4,2	4,1
Instellingen voor verstandelijk gehandicapten ^f	3,2	2,5	4,5	5,2	4,5
Verzorgingshuizen	- 0,3	- 1,1	4,1	1,6	3,6
Verpleeghuizen	2,4	4,7	6,1	- 2,3	4,9

^a Vanaf 2005 worden begrotingsgefinancierde uitgaven niet meer tot de uitgaven gerekend.

^b Vanaf 2006 ZVW.

^c Voor 1999 ziekenhuizen, vanaf 1999 inclusief specialistenpraktijken.

^d Voor 1999 gezondheidszorg, vanaf 1999 inclusief welzijnszorg.

^e Werkzame personen.

^f Tot 1998: aantal bezette arbeidsplaatsen (fte's) intramuraal. Vanaf 1998: totaal aantal bezette arbeidsplaatsen.

2000	2001	2002	2003	2004	2005 ^a	2006	2007	2008
9,1	9,9	14,3	8,3	9,8	6,5	3,7	2¾	5¾
8,3	11,5	13,0	10,2	2,5	2,1	4,2	- 6	5¾
6,8	10,0	10,5	2,9	6,2	1,9	9,8	1	8½
6,3	8,6	14,3	4,4	- 18,2	0,0	22,2	2	4¾
5,3	10,0	10,0	8,6	1,1	4,0	6,8	6¼	8½
- 5,4	9,9	11,8	2,0	9,1	- 5,4	- 60,1	3	5¼
6,5	10,2	12,1	6,4	3,9	- 2,6	4,9	¼	7
34,9	38,5	43,1	45,9	47,6	46,3	48,6	48¾	52
8,7	8,6	9,3	9,6	9,7	9,2	9,2	8¾	9
14,7	16,1	18,4	20,0	21,2	22,0	23,1	22½	21
12,6	13,7	15,2	16,1	16,6	16,8	25,5	26¼	31¼
5,0	5,3	6,1	6,7	6,7	6,9	0	0	0
1,9	2,2	2,4	2,5	2,5	0	0	0	0
0,8	0,8	0,7	0,5	0,6	0,7	0	0	0
- 0,1	0,5	- 0,2	0,0	0,0	0	0	0	0
10272	10290	10171	10149	10163	10155	16174	16208	16232
5273	5445	5668	5746	5792	5800	.	.	.
0,0	2,8	6,3	5,9	6,6	3,0	.	.	.
4,4	- 2,1	3,7	- 0,4	- 0,8	- 0,6	.	.	.
2,2	3,0	7,0	4,9	1,7	- 1,4	.	.	.
1,2	- 0,5	0,9	3,0	0,5	- 0,8	.	.	.
3,4	6,2	1,6	4,6	3,7	3,3	.	.	.
5,8	5,5	11,3	5,1	9,1	2,4	.	.	.
- 0,5	- 0,1	2,9	6,4	8,7	3,5	.	.	.
1,7	8,0	6,0	5,1	- 1,1	0,7	.	.	.
1,7	8,5	5,0	2,5	8,9	.	.	.	.
1,2	- 0,6	4,0	4,4	- 0,9	.	.	.	.
2,3	4,8	5,4	5,1	3,5	2,3	.	.	.
1,9	2,6	4,7	4,2	1,5	.	.	.	.
0,9	2,3	3,3	2,0	0,8	.	.	.	.
1,7	1,3	1,5	2,2	1,7	.	.	.	.
3,9	3,7	3,6	3,7	3,8	.	.	.	.
3,1	4,6	4,3	1,8	1,0	.	.	.	.
- 8,5	- 14,6	.	.	.	.	.	.	.
1,5	4,3	9,8	4,0	2,7	.	.	.	.
4,1	3,7	0,7	- 2,4	0,3	.	.	.	.

Bijlage B1 Externe data voor Nederland, 1994-2008

	1994	1995	1996	1997	1998
	mutaties per jaar in %				
Relevant wereldhandelsvolume, goederen excl. energie	9,1	8,7	4,8	7,0	8,0
Concurrentenprijs, goederen excl. energie	1,9	- 1,1	1,1	6,4	- 1,0
Invoerprijs Nederland (gld/euro)					
Goederen	- 0,2	- 0,1	0,3	1,5	- 3,5
Goederen exclusief energie	0,3	0,0	- 1,2	1,1	- 1,8
Consumptiegoederen	1,1	- 1,2	- 0,1	1,9	0,7
Investeringsgoederen	- 1,4	- 1,6	- 3,0	- 5,1	- 4,4
Overige grondstoffen en halffabrikaten	4,9	5,6	- 0,6	2,0	- 0,4
Wederuitvoer	- 4,7	- 4,8	- 1,6	2,0	- 2,8
Energie	- 6,5	- 1,2	19,5	6,9	- 24,7
Concurrentiepositie Nederland ^a	1,8	- 5,4	3,6	3,2	- 0,9
Arbeidskosten pep verwerkende industrie (gld/euro)					
Alle concurrenten	- 2,7	- 6,2	3,2	5,2	0,4
Euroconcurrenten	.	- 3,4	3,9	- 1,4	- 0,4
Niet-euroconcurrenten	.	- 8,9	2,4	11,6	1,2
Nederland	- 4,4	- 1,3	- 0,4	2,0	1,3
Loonvoet verwerkende industrie (nationale valuta)					
Alle concurrenten	.	3,6	3,1	3,9	3,4
Euroconcurrenten	.	3,4	3,2	2,5	1,9
Niet-euroconcurrenten	.	3,4	3,1	4,7	4,9
Nederland	.	2,9	2,2	2,2	3,9
Arbeidsproductiviteit verwerkende industrie					
Alle concurrenten	.	3,4	1,8	4,1	1,4
Euroconcurrenten	.	3,9	1,5	5,4	2,2
Niet-euroconcurrenten	.	2,8	2,1	3,0	0,6
Nederland	.	4,2	2,7	0,2	2,6
Effectieve wisselkoers, industrieproducten, t.o.v. concurrenten (gld/euro)					
Alle concurrenten	2,7	6,8	- 1,8	- 5,1	1,6
Euroconcurrenten	1,0	3,0	- 2,2	- 1,4	0,1
Niet-euroconcurrenten	4,2	10,5	- 1,4	- 8,9	3,1
t.o.v. leveranciers (gld/euro)					
Alle leveranciers	1,9	6,1	- 1,6	- 6,1	1,2
Eurokoers					
Dollar per euro	2,0	13,3	- 4,8	- 13,6	- 1,6
	niveaus				
Eurokoers (dollar per euro)	1,21	1,37	1,31	1,13	1,11
Rente standen					
Korte rente Eurogebied (Duitsland t/m 1998)	5,4	4,5	3,3	3,3	3,5
Lange rente Duitsland	6,8	6,8	6,2	5,7	4,6

^a Relatieve arbeidskosten pep verwerkende industrie concurrenten t.o.v. Nederland.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
5,0	11,1	0,9	2,3	5,2	7,7	5,4	7,6	5¾	6½
- 1,5	7,7	0,7	- 1,7	- 4,9	0,3	1,6	1,9	¾	- 1
- 1,8	6,6	- 1,5	- 4,6	- 2,4	0,6	3,3	3,7	- 2¼	- 1½
- 3,4	2,2	- 0,4	- 5,1	- 2,6	- 1,1	- 0,7	1,2	- ¼	- 1½
- 0,1	0,5	0,3	0,2	- 1,3	- 2,1	0,3	1,6	¾	- ½
- 3,5	- 1,2	- 3,2	- 3,4	- 1,5	- 0,9	- 1,8	- 0,6	- ¼	- 1
- 3,7	5,5	2,8	- 5,7	- 2,5	- 0,5	0,6	3,9	- ¾	- 2
- 4,3	1,0	- 2,0	- 6,5	- 3,3	- 1,2	- 1,4	0,0	- ¼	- 1¾
26,7	70,1	- 9,5	0,6	- 0,6	15,0	34,6	19,3	- 12¼	- 1¼
2,3	7,7	- 2,1	- 4,7	- 7,6	- 3,3	0,5	0,6	- 1	0
1,8	5,6	1,9	- 2,2	- 5,8	- 4,7	- 0,4	- 1,7	- 1½	- ¼
- 0,3	- 2,2	2,0	1,2	1,1	- 1,3	- 0,5	- 1,8	- ½	- ½
3,8	12,6	1,8	- 5,2	- 12,1	- 7,7	- 0,2	- 1,7	- 2¼	¼
- 0,5	- 2,0	4,1	2,6	1,9	- 1,5	- 0,8	- 2,3	- ½	- ¼
3,4	5,0	3,3	2,8	4,1	3,1	2,3	2,7	2¾	3¼
2,5	3,1	2,8	2,9	3,2	3,4	2,0	2,1	2¾	3
4,2	5,6	3,8	2,6	4,1	2,7	2,5	3,3	3	3¼
3,3	4,9	4,3	5,3	4,3	4,5	1,7	1,3	2¼	3½
3,3	5,0	0,6	2,9	2,9	5,0	3,0	4,1	3¼	3¼
2,7	5,5	0,8	1,7	2,0	4,7	2,5	4,0	3	3½
3,9	4,6	0,4	3,9	3,7	5,3	3,5	4,2	3½	3¼
3,8	7,0	0,3	2,6	2,4	6,0	2,6	3,7	2¾	3¾
- 1,7	- 5,3	0,8	2,2	7,5	3,0	- 0,4	0,4	1	0
0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0
- 3,4	- 10,4	1,6	4,2	14,2	5,6	- 0,7	0,7	2	0
- 2,4	- 6,6	0,7	2,7	9,2	3,6	- 0,2	0,6	1¼	0
- 4,0	- 13,4	- 3,1	5,5	19,7	9,9	0,1	0,9	3½	0
1,07	0,92	0,90	0,94	1,13	1,24	1,24	1,26	1,30	1,30
3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1	4	4
4,5	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1	3,4	3,8	4	4¼

Bijlage B2 Kerngegevens voor de wereldeconomie en de wereldhandel, 1994-2008

	1994	1995	1996	1997	1998
	mutaties per jaar in %				
Bruto binnenlands product (volume)					
Wereld	3,6	3,6	4,0	4,2	2,6
Hoogontwikkelde economieën	3,1	2,5	2,7	3,3	2,7
Opkomende economieën	4,2	5,0	5,7	5,3	2,4
Wereldhandelsvolume (goederen)	9,8	10,5	6,5	9,6	4,4
Invoervolume EU-15 (goederen)	8,6	7,8	4,4	7,3	10,2
Consumentenprijsindex G3	2,3	2,2	2,2	2,0	1,3
Gestandaardiseerde werkloosheid G3 ^a	7,3	7,0	7,1	6,8	6,6
Wereldhandelsprijs (dollar)					
Goederen	2,4	7,6	- 2,0	- 6,0	- 5,7
Industrieproducten	2,4	7,2	- 3,7	- 7,6	- 3,1
Grondstoffenprijzen HWWA-index (dollar)					
Grondstoffen exclusief energie	22,5	13,0	- 8,2	0,0	- 15,3
Voedings- en genotmiddelen	29,0	3,4	3,4	2,1	- 16,3
Industriële grondstoffen van agrarische oorsprong	20,6	17,8	- 16,3	- 4,5	- 14,1
Metalen	17,5	19,2	- 11,9	1,7	- 15,3
Energie	- 4,8	9,8	14,4	- 3,9	- 29,0
Wereldhandelsprijs (euro)					
Goederen	0,3	- 5,0	2,9	8,8	- 4,2
Industrieproducten	0,3	- 5,4	1,2	6,9	- 1,5
Grondstoffenprijzen HWWA-index (euro)					
Grondstoffen exclusief energie	20,0	- 0,3	- 3,6	15,8	- 13,9
Voedings- en genotmiddelen	26,4	- 8,8	8,5	18,2	- 14,9
Industriële grondstoffen van agrarische oorsprong	18,2	3,9	- 12,1	10,5	- 12,6
Metalen	15,1	5,2	- 7,5	17,8	- 13,9
Energie	- 6,7	- 3,1	20,1	11,2	- 27,8
	niveaus				
Wisselkoersen					
Euro (dollar per euro)	1,21	1,37	1,31	1,13	1,11
Yen (yen per dollar)	102,20	94,05	108,75	120,93	130,80
Ruwe olieprijs Brent					
dollar per vat	15,8	17,0	20,6	19,1	12,8
euro per vat	13,1	12,4	15,8	16,9	11,5
Korte rente					
Eurogebied (Duitsland t/m 1998)	5,4	4,5	3,3	3,3	3,5
Verenigde Staten	4,6	5,9	5,4	5,6	5,5
Lange rente					
Duitsland	6,8	6,8	6,2	5,7	4,6
Verenigde Staten	7,1	6,6	6,4	6,4	5,3

^a In procenten van de beroepsbevolking.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
3,6	4,8	2,5	3,0	4,2	5,4	4,9	5,3	4¾	4¾
3,2	3,7	1,2	1,3	1,8	3,1	2,4	2,9	2¼	2½
4,1	6,2	4,0	4,9	6,6	7,7	7,3	7,7	7	7
6,1	13,5	- 0,3	3,6	6,7	11,3	7,6	9,1	7¼	8
5,7	12,4	0,7	0,2	4,1	7,1	4,7	7,4	4¾	6
1,4	2,3	2,1	1,4	1,8	2,1	2,3	2,4	1¼	1½
6,2	5,8	6,0	6,7	6,9	6,7	6,4	5,8	5½	5½
- 2,6	- 0,3	- 4,2	0,1	9,3	9,2	5,5	5,3	1½	- ¾
- 3,4	- 4,6	- 3,1	0,4	9,0	6,3	2,4	2,2	2	- 1
- 9,5	3,7	- 10,0	2,8	14,2	20,6	10,1	26,7	2	- 2
- 19,2	- 7,1	- 7,3	12,0	8,3	11,7	0,0	10,9	6	0
- 2,6	5,9	- 14,2	- 0,6	21,8	9,7	1,3	11,8	5	0
- 4,1	12,3	- 8,7	- 2,1	13,8	37,3	23,2	43,9	- 1¼	- 4
28,1	50,0	- 10,4	- 0,3	14,4	35,3	36,5	19,1	- 15½	0
1,4	15,1	- 1,1	- 5,2	- 8,7	- 0,6	5,4	4,4	- 2	- ¾
0,5	10,1	0,0	- 4,8	- 8,9	- 3,3	2,2	1,3	- 1½	- 1
- 5,7	19,7	- 7,1	- 2,6	- 4,6	9,7	10,0	25,6	- 1½	- 2
- 15,8	7,2	- 4,3	6,1	- 9,5	1,6	- 0,1	9,9	2½	0
1,4	22,2	- 11,5	- 5,8	1,7	- 0,2	1,2	10,8	1½	0
- 0,2	29,6	- 5,8	- 7,2	- 4,9	24,9	23,1	42,7	- 4½	- 4
33,4	73,1	- 7,6	- 5,5	- 4,4	23,0	36,4	18,1	- 18½	0
1,07	0,92	0,90	0,94	1,13	1,24	1,24	1,26	1,30	1,30
113,76	107,76	121,46	125,23	115,95	108,17	110,14	116,34	117,00	117,00
17,8	28,4	24,4	25,0	28,8	38,2	54,4	65,2	55	55
16,7	30,7	27,2	26,4	25,5	30,7	43,7	51,9	42½	42½
3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1	4	4
5,3	6,5	3,7	1,7	1,2	1,6	3,5	5,2	5	4¾
4,5	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1	3,4	3,8	4	4¼
5,6	6,0	5,0	4,6	4,0	4,3	4,3	4,8	4¾	4¾

Bijlage B3 BBP-volume naar regio's en landen, 1994-2008

	1994	1995	1996	1997	1998
	volumemutaties per jaar in %				
Wereld	3,6	3,6	4,0	4,2	2,6
Hoogontwikkelde economieën	3,1	2,5	2,7	3,3	2,7
Verenigde Staten	4,0	2,5	3,7	4,5	4,2
Japan	1,1	2,0	2,7	1,6	-2,0
EU-16	2,7	2,5	1,7	2,7	2,9
Eurogebied	2,4	2,2	1,5	2,5	2,8
Duitsland	2,6	1,9	1,0	1,8	2,0
Frankrijk	1,6	1,7	1,1	2,1	3,2
Italië	2,2	2,8	0,7	1,9	1,4
Spanje	2,4	2,8	2,4	3,9	4,5
Nederland	3,0	3,1	3,4	4,3	3,9
België	3,2	2,4	1,2	3,5	1,6
Oostenrijk	2,6	1,9	2,6	1,8	3,6
Griekenland	2,0	2,1	2,4	3,6	3,4
Portugal	1,0	4,3	3,6	4,2	4,7
Finland	3,6	4,0	3,7	6,1	5,1
Ierland	5,8	9,6	8,3	11,7	8,5
Luxemburg	3,8	1,4	1,8	6,0	6,2
Slovenië	5,3	4,1	3,7	4,8	3,9
Verenigd Koninkrijk	4,3	2,9	2,8	3,0	3,3
Zweden	3,9	3,9	1,3	2,3	3,7
Denemarken	5,5	3,1	2,8	3,2	2,2
Opkomende economieën	4,2	5,0	5,7	5,3	2,4
Azië	9,4	8,8	8,2	6,5	2,9
China	13,1	10,9	10,0	9,3	7,8
Nieuwe industrielanden	7,9	7,6	6,5	5,6	-2,7
Overige landen	6,4	7,1	7,0	4,7	5,4
Latijns Amerika	5,1	1,2	3,7	5,2	2,3
Transitielanden	-8,3	-0,6	0,4	2,7	-0,2
Nieuwe EU lidstaten	3,1	5,2	3,9	2,6	2,6
Overige landen	-12,5	-3,1	-1,2	2,8	-1,6
Afrika en Midden-Oosten	2,3	3,0	5,2	3,4	3,1
EU-27	2,8	2,8	1,9	2,7	2,9

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
3,6	4,8	2,5	3,0	4,2	5,4	4,9	5,3	4 ³ / ₄	4 ³ / ₄
3,2	3,7	1,2	1,3	1,8	3,1	2,4	2,9	2 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂
4,5	3,7	0,8	1,6	2,5	3,9	3,2	3,3	2 ¹ / ₄	2 ³ / ₄
- 0,1	2,9	0,2	0,3	1,5	2,7	1,9	2,2	2 ¹ / ₄	2
3,1	3,9	2,0	1,1	1,2	2,4	1,6	2,8	2 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄
3,0	3,9	1,9	0,9	0,8	2,0	1,4	2,6	2 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄
2,0	3,2	1,2	0,0	- 0,2	1,2	0,9	2,7	2	2
3,1	3,9	1,9	1,0	1,1	2,3	1,2	2,0	2	2
1,9	3,6	1,8	0,3	0,0	1,2	0,1	1,9	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂
4,7	5,1	3,6	2,7	3,1	3,2	3,5	3,9	3 ¹ / ₄	2 ³ / ₄
4,7	3,9	1,9	0,1	0,3	2,0	1,5	3,0	2 ³ / ₄	2 ³ / ₄
3,4	3,7	0,8	1,5	1,0	3,0	1,1	3,1	2 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄
3,4	3,3	0,8	0,9	1,1	2,5	2,0	3,2	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄
3,4	4,5	4,5	3,9	4,8	4,7	3,8	4,2	3 ³ / ₄	3 ¹ / ₂
4,0	3,9	2,0	0,8	- 1,1	1,2	0,5	1,3	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂
4,0	5,0	2,6	1,6	1,7	3,6	2,9	5,5	3 ¹ / ₄	3
10,8	9,2	5,7	6,0	4,4	4,3	5,5	6,1	5 ¹ / ₄	4 ³ / ₄
8,6	8,4	2,7	3,5	1,3	3,8	4,1	5,9	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂
5,4	4,1	2,7	3,5	2,7	4,2	3,9	5,2	4	4
3,0	3,8	2,3	2,1	2,7	3,3	1,9	2,7	2 ³ / ₄	2 ¹ / ₂
4,5	4,3	1,1	2,0	1,7	4,1	2,9	4,4	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂
2,6	3,5	0,7	0,5	0,7	1,9	3,0	3,2	2 ¹ / ₂	2 ³ / ₄
4,1	6,2	4,0	4,9	6,6	7,7	7,3	7,7	7	7
6,3	7,1	5,4	6,8	7,9	8,5	8,7	8,9	8	8
7,1	8,4	8,3	9,1	10,0	10,1	10,4	10,7	9 ³ / ₄	9 ¹ / ₂
7,4	7,8	1,0	5,3	3,2	5,9	4,6	5,3	4 ¹ / ₂	5
6,4	5,4	4,1	4,5	7,0	7,8	8,7	8,4	7 ³ / ₄	7 ³ / ₄
0,4	3,9	0,5	- 0,2	2,2	5,7	4,3	5,2	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂
2,5	7,0	3,2	4,8	6,3	7,5	6,0	6,6	6	6
2,6	4,1	3,0	3,0	4,3	5,8	4,7	6,3	5 ¹ / ₄	5 ¹ / ₄
2,4	8,4	3,2	5,6	7,2	8,3	6,5	6,8	6 ¹ / ₄	6 ¹ / ₂
2,2	4,2	3,3	3,5	5,3	5,5	5,5	5,5	5 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂
3,0	3,9	2,1	1,3	1,5	2,7	1,9	3,2	2 ³ / ₄	2 ¹ / ₂

Bijlage B4 Kerngegevens voor de G3 en Duitsland, 1994-2008

	1994	1995	1996	1997	1998
	mutaties per jaar in %				
Eurogebied					
Bruto binnenlands product (volume)	2,4	2,2	1,5	2,5	2,8
Particuliere consumptie	1,7	1,6	1,7	1,7	3,0
Overheidsconsumptie	1,0	0,7	1,6	1,1	1,2
Bruto investeringen	2,5	2,3	1,5	2,7	6,0
Voorraadvorming (% BBP)	- 0,3	0,3	- 0,4	0,2	0,3
Binnenlandse bestedingen	1,4	1,9	1,2	2,0	3,6
Uitvoer goederen en diensten	9,3	8,3	4,4	10,3	6,9
Invoer goederen en diensten	8,7	7,5	3,6	9,2	10,1
Consumentenprijs (geharmoniseerd)	2,8	2,6	2,3	1,7	1,2
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	10,7	10,4	10,6	10,5	10,0
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 4,9	- 5,0	- 4,2	- 2,6	- 2,2
Saldo lopende rekening (% BBP)	0,2	0,6	1,0	0,8	0,3
Korte rente	5,4	4,5	3,3	3,3	3,5
Lange rente (Duitsland)	6,8	6,8	6,2	5,7	4,6
Verenigde Staten					
Bruto binnenlands product (volume)	4,0	2,5	3,7	4,5	4,2
Particuliere consumptie	3,7	2,7	3,4	3,8	5,0
Overheidsconsumptie	0,3	0,2	0,4	1,8	1,6
Bruto investeringen	7,3	5,7	8,1	8,0	9,1
Voorraadvorming (% BBP)	0,5	- 0,5	- 0,1	0,5	0,0
Binnenlandse bestedingen	4,2	2,3	3,6	4,7	5,2
Uitvoer goederen en diensten	8,7	10,1	8,4	11,9	2,4
Invoer goederen en diensten	11,9	8,0	8,7	13,6	11,6
Consumentenprijs	2,6	2,8	2,9	2,3	1,5
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	6,1	5,6	5,4	4,9	4,5
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 3,6	- 3,1	- 2,2	- 0,8	0,4
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 1,7	- 1,5	- 1,6	- 1,7	- 2,4
Korte rente	4,6	5,9	5,4	5,6	5,5
Lange rente	7,1	6,6	6,4	6,4	5,3
Japan					
Bruto binnenlands product (volume)	1,1	2,0	2,7	1,6	- 2,0
Particuliere consumptie	2,7	1,9	2,5	0,7	- 0,9
Overheidsconsumptie	3,2	3,9	2,9	0,8	1,8
Bruto investeringen	- 1,6	0,9	4,6	- 0,3	- 7,2
Voorraadvorming (% BBP)	- 0,2	0,7	0,2	0,1	- 0,2
Binnenlandse bestedingen	1,3	2,6	3,4	0,6	- 2,4
Uitvoer goederen en diensten	3,6	4,3	5,9	11,1	- 2,7
Invoer goederen en diensten	7,9	13,3	13,4	0,5	- 6,8
Consumentenprijs	0,7	- 0,1	0,0	1,7	0,7
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	2,9	3,1	3,4	3,4	4,1
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 4,2	- 5,1	- 5,1	- 4,1	- 5,9
Saldo lopende rekening (% BBP)	2,8	2,2	1,4	2,3	3,1
Korte rente	2,2	1,2	0,6	0,6	0,7
Lange rente	4,4	3,4	3,1	2,4	1,5

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
3,0	3,9	1,9	0,9	0,8	2,0	1,4	2,6	2¼	2¼
3,3	3,1	2,0	0,9	1,2	1,5	1,5	1,9	1¾	2¼
1,9	2,3	1,9	2,3	1,8	1,4	1,4	2,1	1¼	1¾
6,2	5,0	0,5	- 1,5	1,1	2,2	2,5	4,5	4	3¼
0,0	0,1	- 0,4	0,0	- 0,1	0,3	0,1	- 0,1	0	0
3,6	3,4	1,2	0,7	1,2	1,9	1,6	2,3	2¼	2½
5,4	12,0	3,5	1,4	1,1	6,9	4,2	8,4	5¼	6
7,8	10,7	1,8	0,4	3,1	6,7	5,2	7,8	5¼	6½
1,1	2,1	2,4	2,3	2,1	2,1	2,2	2,2	1¾	1½
9,1	8,2	7,8	8,2	8,7	8,8	8,6	7,8	7¼	7
- 1,3	0,1	- 1,8	- 2,5	- 3,0	- 2,8	- 2,4	- 1,9	- 1½	- 1¼
- 0,5	- 1,2	0,0	0,8	0,4	0,7	- 0,1	- 0,2	0	0
3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1	4	4
4,5	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1	3,4	3,8	4	4¼
4,5	3,7	0,8	1,6	2,5	3,9	3,2	3,3	2¼	2¾
5,1	4,7	2,5	2,7	2,8	3,9	3,5	3,2	2¾	2¾
3,1	1,7	3,1	4,3	2,5	2,2	0,9	1,6	2	2
8,2	6,1	- 1,7	- 3,5	3,2	6,1	6,4	3,2	- 1¼	3
- 0,1	- 0,2	- 0,2	- 0,2	0,1	0,4	- 0,3	0,2	0	0
5,3	4,3	1,5	1,6	2,8	4,4	3,3	3,1	2	2¾
4,3	8,7	- 5,4	- 2,3	1,3	9,2	6,8	8,9	7¾	7½
11,5	13,1	- 2,7	3,4	4,1	10,8	6,1	5,8	4	6
2,2	3,4	2,8	1,6	2,3	2,7	3,4	3,2	1½	2
4,2	4,0	4,7	5,8	6,0	5,5	5,1	4,6	4¾	5
0,9	1,6	- 0,4	- 3,8	- 4,8	- 4,6	- 3,7	- 2,3	- 2¼	- 2¼
- 3,2	- 4,2	- 3,8	- 4,5	- 4,8	- 5,7	- 6,4	- 6,5	- 6¼	- 6¼
5,3	6,5	3,7	1,7	1,2	1,6	3,5	5,2	5	4¾
5,6	6,0	5,0	4,6	4,0	4,3	4,3	4,8	4¾	4¾
- 0,1	2,9	0,2	0,3	1,5	2,7	1,9	2,2	2¼	2
1,0	0,7	1,6	1,1	0,4	1,6	1,6	0,9	1¼	1½
4,2	4,3	3,0	2,4	2,3	1,9	1,7	0,3	½	1
- 0,8	1,2	- 0,9	- 4,9	- 0,5	1,4	2,4	3,2	3½	1¾
- 1,0	1,0	- 0,2	- 0,2	0,3	0,3	- 0,1	0,0	0	0
0,0	2,4	1,0	- 0,4	0,8	1,9	1,6	1,4	1½	1½
1,9	12,7	- 6,9	7,5	9,2	13,9	7,0	9,7	7¼	7½
3,6	9,2	0,6	0,9	3,9	8,1	5,8	4,6	4	5
- 0,3	- 0,6	- 0,8	- 0,9	- 0,3	0,0	- 0,6	0,3	0	¾
4,7	4,7	5,0	5,4	5,3	4,7	4,4	4,1	4	3¾
- 7,5	- 7,7	- 6,4	- 8,2	- 8,0	- 6,3	- 5,3	- 4,6	- 4	- 3¾
2,7	2,6	2,2	2,9	3,2	3,7	3,7	3,8	4½	5¼
0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,2	¾	1
1,7	1,7	1,3	1,3	1,0	1,5	1,4	1,7	1¾	2

Bijlage B4 Kerngegevens voor de G3 en Duitsland, 1994-2008 (vervolg)

	1994	1995	1996	1997	1998
	mutaties per jaar in %				
G3^a					
Bruto binnenlands product (volume)	2,9	2,3	2,7	3,3	2,6
Particuliere consumptie	2,8	2,2	2,7	2,5	3,3
Overheidsconsumptie	1,1	1,1	1,3	1,4	1,5
Bruto investeringen	4,0	3,6	5,1	4,7	5,2
Voorraadvorming (% BBP)	0,1	0,0	- 0,2	0,3	0,1
Binnenlandse bestedingen	2,7	2,2	2,7	3,0	3,3
Uitvoer goederen en diensten	8,1	8,5	6,5	11,3	3,2
Invoer goederen en diensten	10,1	8,9	7,7	9,8	8,0
Consumentenprijs	2,3	2,2	2,2	2,0	1,3
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	7,3	7,0	7,1	6,8	6,6
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 4,2	- 4,2	- 3,5	- 2,0	- 1,6
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 0,2	- 0,1	- 0,1	- 0,1	- 0,5
Duitsland					
Bruto binnenlands product (volume)	2,6	1,9	1,0	1,8	2,0
Particuliere consumptie	2,0	2,2	1,3	0,8	1,5
Overheidsconsumptie	2,7	1,9	2,1	0,5	1,8
Bruto investeringen	4,3	- 0,2	- 0,5	1,0	4,0
Voorraadvorming (% BBP)	0,0	0,3	- 0,7	0,1	0,3
Binnenlandse bestedingen	2,7	1,9	0,4	0,9	2,4
Uitvoer goederen en diensten	8,0	6,3	6,0	11,7	8,0
Invoer goederen en diensten	8,3	6,5	3,5	8,2	9,5
Consumentenprijs (geharmoniseerd)	2,7	1,7	1,5	1,5	0,6
Gestandaardiseerde werkloosheid (% beroepsbevolking)	8,3	8,0	8,5	9,2	8,8
Vorderingensaldo totale overheid (% BBP)	- 2,3	- 3,2	- 3,3	- 2,6	- 2,2
Saldo lopende rekening (% BBP)	- 1,4	- 1,2	- 0,6	- 0,4	- 0,8
Korte rente	5,4	4,5	3,3	3,3	3,5
Lange rente	6,8	6,8	6,2	5,7	4,6

^a G3: Eurogebied, Verenigde Staten en Japan.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
3,2	3,6	1,1	1,1	1,7	2,9	2,2	2,8	2	2¼
3,8	3,5	2,2	1,8	1,8	2,6	2,3	2,3	2	2¼
2,8	2,4	2,7	3,3	2,2	1,7	1,1	1,5	1½	1¾
6,1	4,9	- 0,8	- 3,0	1,8	3,8	4,1	3,5	1¼	2¾
- 0,2	0,1	- 0,3	- 0,1	0,0	0,3	- 0,2	0,1	0	0
3,8	3,7	1,4	0,9	1,9	3,0	2,3	2,5	1¾	2¼
4,4	10,6	- 2,4	0,7	2,4	8,7	5,5	8,3	6½	6½
8,9	11,7	- 0,5	1,9	3,6	8,5	5,4	6,0	4¼	5¾
1,4	2,3	2,1	1,4	1,8	2,1	2,3	2,4	1¼	1¾
6,2	5,8	6,0	6,7	6,9	6,7	6,4	5,8	5½	5½
- 1,3	- 0,4	- 1,9	- 4,0	- 4,7	- 4,2	- 3,5	- 2,5	- 2¼	- 2
- 1,3	- 2,0	- 1,5	- 1,4	- 1,6	- 1,9	- 2,6	- 2,6	- 2¼	- 2¼
2,0	3,2	1,2	0,0	- 0,2	1,2	0,9	2,7	2	2
3,0	2,4	1,9	- 0,8	- 0,1	0,1	0,1	0,8	½	1½
1,1	1,4	0,5	1,5	0,5	- 1,3	0,6	1,8	- ½	1
4,7	3,0	- 3,6	- 6,1	- 0,8	- 0,4	0,8	5,6	4	2¾
- 0,3	- 0,1	- 0,9	- 0,6	0,8	0,3	0,2	- 0,2	0	0
2,7	2,2	- 0,5	- 2,0	0,7	0,0	0,5	1,6	1	1¾
5,9	13,5	6,4	4,3	2,4	9,6	6,9	12,5	8	7
8,6	10,2	1,2	- 1,4	5,3	6,9	6,5	11,1	6½	6¾
0,6	1,4	1,9	1,4	1,0	1,8	1,9	1,8	2	1½
7,9	7,2	7,4	8,2	9,1	9,5	9,5	8,4	7¾	7½
- 1,5	1,3	- 2,8	- 3,6	- 4,0	- 3,7	- 3,2	- 1,7	- 1	- ¾
- 1,3	- 1,8	0,0	2,0	1,9	3,7	4,2	4,0	5¼	5¼
3,0	4,4	4,3	3,3	2,3	2,1	2,2	3,1	4	4
4,5	5,3	4,8	4,8	4,1	4,1	3,4	3,8	4	4¼

Verklaring van afkortingen

AAW	Algemene Arbeidsongeschiktheidswet
ABW	Algemene Bijstandswet
ADV	Arbeidsduurverkorting
ANW	Algemene Nabestaandenwet
AO	Arbeidsongeschiktheid
Aof	Arbeidsongeschiktheidsfonds
Aok	Arbeidsongeschiktheidskas
AOW	Algemene Ouderdomswet
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
AWF	Algemeen Werkloosheidsfonds
AWW	Algemene Weduwen- en Wezenwet
BBP	Bruto Binnenlands Product
BTW	Belasting op de Toegevoegde Waarde
BV	Besloten Vennootschap
cao	Collectieve arbeidsovereenkomst
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CEP	Centraal Economisch Plan
CF	Christiano-Fitzgerald
CPB	Centraal Planbureau
CPI	Consumentenprijsindex
CTG	College Tarieven Gezondheidszorg
CVZ	College voor Zorgverzekeringen
CWI	Centrum voor Werk en Inkomen
DBC	Diagnosebehandelcombinatie
DNB	De Nederlandsche Bank
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
EMU	Economische en Monetaire Unie
ESB	Economisch Statistische Berichten
EU	Europese Unie
Eurostat	Statistisch bureau van de EG
FB	Functiegerichte budgettering
FES	Fonds Economische Structuurversterking
FISIM	Financial Intermediation Services Indirectly Measured
fob	Free on board
G3	Verenigde Staten, Eurogebied en Japan

G7	Verenigde Staten, Japan, Duitsland, Frankrijk, Verenigd Koninkrijk, Italië, Canada
GGZ	Geestelijke Gezondheidszorg
HAVO	Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs
HBO	Hoger Beroepsonderwijs
HICP	European Harmonized Indices of Consumer Prices
HKV	Hogekostenverevening
HSL	Hoge Snelheids Lijn
HWWA	Hamburgisches Weltwirtschaftliches Archiv - Institut für Wirtschaftsforschung, Hamburg
I/A	Inactieven/Actieven
IBOI	Prijsmutatie Bruto Overheidsinvesteringen
ICT	Informatie- en Communicatietechnologie
IFO	Institut für Wirtschaftsforschung
IGZ	Inspectie voor de Gezondheidszorg
IMF	Internationaal Monetair Fonds
IMOC	Prijsmutatie netto materiële overheidsconsumptie
IOAW	Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Werknemers
IOAZ	Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Zelfstandigen
IVA	Inkomensvoorziening Volledig en duurzaam Arbeidsongeschikten
KKP	Koopkrachtpariteit
LSO	Loonstructuuronderzoek
M3	het centrale geldbegrip in het eurogebied
MBO	Middelbaar Beroepsonderwijs
MEP	Milieukwaliteit Elektriciteitsproductie
MEV	Macro Economische Verkenning
MOE	Midden- en Oost-Europese
MLO	Microlastenontwikkeling
NBER	National Bureau of Economic Research
NNI	Netto Nationaal Inkomen
Nza	Nederlandse zorgautoriteit
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OPEC	Organisation of Petroleum Exporting Countries; Organisatie van olieëxporterende landen
OPL	Overige Publiekrechtelijke Lichamen
OZB	Onroerende-zaakbelasting

pep	Per eenheid product
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
SER	Sociaal Economische Raad
SGP	Stabiliteits- en Groeipact
SPAK	Specifieke afdrachtskorting
SV	Sociale Verzekering
SZW	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
UFO	Uitvoeringsfonds voor de Overheid
UMTS	Universal Mobile Telecommunications Systems
UWV	Uitvoeringsorganisatie Werknemersverzekeringen
VK	Verenigd Koninkrijk
VLZ	Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte
VMBO	Vorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs
VpB	Vennootschapsbelasting
VPL	Wet VUT, Prepensioen en Levensloop
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
VS	Verenigde Staten
VUT	Vervroegde Uittreding
VWO	Vorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
Wajong	Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten
WAO	Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering
WAZ	Wet Arbeidsongeschiktheidsvoorziening zelfstandigen
WBK	Wet Basisvoorziening Kinderopvang
WGA	Werkhervatting Gedeeltelijk Arbeidsongeschikten
WGF	Wachtgeldfonds
Whk	Werkhervattingskans
WIA	Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen
WKA	Wet Koppeling met Afwijkingsmogelijkheid
WML	Wettelijk Minimumloon voor volwassenen
WMO	Wet Maatschappelijke Ondersteuning
WNVZ	Werknemersverzekeringen
WO	Wetenschappelijk Onderwijs
WW	Werkloosheidswet
WWB	Wet Werk en Bijstand
WTZi	Wet toelating zorginstellingen
ZAio	Zorgautoriteit in oprichting
ZBC	Zelfstandig behandelcentrum
ZFW	Ziekenfondswet

ZN	Zorgverzekeraars Nederland
ZVW	Zorgverzekeringswet
ZW	Ziektewet
ZZP-ers	Zelfstandigen zonder personeel